

23 BRIEVEN VAN CALVIJN AAN VROUWEN

KRACHT EN TROOST

**13 BRIEVEN VAN CALVIJN AAN
EN VAN
PH. MELANCHTON**

Johannes Calvijn,

**geboren 10 juli 1509 te Noyon in Picardië, van 1536 tot 1538 en van 1541-1564
werkzaam te Genève, overleden aldaar 27 mei 1564.**

**Uit het Frans vertaald en van inleidende aantekeningen voorzien
door Dr. J. C. van der Does**

UITGEVERIJ J. P. VAN DEN TOL – DORDRECHT 1980

**Stichting de Gihonbron
Middelburg
2016**

Ten geleide

De eerste druk van deze bundel brieven van Calvijn verscheen in 1938, onder de titel 'Calvijn, kracht en troost voor vrouwenlevens, brieven van Calvijn aan vrouwen' bij W. ten Have N.V. te Amsterdam.

In een 'Ter inleiding' schrijft de vertaler Dr. J. C. van der Does:

Johannes Calvijn, de hervormer van Genève, voerde een zeer uitgebreide correspondentie met verschillende vorsten, autoriteiten, kerkenraden, ambtgenoten en particuliere personen. Nog nooit trokken hier te lande de brieven, die hij richtte tot een aantal vrouwen in Frankrijk, de aandacht, hoewel er elders reeds vijf en twintig jaar geleden een keur van is uitgegeven.

Ze zijn geschreven in grote bewogenheid van het gemoed en de lezing er van moet de personen, die ze ontvingen, diep getroffen hebben. Ook voor den tegenwoordigen tijd hebben ze niets van hun actualiteit verloren.

Het is Prof. Dr. A. A. van Schelven geweest, die de stoot tot vertaling en uitgave van deze bijzondere brieven heeft gegeven.

In een 'Inleidend woord' van de uitgave in 1938 schrijft deze hoogleraar (indertijd verbonden aan de Vrije Universiteit te Amsterdam):

"Nog altijd is Calvijn in veler ogen niet anders dan een fanaticus en tiran geweest.

Maar ... ook anderen kunnen met deze stukken hun voordeel doen. Ik meen hier die Christenen, die, al zien zij in den Hervormer van Genève dan geen baarljke duivel, hem toch onmogelijk anders dan als 'dorre dogmaticus' en 'harde leerfanaticus' kunnen betitelen.

Als die uit deze brieven zien, tot welke zielszorg dat veronderstelde dogmatisme en fanatisme leidt, zullen zij dan niet met Calvijn verzoend raken, omdat hier nuchterheid en Bijbelse vroomheid in samenwerking beurtelings vermaningen, bezielingen en vertroosting in 't leven hebben geroepen, die nog na bijna vierhonderd jaar hun trefkracht niet verloren?"

Met de volledige onderschrijving van de opmerkingen van Professor Van Schelven en Dr. Van der Does geven wij deze bundel brieven gaarne opnieuw in het licht.

De uitgever

Deze - digitale - versie van 1980 is bijna woordelijk overgenomen van een voorgaande uitgave door *De Gereformeerde Bibliotheek te Goudriaan*, ZH. 1972

INHOUD

- 1. Aan mevrouw de Falais**
- 2. Aan Margaretha van Valois, koningin van Navarre**
- 3. Aan een onbekende in Frankrijk**
- 4. Aan mejuffrouw De Pons**
- 5. Aan de gevangen vrouwen in Parijs**
- 6. Aan mejuffrouw De Longemeau**
- 7. Aan mevrouw De Rentigny**
- 8. Aan de hertogin Renata van Ferrara. (1510-1575).**
- 9. Aan Charlotte de Coligny op 't fort te Sluis**
- 10. Aan mevrouw de admirale de Coligny, te Gent**
- 11. Aan mevrouw de markiezin De Rothelin**
- 12. Advies betreffende een onbekende in Frankrijk**
- 13. Aan mevrouw De Grammont**
- 14. Aan de hertogin Renata van Ferrara**
- 15. Aan Jeanne d'Albret, koningin van Navarre, in Bearn**
- 16. Aan de hertogin Renata van Ferrara**
- 17. Aan Jeanne d'Albret, koningin van Navarre**
- 18. Aan Jeanne d'Albret, koningin van Navarre**
- 19. Aan de gravin De Roye in Straatsburg**
- 20. Aan mevrouw de admirale de Coligny**
- 21. Aan mevrouw de gravin van Seninghen**
- 22. Aan de hertogin Renata van Ferrara. in Montargis**
- 23. Aan Renata, hertogin van Ferrara, te Montargis**

13 Brieven van Calvijn aan en van Melanchton. Blz. 37

1. Aan mevrouw de Falais

Mevrouw de Falais heette van haarzelf Jolande van Brederode; zij was een tante van de aanvoerder der Geuzen, Hendrik van Brederode. Jolande van Brederode was gehuwd met Jacques de Bourgogne, heer van Falais, van Breda en van Brabant, achterkleinzoon van Philips van Bourgondië. Hij was reeds jong overgegaan tot de partij der Gereformeerden, moest zijn vaderland verlaten (1543), en leefde, nadat zijn goederen verbeurd waren verklaard, als balling in Keulen, Straatsburg, Bazel en in Genève.

Calvijn wijst mevrouw de Falais op haar plicht haar man tot emigratie aan te moedigen.

Mejuffrouw en zeer beminde zuster, ik heb u niet veel meer te schrijven dan u te laten weten, dat ik uw brief ontvangen heb. Deze geeft mij aanleiding, onze Heere te danken voor de genade, die Hij u bewezen heeft en in het bijzonder daarvoor, dat Hij u bereidwillig gemaakt heeft, alles te verlaten en vaarwel te zeggen, om u geheel aan Zijn dienst over te geven. Dat is inderdaad iets, dat wij len zonder murmureren moeten doen, het is zelfs de eerste les van ons christendom. Maar de meesten kwijten zich daarvan zeer slecht.

ik prijs daarom onze Heere, dat Hij u heeft laten gevoelen, dat de eer van Zijn Naam meer waard is dan de gehele wereld en bovendien, welke zaligheid het is, Hem met een rustig geweten te kunnen dienen, zodat gij dat als de beste schat, die u kan te beurt vallen, beschouwt. Het zou overbodig zijn u nog bijzonder aan te sporen, want het komt mij voor, dat gij reeds geheel besloten zijt; alleen zou ik u in uw heilig voornemen kunnen versterken. Ik hoop zeer dat onze Heere niet zulk een ijver en verlangen in u heeft doen ontbranden, zonder u ook de genade te verlenen, daar te komen, waarheen Hij u drijft. En bovendien heeft Hij u zo'n schoon begin laten zien, dat wij vertrouwen moeten, dat Hij het voleinden zal. Het is waar, dat er voor u nog vele belemmeringen zijn en de edele heer (haar echtgenoot) ondervindt er nog meer. Maar door u te wapenen met de kracht van onze Heere, zult gij alle moeilijkheden makkelijk te boven komen, wel niet zonder zwaarigheid voor het vlees, maar zó, dat gij de waarheid van het woord van de profeet zult ervaren: *De Heere zal mijn voeten maken als der hinden* (Habakuk 3 : 19).

Draag alleen zorg, dat ge de ijver niet laat verkoelen, die de Heere u gegeven heeft; bedenk veel meer dat Hij het is, Die u aandrijft en tot snelheid maant. En wanneer er enige zwakheid zich in u zou openbaren, bid Hem, dat Hij daarin wil voorzien en strijd er zelf tegen om die te overwinnen. Smeek Hem vervolgens, dat wanneer Hij zou zien dat gij te traag in 't voortgaan zoudt zijn, Hij u bij de hand wil nemen en, als het moet, zelfs met geweld verlossen. Er bestaat geen twijfel of Sara was een grote hulp voor onze vader Abraham, toen hij zich op weg moest begeven. Volg haar voorbeeld als een van haar dochters. Het voorbeeld van de vrouw van Lot leert ons wat het betekent achter ons te zien. Ik ben echter overtuigd, d' t gij niet de hand aan de ploeg geslagen hebt om toch weer achter u te zien.

Als deze brief u gebracht werd door een vreemde bode, zou ik misschien nog meer schrijven. Maar daar de bode zelf kan aanvullen, wat er aan de brief ontbreekt, moet men hem niet de schande aandoen alles te schrijven wat men wil laten weten, alsof hij geen mond had om te spreken. Daarom wil ik een einde maken aan deze brief, na mij hartelijk te hebben aanbevolen in uw welwillendheid, met de bede dat de Heere Zijn werk in u wil voortzetten, en u leiden door Zijn Heilige Geest tot erkenning van Zijn wil en gehoorzaamheid; geve Hij ook de kracht en de voorzichtigheid aan hem, die uw

gids moet zijn, opdat hij u door zijn voorgaan tot navolging van zijn voorbeeld mag opwekken, zodat u aldus de genade verleend wordt om uw man tot hulp te zijn, zoals het uw plicht is. Ik wacht op de terugkeer van de goede heer die u deze brief brengt, niet zonder de innige wens u zelf eens te zien.

Uw dienaar, onderdanige broeder en toegewijde vriend,

Charles d'Espeville

14 oktober 1543

(Charles d'Espeville is het pseudoniem van Calvijn.)

2. Aan Margaretha van Valois, koningin van Navarre

Marquerite d'Angoulême (1492-1549), zuster van Frans 1, koning van Frankrijk (1512-1547), huwde met Henri d'Albret, koning van Navarre. Zij beschermde de Hervorming, liet aan haar hof onder anderen optreden Lefèvre d'Étaples. Zij schreef een boek: *Heptaméron*, en gaf ook een bundel poëzie uit. Aan het eind van haar leven helde zij over naar de mystieken.

Calvijn verdedigt zich in deze brief tegen over hem verspreide valse geruchten.

Mevrouw, van een man in deze stad ontving ik een brief, geschreven, naar hij zegt, ingevolge uw opdracht, waaruit ik verneem dat gij zeer slecht over mij te spreken zijt wegens een zeker boek, door mij geschreven, dat ik de titel gegeven heb: Tegen de Libertijnen. (Verschenen in 1544. Dit werk was Deze sekte, die vooral in Nederland voorkwam, ontkende het gezag van het geschreven Woord, de aanhangers beriepen zich vooral op het inwendige woord, de Geest, Die in hun binnenste sprak.)

Het zou mij leed doen u bedroefd te hebben, als het niet tot uw heil was; want die droefheid is volgens de heilige apostel Paulus zo goed, dat men er geen spijt over moet hebben, daarvan de oorzaak te zijn. Maar ik begrijp niet, mevrouw, hoe dit boek u zo heeft kunnen mishagen. Mijn berichtgever deelt mij mee, dat het is omdat het gericht is tegen u en uw dienaren. Wat u betreft, mijn bedoeling is niet geweest u in uw eer aan te tasten, noch de eerbied te verminderen, die alle gelovigen u moeten toedragen. Ik verklaar daarenboven, dat wij allen uw schuldenaars zijn wegens de koninklijke majesteit, waartoe onze Heere u verheven heeft; wegens het geslacht, waarvan gij een afstammeling zijt; en om al de uitmuntende hoedanigheden, die gij, wat de wereld betreft, bezit. Want zij die mij kennen, weten wel dat ik niet zo onbeschaafd of onmenselijk ben, om de vorstelijke personen, de aardse adel en alles wat tot de wereldlijke macht behoort, te minachten of te trachten die verachtelijk te maken. Ik ken bovendien de gaven, die onze Heere in u gelegd heeft en hoe Hij zich van u bediend heeft en u gebruikt tot de uitbreiding van Zijn rijk. Dat is voor mij voldoende reden om u te eren en voor uw eer op te komen. Ik verzoek u dan ook, mevrouw, u niet te laten overreden door hen, die als ze u tegen mij opzetten, noch uw voordeel, noch mijn schade zoeken, maar u trachten te vervreemden van de liefdevolle genegenheid jegens de Kerk van God en u te beroven van de moed om onze Heere Jezus Christus en Zijn leden te dienen, zoals gij dit tot op heden gedaan hebt.

Wat uw dienaars betreft, geloof ik dat gij uw huis niet kostbaarder acht dan dat van onze Heere Jezus, waarvan een lid, ja zelfs een dienaar, die aan de tafel van zijn Meester was gezeten en de eerrang had van een gezant van de Zoon van God, een duivel genoemd wordt. Ik was waarlijk niet zo onbedachtzaam, in mijn boek uw hof te

noemen, maar doende alsof de personen waarover ik schreef, u in het geheel niet aangingen, sprak ik overeenkomstig de waarheid en als voor Gods aangezicht. Er blijft over de vraag, of ik voor mijn genoeg en belasterd heb dan wel of ik goede en juiste gronden had, ja zelfs genoodzaakt was ze te beschuldigen. Welnu, mevrouw, ik heb van u zo'n hoge gedachte, dat, als gij van alles op de hoogte zijt, gij niet alleen mij zult willen verontschuldigen, maar mijn rechtuit-spreken zult prijzen.

Ik zie een sekte, die verderfelijker en afschuwelijker is dan er ooit één op de wereld bestond. Ik zie, dat zij grote schade aanricht en een vuur is, dat alles vernielt en verderft, dat zij is als een besmettelijke ziekte, die de ganse aarde aansteekt, als men geen raad schaft.

Omdat onze Heere mij geroepen heeft tot dit ambt, dwingt mijn geweten mij, zoveel in mijn vermogen is, er weerstand aan te bieden. Daarbij komt, dat de arme gelovigen mij met grote en heftige aandrang gesmeekt hebben, spoedig en zonder uitstel de hand aan het werk te slaan, daar zij zagen dat de keizerlijke Nederlanden reeds geheel besmet waren. Niettegenstaande die aandrang heb ik het nog een geheel jaar uitgesteld, om te zien of het kwaad niet gestild kon worden zonder te spreken. Als men beweert, dat ik wel kon schrijven tegen de boze leer zonder de personen te noemen, dan heb ik een zeer steekhoudende verontschuldiging. Ik wist welke schade de heer Antoine Pocque (Libertijn) in de gewesten Artois en Henegouwen heeft aangericht uit de mededelingen van de broeders, die juist daarom naar hier gekomen zijn; ik heb het zelf hier gehoord. Ik weet dat Quintin (Libertijn) geen ander doel nastreeft dan de arme, eenvoudige zielen te verlokken, tot die meer dan beestachtige sekte over te gaan. Ik hoorde dat niet van vreemden, maar met mijn eigen oren vernam ik, dat zij er op uit zijn om de zuivere leer te ondermijnen, de arme lieden in het verderf te storten, bij de mensen een verachting van God te verwekken. Oordeel zelf, mevrouw, of het mij geoorloofd was hier te huichelen. Een hond blaft als men zijn meester aanvalt, ik zou zeer lafhartig zijn als ik, ziende dat Gods waarheid aangevallen werd, stom zou blijven en geen geluid geven. Ik ben vast overtuigd, dat u niet denkt, dat ik om uwentwil de verdediging van het Evangelie, die God mij opgedragen heeft, zou nalaten.

Daarom verzoek ik u, mevrouw, u niet beledigd te achten, nu ik, gedwongen door mijn ambt, op straf van Gods toorn op mij te laden, uw dienaars 3 niet gespaard heb, zonder mij nochtans tegen u te richten.

Wat uw opmerking betreft, dat u geen dienaar als ik ben zoudt begeren, beken ik, dat ik u geen grote diensten kan bewijzen. Ik heb daartoe geen gelegenheid en u hebt er ook geen behoefte aan, maar de genegenheid ertoe ontbreekt niet en zolang ik leef, zal ik om Gods wil daarin volharden en al versmaadt u mijn dienst, dat zal mij niet verhinderen, van harte en met goede wil uw nederige dienaar te zijn.

Bovendien, die mij kennen weten wel dat ik nooit begeerd heb toegang tot de vorstenhoven te krijgen, evenmin dat ik gestreefd heb naar wereldlijke eer. Als ik het beproefd had, zou het wellicht vergeefs geweest zijn Maar ik dank onze Heere, dat ik nooit in de verzoeking geweest ben, want ik heb reden genoeg om dankbaar te zijn, dat ik zo'n goede Heere mag dienen, Die mij opgenomen heeft en vastgehouden in Zijn huis, ja mij zelfs in zo'n eervol en uitnemend ambt gesteld heeft, hoe verachtelijk het ook zijn mag in de ogen van de wereld. Ik zou te ondankbaar zijn, als ik dit ambt niet verkoos boven alle rijkdommen en eerbewijzen der wereld. Wat het verwijt van ontrouw betreft, dat gij mij doet, alsof ik mijn overtuiging had herroepen, moet ik u mededelen, mevrouw, dat men u slecht onderricht heeft.

Want onze Heere heeft het nooit zo geleid, dat men van mij getuigenis

(martelaarschap) van mijn geloof geëist heeft. Wanneer het Hem behaagd had, mij op deze wijze te beproeven, - ik beroem mij niet op hetgeen ik gedaan zou hebben, maar ik twijfel er niet aan, - dat waar Hij mij die getrouwheid gegeven heeft om mijn leven aan gevaar bloot te stellen voor anderen, waar het alleen Zijn Woord betrof, Hij mij ook bekrachtigd zou hebben, als het er op aankwam, Hem te verheerlijken. Zoveel is zeker, dat Hij er mij voor bewaard heeft Hem rechtstreeks of zijdelings te verloochenen. Wat meer is, ik heb er altijd een afschuw van gehad de lafheid te begaan Jezus Christus te verloochenen, om het leven of het bezit te redden, ook in de tijd toen ik nog in Frankrijk was, waarvoor verscheidene lieden mij als getuigen kunnen dienen.

Maar opdat gij er geheel zeker van kunt zijn, dat degenen, die dat van mij bericht hebben, misbruik gemaakt hebben van uw lichtgelovigheid, beroep ik mij op de heer De Clairac. Die kan u zeggen, dat het valse lasterpraat is, waarmee men mij bekladt, die ik niet op mij mag laten rusten, omdat daardoor Gods Na m gelasterd wordt. Want hoewel ik persoonlijk niets ben, zie ik toch, daar het Hem behaagd heeft, mij te gebruiken bij de stichting van Zijn kerk, welke gevolgen een verwijt, alsof door mij de zaak van het Evangelie gesmaad was, zou hebben. Daarom prijs ik de Heere, dat Hij mijn zwakheid heeft aangezien en niet toegelaten heeft aan satan mij door pijn of banden op de proef te stellen. Ik verzoek u mij te verontschuldigen voor mijn korte en verwarde brief, want dadelijk na de tijding van uw misnoegen over mij heb ik willen trachten u tevreden te stellen ten opzichte van hetgeen mij zelf betrof, met geen ander doel, dan dat ik niet de oorzaak zou zijn, dat u zou verflauwen of verminderen in de grote genegenheid, die u tot heden betoond hebt aan de arme gelovigen. En ten slotte, mevrouw, smee ik, na mij nederig in uw welwillendheid te hebben aanbevolen, de Heere Jezus u in Zijn hoede te nemen, en u door Zijn Geest te leiden, om zowel met voorzichtigheid als met ijver uw heilige roeping te volgen.

Uw zeer nederige en gehoorzame dienaar in onze Heere,

Jean Calvin

Genève, 28 april 1545

De heer De Clairac was de hofprediker der koningin.

3. Aan een onbekende in Frankrijk

Men vermoedt dat deze brief door Calvin gericht is aan de weduwe van de beroemde Willem Budé. Deze had in zijn testament verklaard, dat hij zonder de gebruikelijke plechtigheden wenste te worden begraven. Dit wekte het vermoeden, dat hij overgegaan was tot de gereformeerde leer. Zijn weduwe kwam zich in juni 1549 in Genève vestigen. Zij werd vergezeld door haar dochter en drie zonen. Calvin wekt haar op om naar Genève te komen.

Catharina de Budé huwde in 1550 Guillaume de Trie, heer van Varennes, edelman uit de omstreken van Lyon, om het geloof naar Genève uitgeweken.

Mejuffrouw, hoewel ik aanleiding heb God te loven voor de grote ijver en de standvastigheid, die Hij u schenkt, zoals ik van brenger dezes gehoord heb, meen ik dat mijn vermaning niet overbodig voor u is in uw menigvuldige beproevingen en aanvechtingen en daarom wil ik niet nalaten u een woord te schrijven; vóór alles om u te hulp te komen bij het nemen van een besluit, dat voor u nog enigszins twijfelachtig

is.

Het betreft de vraag, of gij uit uw woonplaats zult vertrekken om hier God met een gerust geweten te kunnen dienen. Indien het mogelijk was u daarvan te kwijten waar gij nu zijt, zou ik mij wel wachten u de raad te geven te vertrekken. Maar ik weet in welke gevangenschap gij gehouden wordt. Indien God u de kracht en de standvastigheid gegeven had u voor te bereiden op de dood en niet te wijken voor de gevaren, die u bedreigen, dan was er niets beters te doen dan gebruik te maken van deze genadegave. Maar als gij voelt, dat de zwakheid des vleses u te sterk wordt en u verhindert uw plicht te doen, waardoor uw geweten voortdurend verontrust en gekweld wordt, blijft er niets over dan een passend geneesmiddel te zoeken. Het is immers geen kleine nood, ja zelfs angst, ons schuldig te voelen in zo'n grote zaak. Bovendien, deze nood blijft steeds voortduren, zodat wij God onophoudelijk beledigen.

Hoewel velen bij u zich in slaap wiegen door zichzelf wijs te maken, dat het een lichte zaak is zich te bezoedelen met bijgelovigheden, die met Gods Woord in strijd zijn en Hem Zijn eer roven, geloof ik toch, dat de eer van Hem, aan Wie wij alles verschuldigd zijn, u zo heilig is, dat het voor u een ondragelijk leed wordt dagelijks daartegen te moeten zondigen waartoe gij gedwongen wordt. Ik twijfel er dan ook niet aan, of u hebt een krachtige begeerte om deze ellende te ontvliden. Zolang u er in bent, verkeert u in grote zorg en droefheid. Overweeg of het niet een ongelukkige toestand is er voortdurend in te blijven verkeren! Ik weet wel, dat velen ons tegenwerpen dat wij hier ook geen engelen zijn en dat wij God hier evenzeer beledigen als men bij u doet; dat is waar. Maar het spreekwoord zegt: *men moet van twee kwaden het minste kiezen*. Al falen wij ook maar al te zeer in andere dingen, waarom moeten wij ons oordeel verzwaren, door bij de andere die zware zonde te voegen, dat wij geen eer geven aan de Zoon van God, Die Zich voor ons opgeofferd heeft?

Bovendien, wanneer u tot dusver er in geslaagd bent door geveinsdheid te ontkomen aan de gevaren, waarin u verkeert, dan is daarmee nog niets bereikt; want de vijanden zien nauwkeurig toe en u zult ze nooit kunnen bevredigen dan door God geheel te verloochenen. Zo zult u noch voor uw lichaam, noch voor uw ziel rust vinden. En als u dan God verlaten hebt om aan de wereld te behagen, hebt u nog niets bereikt, omdat u van angst zult wegwijnen. U zult mij vragen of, als u hier gekomen bent, u zeker kunt zijn rust te vinden voor altijd. Ik erken dat dit niet het geval is. Want zolang wij in deze wereld zijn, zijn wij als vogels in de takken. Zo is het Gods wil en zo is het goed voor ons. Daar u nu echter dit stukje aarde geboden wordt, waar u het overige van uw dagen kunt doorbrengen in de dienst van God, als het Hem behaagt, of wel u meer en meer kunt sterken in Zijn Woord, zodat u bereid wordt om vervolging te lijden, wanneer God het wenst, dan is er geen reden om te weigeren. Wij moeten steeds zorg dragen, dat wij niet zelf de oorzaak zijn van ons ongeluk en het willens en wetens opzoeken, doordat we de middelen versmaden, die God ons aanbiedt. Ik weet dat het een harde zaak is het land van zijn geboorte te verlaten, voornamelijk voor een vrouw van uw jaren en stand. Maar wij moeten die bezwaren voor overwegingen van betere aard opzij schuiven, namelijk dat wij boven ons land elke streek verkiezen, waar God in waarheid wordt aanbeden; dat wij geen betere rust voor onze ouderdom vinden dan te vertoeven in Zijn Kerk, waarin Hij Zijn woning gemaakt heeft; dat wij liever veracht worden in de plaats waar Zijn Naam door ons verheerlijkt wordt, dan geëerd worden door de mensen, terwijl Hij beroofd wordt van de eer die Hem toekomt.

Het zou te lang duren om op alle twijfelingen, die bij u zouden kunnen rijzen, in te

gaan. Houd dit echter vast, dat wij veel zorgen moeten overlaten aan de voorzienigheid van God, in de hoop dat Hij alles wel zal maken, ook daar, waar wij geen uitweg zien. En daaraan hoeft men inderdaad niet te twifelen, dat als wij Hem zoeken, wij Hem ook zullen vinden, dat wil zeggen, dat Hij met ons wil zijn, onze schreden geleiden en onze zaken verzorgen, zodat er goede orde op gesteld wordt. Wel blijven wij nog altijd aan allerlei overlast en moeilijkheden onderworpen, maar laten wij Hem bidden, dat wij, gesterkt door Zijn Woord, er het hoofd aan kunne bieden.

Bovendien kunt u over zoveel steun beschikken, dat u daardoor de verontschuldigen ontnomen worden, die anderen kunnen laten gelden. Behaagt het God, u hierheen te brengen, dan komt u niet zó zonder goederen, dat u niet voldoende hebt om in uw onderhoud te voorzien, terwijl daarentegen vele arme lieden wel lasten hebben, doch geen bezittingen. Hoeveel christenvrouwen worden er niet als gevangen gehouden door hun kinderen! Onze Heere heeft u daarentegen dit voordeel geschonken, dat u kinderen hebt, die niet alleen zelf vrij van banden voor u staan, maar u opwekken daartoe te geraken. U bezit de vrijheid, die velen voor zichzelf wensen en u moet daarvan gebruik maken om u vrijer aan de dienst van God te kunnen wijden.

Onder de bezwaren, die u schijnen te drukken, zou de zorg voor uw dochter genoemd kunnen worden, die u gehuwd wenst te zien. Maar dat is zo weinig een bezwaar, dat ik het veel meer als een aansporing beschouw om u nog meer te doen voortvaren. Want ik denk, dat u uw dochter niet liefhebt met de gewone moederliefde, maar met een bijzondere liefde. Nu verzoek ik u wel te willen overwegen, wat voor haar beter zal zijn: daar door het huwelijk in een voortdurende dienstbaarheid gehouden te worden, dan wel door u daarheen gebracht te worden, waar zij vrijheid zal hebben christelijk met haar echtgenoot te leven? U moet de hoop koesteren, dat God haar ook hier een eervol huwelijk kan doen sluiten, dat zowel haar als u tot troost kan zijn.

Er is één ding, waarvoor het goed is dat u gewaarschuwd wordt, opdat het u niet als nieuw en onverwacht overvalt. Dat is, dat satan nog allerlei onrust zal verwekken, om uw heilig voornemen te doen mislukken of uit te stellen. Maar als u eenmaal een vast besluit genomen hebt, dan zal het u niet zwaar vallen alles te boven te komen. Maak echter gebruik van de gelegenheid, terwijl ze u geboden wordt. Het past ons, om als in een heilige zaak een snel besluit te nemen, zonder ons lang te beraden of te weifelen; het is ook noodzakelijk onmiddellijk uit te voeren wat wij besloten hebben, uit vrees dat onze zwakheid oorzaak zou zijn, dat onze goede voornemens zouden vervluchtigen.

Tenslotte, ik weet dat al mijn aansporingen tevergeefs en nutteloos zullen zijn, als God die geen kracht geeft, zodat ze ingang in uw hart vinden; daarom wil ik Hem bidden, dat Hij u toerust met de ware wijsheid, om te beoordelen, wat u dienstig zal zijn om te doen; dat Hij u standvastig wil maken om aan Zijn wil te gehoorzamen, u Zijn hand wil reiken en uw geleider zijn; Hij geve u de genade, dat u door bij Hem uw rust te zoeken, overal en in alles Zijn bijstand ervaart.

Uw dienaar en nederige broeder,

Charles d'Espeville

20ste (?) (1546?)

4. Aan mejuffrouw De Pons

Met mejuffrouw De Pons wordt waarschijnlijk bedoeld de derde vrouw van Jacques, baron de Mirambeau; haar eigen naam was Jeanne de Gontaut. Zij woonde in Bretagne. Zij was door haar echtgenoot om haar geloof mishandeld, maar nu had God haar verlost van de tirannie van die echtgenoot, doordat deze overleden was.

Mejuffrouw en goede zuster; als God u een echtgenoot had gegeven, die u trouw was en in goede eendracht met u geleefd had, zou het nodig zijn u nu te troosten en op te wekken tot berusting. Maar daar hij, die u even lief moest hebben als zichzelf, u, zolang hij geleefd heeft tot een zeer harde gesel geweest is, is het eerder nodig te erkennen, dat onze goede God, door hem weg te nemen, op u in medelijden heeft neergezien. Voor 't overige moet het leed, dat gij hebt ondergaan, u tot onderwijzing dienen om u te vernederen onder de hand van Hem, Die u aldus op de proef heeft willen stellen, om u ook te laten voelen wat Zijn hulp betekent en dat Zijn trouw de Zijnen nooit begeeft.

Maar de slechte behandeling, waaronder u gekwijd hebt, betekent niets bij die ellendige dienstbaarheid, waarin u gehouden werd om God niet te kunnen dienen en dat u werd afgehouden van de Zoon van God, zodat u Hem niet de trouw kon bewijzen van het heilige en gewijde huwelijk, dat Hij met u gesloten had en daarom zijt gij nu des te meer verplicht te overwegen, met welk doel Hij u in vrijheid gesteld heeft. Herinner u de herhaalde zuchten, die u zo'n lange tijd geslaakt hebt. U hebt allerlei verdriet

gehad, maar ik twijfel niet of uw voornaamste leed was, dat het u niet vergund was u geheel aan de dienst van God te geven. Bedenk, of u niet dagelijks voor God betuigd hebt, dat u niets anders wenste dan te geraken uit de dienstbaarheid, waarin u verkeerde. Nu uw wens vervuld is, moet u niet wachten, tot God u herinnert aan uw belofte. U moet dat voorkómen, zoals ook uw geweten er bij u op aandringt; zonder dat men er u van elders toe prikkelt. Herinner u, dat de heilige Paulus, als hij de opmerking maakt, dat getrouwde lieden een gedeeld leven hebben, maar dat de weduwen alleen Gode moeten trachten te behagen, u de verontschuldiging ontnemt, die u tot dusver kon laten gelden.

Het is zeker dat niets ter wereld ons moet weerhouden gehoorzaam te zijn aan onze hemelse Vader en die goede Verlosser, Die Hij ons gezonden heeft; maar naar de gelegenheid, die ieder zal krijgen, is men zoveel te meer schuldig, als men niet met vrijmoedigheid zijn plicht vervult. Ik weet zeer wel, dat u rekening houdt met uw kinderen, en zeg niet, dat dit uw goed recht niet is, als maar de Oppermachtige Vader bij u en uw kinderen niet achtergesteld wordt. Bedenk, dat de grootste weldaad, die u hun kunt bewijzen, is hun de weg te wijzen om God te volgen. Hoe het ook zij, het zal u niet meer vergund zijn te beweren, dat u door overmacht zondigt, daar God u de deur geopend heeft, die gesloten was.

Wat blijft er dan voor u over, dan moet te vatten, ja zelfs u in te spannen om al de moeilijkheden, die u tegenhouden, te boven te komen? Want ik weet, dat u niet zonder grote bezwaren zich geheel kunt geven aan onze Heere Jezus. Maar om daarin te slagen, moet u gebruik maken van de kennis, die Hij u reeds lang geschonken heeft en mag u niet verzwakken in de ijver, die Hij u eenmaal in het hart geprent heeft door Zijn Heilige Geest. Blus ook niet welbewust de heilige begeerte, waarvan u eertijds blaakte. Zie, hoe God hen, die langzamerhand verflauwen, laat inzinken en hoe Hij hen, die alles loslaten, aan de ondergang overgeeft. En het is met reden, dat God Zich zo wreekt op degenen, die de ijdelheid van deze wereld verkozen hebben boven de

schat van het Evangelie. Velen laten zich door die voorbeelden verleiden, om dezelfde weg in te slaan; ik hoop, dat zij voor u een waarschuwing zijn, om uw geloof en uw ijver te versterken. Ik hoop, dat de slechte dagen, die een deel van uw leven gevuld hebben, u krachtiger doen uitzien naar dat ware geluk en die volmaakte heerlijkheid, die ons in de hemelen bereid is, zodat we ons niet met enige wereldse rust vermaken, die niet anders dan nietig kan zijn en zelfs vol van allerlei onrust en, wat meer is, ons berooft van de rust der zielen, die alleen gelukkig maakt.

Opdat ik echter de schijn niet op mij zou laden, dat ik uw goede wil wantrouw, maak ik een einde aan dit schrijven, na mij warm te hebben aanbevolen in uw goede gunst en uw gebeden en na onze goede God gesmeekt te hebben, dat, als Hij tot dusver de genade en de deugden van Zijn Heilige Geest in u ontplooid heeft, Hij niet alleen dat werk vervolgt, doch ook vermeerdert en nooit toelaat, dat u van de rechte weg zou afwijken en Hij u meer en meer bekrachtigt, bovenal, dat Hij u in Zijn bescherming neemt.

Daar ik niet weet, waar mijnheer uw broeder is en ook niet of het hem genoeg zou doen als ik hem schreef, heb ik dit nagelaten.² Maar ik hoop, dat God hem krachtig vasthoudt, opdat hij niet van Hem vervreemdt. Naar ik hoor, is hij in sommige zaken wat te veel afgedwaald en zal het nodig hebben op de rechte weg gebracht te worden. Maar daar ik niet weet hoe daartoe te geraken, bewaar ik dat tot een betere gelegenheid. Opnieuw beveel ik u aan in de hoede van de goede God.

Uw nederige broeder en dienaar,

Charles d'Espeville

20 november 1553

2. Waarschijnlijk een zwager van Jeanne de Gontaut.

5. Aan de gevangen vrouwen in Parijs

In de nacht van 4 op 5 september 1577 hadden de gereformeerden te Parijs een samenkomst belegd in de Rue SaintJacques. De vergadering werd overvallen door de gerechtsdienaars. Bijna tweehonderd personen, voor een groot deel vrouwen uit de adelstand, werden gevangengenomen en weggevoerd. Op weg naar de gevangenis werden zij door het saamgestroomde volk beledigd, mishandeld, van kleren en kostbaarheden beroofd. Reeds was een der gevangenen terechtgesteld, mevrouw Philippe de Lunz, weduwe van de Seigneur de Graveron. Zij werd op 27 september naar de gerechtsplaats gebracht, beklom moedig de brandstapel, bleef standvastig tot het einde en liet aan haar metgezellen het voorbeeld van een onwankelbare trouw en bewonderenswaardige zachtheid na. Anderen, de dames Rentigny, d'Ouartis, de Champagne en de Longemeau, wachtten nog steeds op haar vonnis. Aan deze vrouwen richt Calvijn dit schrijven:

Het verwondert mij niet, zeer geliefde zusters, dat u door deze wrede vervolgingen smartelijk overvallen bent en vlees en bloed daarvan met weerzin vervuld zijn, en dat te meer, omdat God in u werken wil door Zijn Heilige Geest. Zo de mannen zwak zijn en makkelijk vervoerd, de teerheid van uw geslacht is nog groter naar de loop der natuur, maar God, Die ook werkt in licht-breekbare vaten, weet juist Zijn kracht te openbaren in de zwakheid der Zijnen. Daarom moet u tot Hem uw toevlucht nemen, Hem voortdurend aanroepen en Hem smeken dat het onvergankelijke, dat Hij in u gelegd heeft en door hetwelk Hij u aangenomen heeft tot Zijn kinderen, vruchten mag dragen naar uw behoefte en dat u daardoor gesterkt mag worden om weerstand te bieden aan alle angst en droefheid. U weet wat de heilige Paulus zegt: *dat God het*

dwaze van deze wereld heeft uitverkoren, opdat Hij de wijzen beschamen zou, en het zwakke der wereld, opdat Hij 't sterke zou beschamen (1 Korinthe 1: 27 en 28).

Dat moet u bemoedigen, zodat u door de zwakheid van uw geslacht niet krachteloos wordt, al verachten de mensen die; want hoe hoogmoedig en trots zij zijn en hoe zij God en Zijn dienaren verachten en bespotten, toch worden zij gedwongen Zijn kracht en Zijn heerlijkheid te bewonderen, waar zij die zien schitteren. En hoe zwakker het vat is waarin God Zich openbaart, des te meer worden zij in benauwdheid gebracht door Gods kracht, waaraan zij geen weerstand kunnen bieden.

U ondervindt, dat de waarheid Gods bij hen verafschuwd wordt, waar zij die ook vinden; zij haten die bij mannen en vrouwen, bij geleerden en eenvoudigen, bij rijken en armen, bij groten en kleinen. En wanneer zij uit de sekse of de stand aanleiding vinden om des te meer op ons aan te vallen (wij zien, dat zij de spot drijven met vrouwen en eenvoudige handwerklieden, alsof die geen recht hadden over God te spreken of voor hun zieleheil te zorgen), dan moeten wij bedenken, dat alles tegen hen getuigt en hun tot beschaming wordt.

Maar daar het God behaagd heeft u tot Zich te roepen, evengoed als de mannen (want bij Hem is er geen verschil tussen man en vrouw), is het nodig, dat ge uw plicht doet en Hem verheerlijkt naar de mate der genade die Hij u gegeven heeft, niet minder dan de grootste helden, die Hij met wetenschap en kracht heeft toegerust. Omdat Jezus Christus voor u gestorven is en u door Hem op uw zaligheid hoopt, daar u gedoopt bent in Zijn Naam, zo mag u niet lafhartig zijn en moet Hem de eer geven, die Hem toekomt. Daar wij allen gezamenlijk ons heil vinden in Hem, is het nodig, dat wij allen gezamenlijk, zowel mannen als vrouwen, Zijn zaak verdedigen.

Wanneer Hij ons in de strijd voert en op de proef stelt tegenover Zijn vijanden, en wij beroepen ons op onze zwakheid om Hem te verlaten of te verloochenen, dan baat ons dat niets, maar wij laden het oordeel der trouweloosheid op ons. Want Hij, Die ons in de strijd voert, rust ons ook toe met de nodige wapenen en leert ze ons gebruiken. Wij hebben niets anders te doen dan ze op te nemen en ons door Hem te laten leiden. Hij heeft beloofd, ons de woorden in de mond te geven en de wijsheid, waaraan de vijand geen weerstand kan bieden. Hij heeft beloofd kracht en standvastigheid te geven aan hen, die op Hem vertrouwen. Hij heeft Zijn Geest uitgestort op alle vlees en laat zonen en dochteren profeteren, zoals Hij voorzegt heeft door Zijn profeet Joël, als een zeker bewijs, dat Hij zowel aan zonen en dochters, als aan mannen en vrouwen Zijn gaven schenkt, die nodig zijn om Zijn eer te handhaven. Wij moeten daarom niet traag zijn, Hem die te vragen, niet beangst om ze aan te nemen en ze gebruiken, wanneer Hij ze ons heeft toebedeeld.

Bedenkt, welke de kracht en de standvastigheid is geweest van de vrouwen bij de dood van onze Heere Jezus Christus; de apostelen hadden Hem verlaten, zij bleven Hem trouw met een wonderlijke standvastigheid en een vrouw werd de boodschapper om aan de apostelen Zijn opstanding te verkondigen, die zij niet konden geloven, noch begrijpen. Als God ze toen die eer heeft waardig gekeurd en die kracht heeft geschonken, denkt u, dat Hij nu minder macht heeft, of dat Hij van wil veranderd is? Hoeveel duizenden vrouwen zijn er niet geweest, die niet gearzeld hebben haar bloed te storten en haar leven te geven voor Jezus Christus en de komst van Zijn Koninkrijk? Heeft God haar martelaarschap niet tot nut laten gedijen? Heeft haar geloofstrouw de wereld niet overwonnen, evenals die van de mannelijke martelaars? En zonder er verder op in te gaan, zien wij nog niet duidelijk hoe God dagelijks werkt door het getuigenis der vrouwen en Zijn vijanden beschaamt, zodat er geen krachtiger prediking is dan de getrouwheid en standvastigheid, die zij betoond hebben in het belijden van de Naam van Christus? Ziet u niet, hoe de volgende uitspraak van onze

Heere levendig in haar hart geworteld was: Die Mij verloochent voor de mensen, die zal Ik ook verloochenen voor Mijn Vader, doch die Mij belijden zal voor de mensen, die zal Ik ook belijden voor Mijn Vader, Die in de hemelen is.

Zij hebben geen vrees gehad dit broze leven te verlaten, om daarvoor een beter te verwerven, vol van de eeuwige gelukzaligheid. Stelt u dus deze zo uitnemende, zowel oude als nieuwe voorbeelden voor ogen, om in uw zwakheid sterkte te krijgen en rust te vinden in Hem, Die zulke grote dingen tot stand gebracht heeft door zwakke werktuigen. Let ook op de eer, die Hij u ten deel doet vallen, opdat ge u door Hem laat leiden, verzekerd, dat Hij machtig is om uw leven te behouden, als Hij dat nog gebruiken wil; maar ook verzekerd, als Hij het u ontnemen wil, om er een beter voor in de plaats te geven, dat u dan gelukkig bent uw broze leven tot Zijn eer tot zo'n hoge prijs over te geven en eeuwig bij Hem te leven. Want daartoe zijn we ter wereld gekomen en verlicht door de genade Gods, dat wij Hem in ons leven en onze dood verheerlijken en dat wij eenmaal met Hem verenigd worden.

De Heere geve u de genade om deze zaken wel te overdenken en ze in uw harten te prenten, opdat ge u in alles aan Zijn heilige wil onderwerpt.

Zo zij het.

Genève, (september 1557)

6. Aan mejuffrouw De Longemeau

Mejuffrouw de Longemeau was een der gevangen edelvrouwen, zij was in december nog niet veroordeeld en is zeer beangst. Calvijn schrijft een brief om haar te bemoedigen.

Mejuffrouw en lieve zuster. Dat ik zo lang gewacht heb met u te schrijven, wordt veroorzaakt door het feit dat ik, ver van u verwijderd, niet van uw toestand in bijzonderheden op de hoogte was en van wat u elke dag kon overkomen. Daarom liet ik dit werk over aan hen, die ter plaatse waren, omdat zij beter wisten welke aansporing voor u geschikt zou zijn en ook omdat ik niet dacht dat het proces zo lang zou duren. Maar omdat God, door de termijn te verlengen, uw standvastigheid op de proef heeft willen stellen en u ook tijd en ruimte gegeven heeft om u lang van te voren te versterken, bovendien, omdat ik wat meer dan vroeger van u vernomen heb, wil ik tenminste niet nalaten u te verklaren dat, als de vijanden der waarheid er op uit zijn om uw ondergang te zoeken, er hier veel kinderen van God zijn, die u niet vergeten hebben.

Daar echter het middel om u te helpen ons ontbreekt, moet ge volharden u in alles vast te klemmen aan Hem, Wiens steun u tot dusver in zulk een mate ondervonden hebt, dat Hij u daardoor aanleiding gegeven heeft, er al uw hoop op te vestigen.

De bestrijdingen, die u tot dusver doorstaan hebt, zijn van verschillende aard en elk op zichzelf is even hard en moeilijk; maar God heeft niet minder overwinningen in Zijn hand, als u standvastig onder Zijn banier strijdt. Denk er echter altijd n, welke strijd u voert, opdat u er niet onder bezwijkt, op welke wijze dat ook zij. Welke verlossing de mensen u ook beloven, Ge. houdt u daar gevangen en als u denkt drie dagen leven op deze aarde te kopen, doet u afstand van Zijn hemelse heerlijkheid.

Als het Hem behaagt, zoals ik het ook wens, zal Hij een middel vinden om u te laten ontsnappen. Neem echter het besluit, uw leven alleen uit Zijn hand te ontvangen en maak u inmiddels gereed Hem te volgen waar Hij u zal roepen, in de wetenschap, dat gij niet bovenmate beproefd zult worden en wat Hij ook over u beschikt, wees er van overtuigd, dat Hij het alles niet alleen tot Zijn eer, maar ook tot uw heil zal laten geschieden.

Mejuffrouw en zeer beminde zuster, na mij hartelijk bij u aanbevolen te hebben, smee ik onze goede God, u te versterken met een onoverwinnelijke standvastigheid, u te leiden door Zijn Geest en u in Zijn heilige bescherming te nemen.

Uw nederige broeder,
Charles d'Espeville
14 december 1557

7. Aan mevrouw De Rentigny

Mevrouw de Rentigny behoorde tot de gevangen vrouwen van Parijs. Verontrust door de bedreigingen van haar rechters en vertederd door de smeekbeden van haar echtgenoot, stemde zij er in de gevangenis in toe de mis te horen en zij scheen bereid haar geloof af te zweren. Nauwelijks in vrijheid gesteld, schaamde zij zich over haar zwakheid en vroeg om vergiffenis aan de predikanten van Parijs. Calvijn schreef aan mevrouw De Rentigny voor zij vrijgelaten was, om haar in haar zwakheid te versterken.

Mevrouw en geachte zuster. Hoewel u niet die dapperheid en standvastigheid getoond hebt, die wij van u verwachtten en mochten verlangen en die God van u eist, mag toch uw ontevredenheid over uw zwakheid niet zo groot worden, dat gij alles loslaat. Het is waar, dat wij niet allerlei verontschuldigen moeten zoeken om onze fouten te verkleinen; maar daar de satan niets liever ziet dan dat wij vertwijfelen, zodat wij geheel vervreemd raken van God, moet u zorgen, dan u zijn listen kent en er niet in verstrikt wilt raken, dat u bij twee of drie overtredingen niet de grootste zonde voegt. . U hebt geen weerstand geboden aan de rechters, zoals u verplicht was; u hebt te veel toegegeven aan uw echtgenoot, omdat u hem wilde behagen. Als u voortgaat met u te buigen en toe te geven, loopt u gevaar, dat de ijver en de trouw, die God in u gelegd heeft, vernietigd worden. Het is geen kleine zonde als u tegenover een ongelovige verklaart, dat u bereid bent hem boven God te stellen.

Daar u ziet dat u, in plaats van God in alle eenvoud en openhartigheid te volgen, zuchtende gevallen zijt, zoek nu sterkte in Hem, Die u kan doen overwinnen in alle verzoeken. Het is een begerenswaardige zaak, uw echtgenoot met alle gepaste middelen te winnen en zelfs al wil hij zich niet schikken onder de gehoorzaamheid van Jezus Christus, dan hebt u nog geen voldoende grond om van hem te vervreemden. Maar u aan hem te onderwerpen en tegen Gods wil te handelen, u met hem te verzoenen en aan God de scheidbrief te geven, om in een vervloekte vrede te leven, terwijl u de hemelse Rechter tart; terwille van het aardse, vergankelijke huwelijk de eeuwige en heilige band losmaken, waarmee wij aan Gods Zoon, onze Redder, verbonden zijn; bedenk, of het niet honderdmaal beter is te sterven. Als u er toe komen zou, God zo te verzoeken, heeft de satan verschrikkelijke netten om hen, die zich daarin werpen, te verstrikken. Draag dus zorg dat God, Die u tot dusver heeft vastgehouden en nog vasthoudt, u niet laat vallen.

Als ik dit zeg, doe ik het alleen uit bezorgdheid om u, hoewel ik blijf vertrouwen, dat de Vader van alle barmhartigheid zal voleinden, wat Hij begonnen is. Hij heeft immers in u zulke goede kentekenen van Zijn verkiezing gegeven, dat wij met reden mogen hopen, dat Hij het goede zaad, dat in uw hart gestrooid is, ook zal laten ontkiemen. Ik durf u niet uiteenzetten hoe en onder welke voorwaarden u kunt toestemmen naar uw echtgenoot terug te keren, omdat ik op zo grote afstand de omstandigheden niet ken. Bovendien hebt u goede en getrouwe raadslieden bij u, die u zullen kunnen leiden. In het algemeen bid ik u, u niet welbewust in een doolhof te begeven, waaruit u nooit zult kunnen ontkomen, maar vast besloten te blijven, in de

eerste plaats aan God gehoorzaam te zijn. Daar u zware beproevingen te doorstaan zult krijgen, raad ik u aan Hem aan te roepen, Wiens hulp u in staat zal stellen er het hoofd aan te bieden, Hem biddende u wijsheid en raad te geven in al uw noden. Ik wil van mijn kant met u bidden, dat Hij u in alles en overal leide met Zijn Heilige Geest en u in Zijn bescherming neme.

En daarmee, mevrouw en lieve zuster, wil ik mij hartelijk bij u aanbevelen en eindig ik, Uw nederige broeder,
10 april 1558.
Charles d'Espeville

8. Aan de hertogin Renata van Ferrara. (1510-1575).

Zij was een dochter van Lodewijk XII, koning van Frankrijk (1498-1515), en een zuster van koning Frans I. Zij huwde met Hercule d'Este, hertog van Ferrara. Met Calvijn onderhield zij een zeer uitgebreide briefwisseling. Zij kende ook Clément Marot, die enige van zijn gedichten aan haar opdroeg. Haar dochter Anna huwde met de hertog De Guise. Zij werd geboren in 1510 en overleed te Montargis in 1575. Calvijn dringt er bij haar op aan om standvastig te blijven in het geloof en geeft haar raad in enkele moeilijkheden, waarin zij verkeert.

Op verzoek van Calvijn had de markies di Vico hertogin Renata een bezoek gebracht.

Mevrouw, ik prijs God, dat de man, die ik tot u gezonden heb, zich tot uw tevredenheid van zijn plicht gekweten heeft. Ik hoop daarom, dat zijn arbeid mee mag werken, om u voort te helpen op de weg der zaligheid. Daar God het hem echter niet vergund heeft, zijn dienst verder bij u waar te nemen, bid ik u, mevrouw, in elk geval voort te gaan met u dagelijks te laten onderwijzen in de school van onze Heere Jezus Christus. U weet inderdaad, zonder dat anderen u dat zeggen, hoe nodig dat voor u is, vooral, daar de duivel allerlei onrust verwekt om u tot afval te bewegen. Maar daar u alle listen te weerstaan hebt, waarin die doodsvijand van ons zieleheil u wil verstrikken, bedenk ook daarbij, dat God van dit middel gebruik maakt, om uw geloof te beproeven. Schijnt deze beproeving u hard en bitter, bedenk wel wat de heilige Petrus zegt: *Opdat de beproeving uws geloofs, die veel kostelijker is dan van het goud, hetwelk vergaat en door het vuur beproefd wordt, bevonden worde te zijn tot lof en eer en heerlijkheid* (1 Petrus 1 : 7). Als u in u meer zwakheid voelt dan wenselijk is, zo neem de toevlucht tot Hem, Die beloofd heeft dat allen die op Hem hopen, zullen zijn als een boom, die aan het water geplant is en zijn wortelen uitschiet aan een rivier, en het niet gevoelt wanneer er hitte komt, maar zijn loof blijft groen (Jeremia 17 : 8).

Het staat immers vast, dat God niet zal dulden dat wij beproefd worden boven onze kracht en als Hij de teugel loslaat n satan, zal Hij telkens en telkens de kracht in ons vermeerderen om ons te doen overwinnen. Het is goed en nuttig, om onze zwakheid recht te peilen, niet opdat wij daardoor ons overgeven aan wanhoop, maar opdat wij ons inspannen om het juiste geneesmiddel te vinden. Vertrouw daarom, mevrouw, daarop, dat de vijanden, die van woede schuimbekken, niets zullen doen, hoe zij zich ook inspannen, zonder de wil van de Almachtige Meester; houd dus niet op tegen alle verzoeken te strijden en naarmate u daarvoor meer wapenen nodig hebt, naar die mate moet u de toevlucht nemen tot Hem, Die in staat is u te sterken; oefen u in heilige overdenkingen en, zoals ik u reeds gezegd heb, acht het middel niet gering om iemand bij u te hebben, die u dagelijks vermaand, wat tot dusver u zeer nuttig is gebleken.

Ik hoop dat onze vrienden dat niet zullen nalaten en zodra het u zal behagen mij te melden, dat ik iemand zoeken moet die daartoe geschikt is, zal ik mij gaarne daartoe lenen. Alleen, mevrouw, grijp moed en geef aan de satan het voordeel niet waarop hij hoopt, dat hij u onvoorbereid vindt en wanneer u meent door veinzerij de strijd te kunnen ontlopen, bedenk dan, dat zulk een angst de overwinning geeft aan de vijand, die deze begeert. Wij moeten immers zijn listen kennen om er aan te ontkomen. Al zou de toestand der kinderen Gods honderdmaal harder zijn, dan mag er nog geen sprake van zijn het goed in de steek te laten, waartoe God in Zijn oneindige goedheid u heeft willen roepen.

Ik heb ook gehoord, mevrouw, dat u aan uw hof niet zonder doornen bent. Maar ook dit kwaad moet u met het overige te bovenkomen. En hoewel het gevaar in het oog lopend is, dat degenen, die u wilt ontslaan omdat ze zich niet willen schikken, verstokt blijven en zich door kwaadspreken en lastering wreken, toch is het beter het onverwachts te proberen, dan altijd zo te moeten lijden. Maar het voornaamste is, uw huis te zuiveren, zoals God het u beveelt en u hebt er het voorbeeld van bij David in Psalm 101. Wanneer u de moeite doet om uw huis zuiver en onbevlekt aan een zo goede Koning te wijden, hoop dan dat Hij er ook de Beschermmer van zal zijn. Niettegenstaande al uw arbeid zullen er altijd nog onvolkomenheden blijven, maar zoveel te meer moet u zich inspannen, om althans uw taak gedeeltelijk te vervullen, en wij hebben dit voorrecht dat God, als wij het doel trachten te bereiken, het willen voor het volbrengen neemt.

Ik heb u, mevrouw, nog een woord te zeggen over de bedenkingen, die u hebt tegen het recht om prebenden 1 te geven. Als u geen betere oplossing weet, moet u liever de goede abt er mee belasten, die u er gaarne van zal verlossen, te meer, daar het niet uw goed is en u zich niet al te zeer met dergelijke bagage moet belasten. In de volmacht, die u hem daarvoor geeft, kunt u, zonder dat men u daarvan een verwijt maakt, deze zinsnede doen invoegen, dat u aan hem die zaak overdraagt om uw geweten te ontlasten en omdat u zich niet wilt mengen in de zaken van de kerk. Ik houd het immers voor onmogelijk dat u van uw recht een goed gebruik zou kunnen maken. Voor het overige, mevrouw, bid ik u, dat u zich hardt tegen verwijten, als u weldoet; want dat is het loon, dat ons van boven toegezegd wordt. Wat de bedreigingen betreft, die nogal ruw klinken, strijd tegen alle zwakheid; want zodra u die voet geeft, zult u, in plaats van vooruit, achterwaarts gaan. Verwonder u er niet over, als u in uw binnenste tegenstand voelt opkomen, want al was Petrus nog zo'n dappere strijder, zelfs van hem moest getuigd: "Men zal u leiden, waarheen gij niet wilt." Daarin wordt ons bewezen, dat wij God nooit zonder innerlijke tegenspraak kunnen dienen, te meer, waar ons vlees geneigd is de strijd te ontvliden.

De goede heer¹ over wie u stellig gaarne enige berichten wilt ontvangen, is einde mei over zee gevaren en had voor midden juni de belofte ontvangen, dat men enige galeien zou zenden om zijn gemalin af te halen; want het is maar een korte overtocht en de kapitein wilde hem deze gunst bewijzen, omdat daaraan geen moeite of kosten verbonden waren. Ik denk dus dat hij spoedig terug zal zijn, tenzij God het hart van zijn vrouw op wonderlijke wijze verandert, die haar echtgenoot zo liefheeft, dat, als zij kon, zij hem met zich in het verderf zou storten. In elk geval heeft hij nu zijn plicht zo vervuld, dat hij voor God en mensen zich verontschuldigd kan houden.

Mevrouw, ik beveel mij nederig in uw gunst aan, na de goede God gesmeekt te hebben, dat Hij u altijd wil leiden door Zijn Geest, u sterken wil met Zijn kracht, u in Zijn hoede nemen en u doen toenemen in alle goed werk.

Uw zeer nederige dienaar,

Charles d'Espeville
20 juli 1558

1 De markies De Vico, uit de hoogste kringen in Napels, een vurig hervormde, was uitgeweken naar Genève, zijn vrouw wilde hem daarheen niet volgen.

9. Aan Charlotte de Coligny op 't fort te Sluis

Charlotte de Coligny, geboren De Laval, deelde de gevangenschap van haar echtgenoot, zij bewoog hem tot het Gereformeerde geloof over te gaan. Zij was 16 oktober 1547 met de admiraal De Coligny gehuwd en overleed 3 maart 1568. Calvijn schrijft haar woorden van bemoediging en troost.

Gaspard de Coligny had de vesting Saint-Quentin moeten overgeven en was gevangene van de Spanjaarden (1557).

Mevrouw, al is de droefheid, die u bij de gevangenneming van uw man ondervonden hebt, hard en bitter voor u geweest, toch hoop ik dat u reeds ten dele deze vrucht daarvan ervaren zult hebben, dat God u deze beproeving alleen tot uw welzijn en ziele- heil gezonden heeft. Dat moet al ons leed verzachten, ons geduldig maken en ons eenswillend onderwerpen aan de wil van God. Wij moeten inzien, dat Hij niet alleen ons geloof beproeft, maar ook dat Hij, door ons te onttrekken aan de bedrieglijke verlokkingen van deze wereld, ons Zijn goedheid doet smaken, Zijn hulp doet gevoelen en ons als onder Zijn vleugelen tot Zich neemt, zodat wij met David kunnen zeggen, dat de Heere het deel onzer erve is en Hij ons lot onderhoudt (Psalm 16 : 5).

En inderdaad, als wij voor de wind varen, zoals men zegt, is het wel moeilijk te zorgen, dat ons gemoed in onze vreugde niet op de dwaalweg geraakt en het is een wonder, dat niet dikwijls voorkomt, dat degenen die lange tijd voorspoed genieten, in de vreze Gods staande blijven. Om Zijn kinderen in toom te houden, zendt Hij ze dikwijls allerlei droefenis. Zelfs David heeft zulk een geneesmiddel nodig gehad, zoals hij zelf erkende, toen hij zei in zijn voorspoed: ik zal niet wankelen in eeuwigheid, daarbij niet bedenkende, dat zijn kracht daarin was gelegen, dat hij op God steunde (Psalm 30 7). Ik twijfel niet, of u hebt sinds een jaar ondervonden, dat deze kastijding nuttiger voor u was dan u had kunnen denken, voor u ze ervaren had. Wij voelen daaruit dat, hoewel wij de zogenaamde tegenspoeden gemeen hebben met de ongelovigen en de mensen der wereld, God dat, wat wij moeten ondergaan, zegent en het tot ons beste keert, zodat wij ons altijd troosten kunnen, ja verheugen in onze droefheid.

Wij moeten ook erkennen, dat het Hem behaagd heeft, u te sparen, als u ziet, hoe hard Hij anderen behandelt, die geen verlichting van hun smarten ontvangen. Dat geschiedt, opdat deze vermaning u makkelijker ten goede kan komen, zodat u door eer of goederen van deze wereld niet wordt weerhouden. Zelfs als het Hem behagen zou, u daarvan nog meer te schenken, dan Hij tot dusver deed, hebt u er voor te zorgen, dat u uw hart er niet op zet, maar dat u zó gebruik maakt van de goederen der wereld, dat zij u niet verhinderen naar hoger te streven. Als alles naar wens ging en wij nooit enig leed ondervonden, zou de broosheid van ons leven ons toch nog bewijzen, dat het hier beneden een treurig oponthoud is. Hoe het ook zij, mevrouw, wordt toch niet moede zo'n goede Meester te dienen en u te onderwerpen aan zo'n goede Vader, wetende, dat onze hoogste wijsheid daarin bestaat, dat we ons door Hem laten besturen, wachtende,

dat Hij ons thuishaalt in Zijn eeuwige rust. Weliswaar, dat men heden de haat der mensen op zich laadt, als men Hem in zuiverheid wil dienen, maar het is beter iedereen tegen u in het harnas te jagen om alleen aan Hem te behagen, dan van het rechte pad af te dwalen om de haat en het gemor der wereld te ontgaan. Wij hebben reden te over om ons geheel e al aan Hem over te geven, Die ons zo duur gekocht heeft en naar de liefde, die Hij ons bewezen heeft, moeten wij ook Zijn genade hoger schatten dan alle gunst der wereld.

Daarmee, mevrouw, na mij nederig in uw gunst te hebben aanbevolen, bid ik onze goede God, u in Zijn heilige hoede te nemen, u te leiden door Zijn Geest, u rijk te maken in alle geestelijke goederen en u te sterken tot een onoverwinlijke standvastigheid.

4 september 1558.

10. Aan mevrouw de admirale de Coligny, te Gent

De overbrenging van de gevangen De Coligny van Sluis naar Gent, had aanleiding gegeven tot het gerucht dat hij vrijgelaten was.

De connétable Anne de Mentmorency, ijverig Katholiek en vijand der Hugenoten.

Odet de Coligny, kardinaal van Châtillon.

Toespeling op Andelot, die afvallig geworden was.

Mevrouw, het algemene gerucht van de vrijlating van mijnheer heeft ons gedurende een korte tijd vreugde verschaft en te groter was onze droefheid toen wij vernamen, dat wij ons bedrogen in onze wens en mening. Maar hoewel dat anders uitgekomen is, toch moet u in praktijk brengen, wat de Schrift ons leert, dat het geloof lang wachten kan en dat' het ons niet bevolen is geduldig te zijn gedurende één of twee jaar, maar onze begeerten te beheersen, totdat de gelegen tijd komt en steeds onze toevlucht te nemen tot Hem, Die alles in Zijn hand heeft, Hem smekende onze gebeden te verhoren, onze zwakheden te verdragen en ons voor de tijd, dat Hij wil dat wij lijden, t's, sterken met standvastigheid. Het is de hoofdzaak in ons leven ons met alle onderworpenheid en deemoed over te geven aan Zijn wil, want dat brengt met zich mee, dat Hij Zich over ons verheugt, dat wij ons buigen onder de gehoorzaamheid jegens Hem en zelfs, dat wij Hem vrijwillig offers brengen, om te sterven of te leven, zoals Hij over ons zal beschikken.

Uw droefheid is niet eens zo groot, dat u niet veel hebt om uw leed te lenigen, zodat u rustig kunt blijven, totdat hij terugkeert. Ook bid ik u, mevrouw, u krachtig te keren tegen alle aanvallen, die men tegen u zou kunnen richten. Want welke genegenheid uw echtgenoot ook toont om zich geheel aan God over te geven, toch vrees ik, dat hij daarin tot wankelen gebracht kan worden óf door het gemor, óf door de bedreigingen van de oom, óf door de smeekbeden van zijn broeder. Denk er aan dat het uw plicht is, hem te helpen door uw voorbeeld om moed te vatten. Wij van onze kant zullen ook God bidden, dat Hij hem grotere moed geeft dan degene, die zo goed begonnen is en niet volgehouden heeft, toonde.

In elk geval kan, welke moeilijkheden wij ook ervaren, de belofte dat God in alles voorzien zal en uitkomst zal geven, ons bekrachtigen om niet in enige verzoeking te bezwijken, maar om ons zo in te leven in de eeuwige heerlijkheid, dat deze wereld ons niets is, dat wij voor het minst er in wandelen als vreemdelingen, en steeds het woord in ons geheugen geprent houden, dat wij met onze Heere Jezus Christus moeten lijden,

opdat wij ook met Hem verheerlijkt worden.

Tenslotte, mevrouw, na mij nederig in uw goede gunst te hebben aanbevolen, bid ik de Vader van alle barmhartigheid, u in Zijn hoede te nemen, de gaven des Geestes in u te vermeerderen, u door Zijn kracht te ondersteunen en u de genade te schenken, te volharden in Zijn dienst en Hem tot het einde te eren.

27 februari 1559

11. Aan mevrouw de markiezin De Rothelin

De dochter van de koning, Elisabeth van Valois, huwde met Philips 11, en Margueffite de France met Emmanuel Philibert van Savoye.

Aangemoedigd door de markiezin De Rothelin en de predikanten van Parijs, onderhield Calvijn een briefwisseling met de jonge hertog van Longueville, aan wie hij zijn commentaar over de kleine profeten gezonden had.

Mevrouw, daar ik vernomen heb dat mijn eerste brieven goed ontvangen waren door mijnheer uw zoon en dat ik, door voort te gaan, hem verder zou kunnen brengen op de goede weg, had ik niet zo lang gewacht met hem te schrijven, indien ik niet voor het grootste gedeelte van die tijd zeer gekweld was door hevige pijnen. Dat zou mij echter in het geheel niet belet hebben hem te schrijven, indien ik niet goed wist, dat hij mondeling uitgebreider onderricht ontvangt, dan ik hem door brieven kan geven; ik hoop dat hij er met welgevallen naar luistert.

Ik zond hem een boek, na aan degene die het hem brengen zou, gevraagd te hebben, of de jonge vorst voldoende Latijn kende. Deze meende van wel, doch blijkt zich vergist te hebben. Ik had juist een les uitgezocht, die heel geschikt voor hem was, omdat de profeet Amos de ondeugden van het hof blootlegt en berispt, zonder iets te sparen. Hij gaat er op zijn boers op los als een koeherder of een schaapherder, zoals hij inderdaad was toen hij werd geroepen tot het ambt van profeet.

Ik zou dus erg verheugd geweest zijn, dat genoemde heer zich daarin bekeken had, bijna als in een spiegel, hoe hij zich heeft te wachten voor alle verkeerde dingen, die zozeer in trek zijn en dat hij onderricht was, dat God niet nalaten zal die te straffen, hoezeer de mensen zich er in verlustigen en ze toejuichen.

Indien gij van uw kant, mevrouw, voortdurend bespied wordt en men u van verre bedreigt, om u vrees aan te jagen, verzoek ik u de dienst des Heeren niet moe te worden, maar liever u te sterken met de strijd, die gij alreeds gestreden hebt met zulk een volharding, dat God tot het einde toe in u verheerlijkt wordt. Ik twijfel er niet aan, of u zult er getrouw aan arbeiden, zodat zelfs de feestvreugde van deze dagen 1 vrij onaangenaam voor u geweest zal zijn, omdat zij altijd een nasleep hebben, die de kinderen Gods hindert en bedroeft.

En met recht veronderstelt Paulus, dat de gelovigen geen behagen zullen scheppen in de wellusten, de geneugten en de losbandige genoegens der wereld, om zich daarmee tevreden te stellen, als hij ze krachtig vermaant zich te verheugen in God. Inderdaad weten de ot gelovigen niet wat ware vreugde is, omdat hun geweten niet rustig is voor God en zij niet kunnen genieten van de weldaden, die ij hun bewijst, hoe groot die ook zijn. Zoveel te meer moeten wij moed vatten om geduldig het leed te dragen, dat ons zou kunnen verontrusten, te meer, daar het niet kan verhinderen, dat wij steeds de goedheid van onze God en Vader ondervinden en de liefde, die ij ons toedraagt, totdat wij er volkomen van verzadigd zijn ter plaatse van onze rust.

Mevrouw, na mij zeer nederig aanbevolen te hebben in uw gunst, smee ik de Vader

van alle barmhartigheid, u steeds in Zijn hoede te nemen en u te leiden, u te ondersteunen en te sterken door Zijn Geest en u te doen toenemen in alle goed werk en voorspoed.

26 mei 1559

12. Advies betreffende een onbekende in Frankrijk

Wij zijn niet zo onmenselijk, dat wij geen medelijden hebben met allen die lijden om de ere Gods en om het Evangelie van onze Heere Jezus Christus; wij willen ze gaarne troosten, voor zover dat mogelijk is en wij daartoe de gelegenheid hebben.

In 't bijzonder hebben wij medelijden met de arme vrouwen, die door haar echtgenoten slecht en ruw behandeld worden, omdat dat een zeer harde, wrede tirannie en gevangenschap is; evenwel zijn wij van oordeel dat het ons niet geoorloofd is naar het Woord van God, een vrouw aan te raden haar echtgenoot te verlaten, tenzij in geval van de uiterste noodzakelijkheid.

Deze noodzakelijkheid is nog niet daarin gelegen, dat de man ruw optreedt, haar bedriegt; zelfs niet, als hij haar slaat; maar slechts dan, wanneer haar leven daadwerkelijk in gevaar is, hetzij dat de man haar doden wil of met de vijanden van de Waarheid tegen haar samenzweert, of dat het gevaar van elders komt.

In het ons voorgelegde geval antwoorden wij, dat wij nóg geen voldoende grond voor de vrouw zien om zich terug te trekken; zij heeft te wachten, tot het gevaar duidelijker blijkt. Daarom vermanen wij haar in de Naam Gods, het kruis geduldig te dragen, dat God haar heeft willen opleggen. Evenwel heeft zij zorg te dragen, dat zij haar plicht tegenover God niet verzaakt, om haar man te behagen, maar, wat er ook gebeure, stand te houden en te tonen, dat zij vast besloten is haar overtuiging niet los te laten.

Als zij

voelt dat haar krachten haar ontzinken, moet zij God bidden, dat Hij haar standvastig maakt. Zij moet alles doen, wat in haar vermogen is, om 't hart van haar echtgenoot te vertederen. Wordt zij met geweld er toe gedwongen, dan is het haar naar het Woord van God geoorloofd zich van hem te scheiden en als zij het doet, is het geen boosaardig verlaten van haar man, omdat zij altijd bereid zal zijn bij hem te wonen, wanneer dat zonder doodsgevaar kan geschieden.

4 juni 1559

13. Aan mevrouw De Grammont

Madame De Grammont, waarschijnlijk Helene de Clermont, enige dochter van Frans de Clermont, heer van Toulangeon en De Traves, gehuwd in 1549 met Antoine de Grammont, markgraaf van Aster. Door eerezucht gedreven, was hij overgegaan tot de Hugenoten, die hij later zou verlaten. Deze heer had een hoog ambt aan het hof van de koning van Navarre. Hij overleed in 1576. Calvijn beantwoordt to dit schrijven de vraag of een vrouw haar ontrouwe man verlaten mag.

Mevrouw, ik zou, als het Gode behaagd had, liever opgewekter begonnen zijn, nu ik u voor de eerste maal schrijf. Er is wel reden voor, dat wij ons laten leiden door de goede wil van Hen, Wiens wij zijn en Die alle macht en heerschappij over ons heeft, hoewel wij niet alleen moeten letten op Zijn macht en de onderworpenheid, die wij Hem verschuldigd zijn, maar het ook waarden moeten als Hij ons bedroeft of

kastijdt met Zijn roeden, wetende, dat het tot onze lering en tot ons heil is, en dat Hij het einde wel zal maken, als wij er geduldig op wachten.

Ik zal niet in 't algemeen behandelen, waartoe de beproevi en ons kunnen dienen, omdat dit schrijven dan te lang zou worden en ook omdat ik weet dat u door de Schrift voldoende er in onderwezen bent waartoe wij ze moeten aanvaarden, namelijk om ons te leren de wereld des te liever te verlaten en terwijl wij ons erin bevinden, al onze vleselijke verlangens te onderdrukken en om ons te verootmoedigen, onze gehoorzaamheid te tonen en ons geloof door gebeden te versterken; over onze zonden te zuchten en om genade te krijgen en alles bij elkaar genomen om gebroken te worden, om ons aan God als een levend offer over te geven.

In overeenstemming met deze zaken, waarvan ik meen, dat ze u wel bekend zijn, verzoek ik u nu, mevrouw, bij het huiselijk leed dat u drukt, in acht te nemen, dat het is om onze gevoelens te leren beheersen, ze in alles te beteugelen, teneinde ons te onderwerpen aan wat God voor ons als juist en billijk oordeelt. Ik weet heel goed welke angsten gij doorstaat, daar ik zie dat uw echtgenoot voortgaat u ontrouw te zijn; zelfs na enige goede hoop op beterschap gegeven te hebben keert hij nog steeds terug tot zijn vroegere uitspattingen. Maar dit moet geschieden, opdat de vertroosting, die de Schrift u biedt, kracht krijgen in uw hart, om al uw leed te verzachten. Denk er eens over na, als u op deze wereld al uw wensen vervuld had gezien, hoezeer u zich had kunnen verlustigen in ijdele genoegens, geneugten en verlokkingen der wereld, om daardoor, althans ten dele, God te vergeten.

Maar ook, al zou u in 't geheel niet de oorzaak kennen, dan nog zou het u voegen deze eer aan God te geven, dat u die als Zijn bestel aanvaardt, omdat het goed en juist is, dat wij alles wat Hij ons zendt, tevreden aanvaarden en dat wij niet murmureren bij alles wat Hij beschikt. Spoor dus uzelf aan tot geduld naar het Woord van God en tracht alle verleidingen, waardoor u ongetwijfeld zeer zult worden bewogen, te weerstaan. Bid God echter voortdurend, dat Hij het hart van uw echtgenoot wil bekeren en doe van uw kant moeite het te winnen en het terug te brengen op de goede weg. Ik weet hoe moeilijk u dat zal vallen, omdat u reeds verscheidene malen bedrogen bent en het uit enige kentekenen blijkt, dat hij te vaak in het gestoelte der spotters gezeten heeft. Maar toch moet u nog zo handelen, omdat dit het enige ware middel is.

Wat betreft uw overwegingen hem te verlaten, hoewel ik erken dat hij het verdiend heeft, bid en vermaan ik u toch, mevrouw, in de Naam van God, deze gedachte los te laten, tenzij ge langs wettelijke weg te werk gaat. Want als u voor de rechtbank zijn overspel hebt aangetoond, zullen de mensen, wanneer u hem verlaat, u verontschuldigen. U weet, dat, als ieder zich de vrijheid veroorloofde op eigen gezag te scheiden, zonder publiek vonnis, welk een verwarring daardoor ontstaan zou.

U moet vooral goed overwegen, welk een schandaal er om uw persoon ontstaan zou en wat een gelegenheid u de vijanden Gods zou geven, luidkeels het Evangelie te lasteren en te smaden. Wanneer u deze dingen goed overdacht hebt, zult u tot de overtuiging komen, dat het niet geoorloofd is van hem te scheiden, indien u tenminste niet de ordelijke weg bewandelt, die de justitie hierin kent. En al zoudt ge uw recht niet kunnen krijgen, dan heeft het niet aan u gelegen, dat er in de zaak geen recht werd gesproken. Dat zal immers evenzeer dienen om uw onschuld te bewijzen, als om de mond te snoeren aan allen, die een gelegenheid zouden zoeken om kwaad te spreken.

U weet dat wij van alle kanten bespied worden, vooral de bekendste en voornaamste personen, omdat de duivel en de onrechtvaardigen daarin meer stof vinden om hun triomfen te vieren. Maar omdat het bij zulke uitersten niet makkelijk is altijd de goede weg te vinden, is het voornaamste God te bidden, dat Hij u door Zijn Geest leide in

alle voorzichtigheid en oprechtheid, opdat u niets onderneemt, dat Hij niet goedkeurt of Hem niet welgevallig is. Ik, van mijn kant, mevrouw, zal Hem eveneens smeken, u te sterken door Zijn kracht, opdat u niet bezwijkt onder de last; al uw leed te verzachten, opdat het u niet verhindert Zijn heilige Naam te prijzen; u te doen toenemen in alle geestelijk goed; u in Zijn heilige hoede te nemen en te tonen, dat Hij voor u zorgt.

Hiermee wil ik eindigen, na mij nederig in uw goede gunst aanbevolen te hebben.

28 oktober 1559

14. Aan de hertogin Renata van Ferrara

Op 3 oktober 1559 was Hercule d'Este, hertog van Ferrara, gestorven. Op zijn sterfbed had hij van zijn echtgenote Renata van Ferrara, onder ede de belofte afgedwongen, dat zij niet meer met Calvijn zou corresponderen. Haar zoon Alfonsus stelde zijn moeder voor de eis rooms-katholiek te worden, dan kon zij in Ferrara blijven; of terug te keren naar Frankrijk. Ze koos het laatste en vertrok naar haar vaderland in september 1560. Zij berichtte haar besluit aan Calvijn en verzocht hem om een predikant.

Mevrouw, niettegenstaande uw herhaald verzoek, heb ik niet kunnen besluiten u de persoon te zenden, waarom u vroeg, daar ik vreesde dat zij, die mij er om vroegen, in hun ijver verder gingen dan uw bedoeling was. Ik had immers geen brief van u, die mij zekerheid gaf, of u het wenste of niet. En ook nu, mevrouw, had ik liever groter zekerheid gehad, om u duidelijker te kunnen schrijven. Niet, dat ik de bringer van de brief, die mij voldoende bewijzen gegeven heeft dat hij door u gezonden is, wantrouw, maar u weet, mevrouw, hoe makkelijk de mensen verleid zouden kunnen worden, om mij tot allerlei te brengen, wat voor u tot grote onaangenaamheden zou kunnen leiden. Wat de eed betreft, die men u gedwongen heeft te zweren, daarin hebt u gefaald en God beledigd; u bent dan ook niet verplicht die, evenmin als een bijgelovige gelofte, te houden. U weet, mevrouw, dat Herodes niet alleen niet geprezen werd omdat hij de eed, die hij zonder nadenken gezworen had, al te goed hield, maar dat hem 9 dat tot een dubbel oordeel geworden is (Markus 6 : 21 v.). Ik zeg dit niet, om u lastig te vallen om mij te schrijven, maar opdat u geen gewetensbezwaar zou hebben in een zaak, waarin God u vrijheid laat en u van alle schuld vrijstelt. Ik heb mij van mijn plicht gekweten, mevrouw, u hierop opmerkzaam te maken.

Wat de reis betreft, mevrouw, die u van plan bent te ondernemen, moet ik u toch verklaren dat, hoe wreed en deerniswekkend de gevangenschap is waarin u smacht en zo lang gesmacht hebt, u toch niet veel zult winnen, als u uit de ene afgrond bevrijd wordt, om in de andere te geraken; want ik zie niet in, hoe deze verandering uw toestand kan verbeteren. De regering, waarin men beweert u te willen betrekken, is zo verward, dat iedereen daarover verontrust is.

Als u er was en men luisterde naar u, dan geloof ik wel, mevrouw, dat de zaken niet zo slecht gingen, maar dat is niet wat men wenst (in Frankrijk). Men wilde zich met uw naam dekken, om de toestand te doen voortduren, die niet lang meer gehandhaafd kan worden. Wanneer u er heengaat en u in die verwarring mengt, dan is dat klaarblijkelijk God verzoeken. Uw geluk ligt mij na aan het hart, mevrouw; wanneer echter wat in de wereld groot en hoog is, u verhindert dichter bij God te komen, dan moest ik een verrader jegens u zijn, als ik u deed geloven, dat zwart wit is. Zou u vastbesloten zijn u vrijmoedig te gedragen en standvastiger dan tot dusver, dan zou ik God bidden u er spoedig heen te brengen en eerder dan men wenst; maar als het

slechts is om ja en amen te zeggen op alles wat voor God en de mensen verwerpelijk is, dan kan ik niets anders zeggen, dan dat u te waken hebt, dat u niet van de regen in de drup komt. (de regering van Frankrijk).

Ik wil daarmee echter niet zeggen, mevrouw, dat het mijn raad is, dat u in uw tegenwoordige dienstbaarheid blijft en daarin inslaapt, want er is meer dan genoeg tot dusver geschied. Maar ik wil u verzoeken zó te veranderen, dat u ook God met een goed geweten kunt dienen en grijpen naar het rechte doel, zonder u opnieuw door de netten te laten omstrikken, die moeilijk te verscheuren zijn en die u even vast, zo niet vaster dan voorheen, zullen binden.

Wat het ook zij, mevrouw, u hebt reeds te veel geleden en wanneer u geen medelijden hebt met uzelf, is het te vrezen, dat u voor uw kwaad te laat hulp zoekt. Geheel afgezien van dat, wat God u reeds sinds lang door Zijn Woord getoond heeft, waarschuwt uw leeftijd u, daaraan te denken, dat onze erfenis en onze eeuwige rust niet beneden is en Jezus Christus is het wel waard, u zowel Frankrijk als Ferrara te doen vergeten. God heeft u ook door uw weduwschap vrijer en zelfstandiger gemaakt, om u des te meer aan Hem te verbinden. Ik zou graag willen, dat ik gelegenheid had u deze dingen mondeling uitvoeriger uiteen te zetten, niet slechts éénmaal, doch van dag tot dag. Maar aan uw wijsheid laat ik over te bedenken wat ik niet geschreven heb.

Terwijl ik mij, mevrouw, nederig in uw welwillendheid aanbeveel, bid ik de lieve God, dat Hij u in Zijn hoede neme, u door Zijn Geest besture en u doe toenemen in alle goed werk.

5 juli 1560

15. Aan Jeanne d'Albret, koningin van Navarre, in Bearn

Jeanne d'Albret was de dochter van Hendrik d'Albret, koning van Navarre, en van Marguerite de Valois, zuster van Frans I. Zij huwde in 1548 met Antoine de Bourbon, hertog van Vendôme, zij erfde enige jaren later het koninkrijk. Aanvankelijk was Jeanne d'Albret de hervorming niet genegen, zij hield meer van een dans dan van een preek; later kwam zij tot inkeer; onder de indruk van de gevangenneming van haar zwager De Condé ging zij openlijk tot de Hugenoten over. Calvijn wijst in dit schrijven op de plichten van vorsten en vorstinnen.

Mevrouw, ik kan u niet genoeg zeggen, hoezeer mij de brief verblijd heeft, die het u behaagd heeft aan mijn broeder, mijnheer De Chaloné (schuilnaam van Beza) te richten. Ik las daarin hoe God in u in weinig uren gewerkt heeft. Hoewel Hij reeds lange tijd in u enig goed zaad gestrooid heeft, erkent u nu, dat het inderdaad als verstikt was onder de doornen dezer wereld. Wanneer wij ons niet dagelijks sterken door de lezing der Heilige Schrift, vervloeit langzamerhand de kennis der waarheid, om tenslotte geheel te verdwijnen, wanneer God er niet in voorziet. Door Zijn oneindige goedheid heeft Hij dat verhoed en u er voor bewaard, dat het zover gekomen is. Het is waar dat zij die verachten, insluimeren in hun rust, omdat zij niet gevoelen, dat dat een slaap des doods is. Wanneer het echter God behaagt, ons te doen ontwaken en welbewust aan te drijven tot de vrees van Zijn Naam, in ons hart een vurige wens te doen ontvlammen om tot Zijn eer te dienen, is dat een gelukkiger en meer begerenswaardige onrust dan al de genoegens, vermaken en geneugten, waarin de arme wereldlingen verdolen. Ik spreek vertrouwelijk, mevrouw, daar ik meen, dat u mij gaarne verlof geeft om dat te doen en ik ook dit goed in uw brief ontvangen heb, dat u mij verlof geeft u te schrijven.

Daarom, mevrouw, verzoek ik u de genade Gods te prijzen, zoals zij het verdient, niet alleen omdat Hij u voor altijd uit de duisternis van de dood heeft getrokken, om u de levensklarheid in Zijn Zoon te laten zien, Die de ware Zon der Gerechtigheid is, maar ook omdat Hij 't geloof aan Zijn Evangelie diep in uw hart geprent heeft, zodat het daar diep wortel heeft geschoten, om goede vruchten voort te brengen.

U hebt door ervaring geleerd, hoe de ijdelheid dezer wereld de kennis van de waarheid laat afsterven. Men wil beide partijen te vriend houden, waardoor het Woord koud en nutteloos wordt, als Gods kracht er niet mee verbonden is. Het is 't ware en volmaakte verbond, dat God belooft met de Zijnen te sluiten, dat Hij Zijn Wet in hun binnenste geven en in hun hart schrijven zal (Jeremia 31 : 33).

Daar u nu zulk een onschatbaar voorrecht ontvangen hebt, hebt u reden om u des te vuriger naar uw begeerte te wijden aan de dienst van Hem, Die u zo aan Zich verplicht heeft. Koningen en vorsten willen zich dikwijls onttrekken aan de onderwerping aan Jezus Christus, zij gebruiken hun voorrechten als een schild; zij schamen zichzelf, onder het voorwendsel van hun hoge plaats, te behoren tot de schaapskooi van die grote Herder. Maar bedenk, mevrouw, dat de hoge plaats en de waardigheid, die de goede God u gegeven heeft, een dubbele band moet zijn om Hem gehoorzaam te zijn, want van Hem hebt u alles ontvangen en naar de mate, waarin ieder ontvangen heeft, zal hij ook rekenschap moeten afleggen. Maar daar ik zie hoe de Geest Gods u bestuurt, heb ik meer aanleiding om Hem te danken, dan u te vermanen, alsof u nog aansporing nodig zou hebben.

Ik twijfel niet, of u zult u vlijtig toelagen op de studie van Gods Woord, zoals wel nodig is, gezien onze lauwheid, zwakheid en broosheid. Reeds lang en reeds meermalen hebben wij beproefd onze plicht jegens de koning, uw echtgenoot, te vervullen. Uit bijgaande brief ziet u, mevrouw, wat uw vermaning heeft uitgewerkt.

Mevrouw, na mij nederig in uw goede gunst te hebben aanbevolen, smee ik onze goede God, om u altijd in Zijn hoede te nemen, u te besturen en te leiden door Zijn Geest, u te versterken met Zijn kracht en u te doen toenemen in alle goed.

16 januari 1561

16. Aan de hertogin Renata van Ferrara

Opwekking om een voorbeeld voor anderen te zijn en een bede om de verstrooide leden van Christus' Kerk te blijven ondersteunen.

Mevrouw, hoewel ik aanleiding heb God te danken, dat Hij u bij voortduur in Zijn vrees en gehoorzaamheid houdt, toch leert de ervaring, hoe nodig het is daarin voort te gaan en zich er meer en meer in te bevestigen; daarom hoop ik, dat u si ij steeds dankbaar zult zijn wanneer ik, om de verering die ik voor u heb en de heilige begeerte, die ik koester voor uw heil, zodat de Name Gods meer en meer door u verheerlijkt wordt, mij beijver om u zoveel als in mijn vermogen is te helpen.

Ik weet, dat u het gaarne hebt, dat men u onderwijst, ja zelfs tot uw plicht opwekt, waarbij u leerzaam en geduldig alles ontvangt wat, zoals u weet, uit God voortkomt.

Welnu, mevrouw, als u vroeger geleerd hebt, dat om op de rechte weg te blijven, men alle betrekkingen met de wereld moet verlaten, komt het er op dit ogenblik op aan, het geleerde in praktijk te brengen. Ik behoef de moeilijkheden niet op te noemen, die u zouden kunnen hinderen of belemmeren tot Gods eer te dienen, daar u die maar al te goed kent. Maar des te meer moet ge u bekrachtigen, om ze uit de weg te ruimen, met de bede dat Hij, Die zulk een goed werk is begonnen, het ook zal voleinden. Wapen u

slechts met Zijn beloften en neem toevlucht tot de kracht van Zijn Geest, Die sterk is om u de overwinning in elke strijd te geven.

Intussen, mevrouw, verzoek ik u uw best te doen, zulk een voorbeeld te geven, zoals God het van u eist in de hoge plaats, waartoe Hij u verheven heeft, dat de goedgezinden er moed uit grijpen en de bozen er door beschaamd worden. Zij zullen zelfs van spijt omkomen, wanneer u God die eer bewijst dat u, om Hem te gehoorzamen en te behagen, hen veracht.

Ten tweede, mevrouw, smee ik u om te volharden - zoals u reeds begonnen bent - in het ondersteunen van de arme leden van Jezus Christus en rust aan de Kerk te verschaffen. Afgezien daarvan, dat dit een dienst is die aangenaam is aan God, ja zelfs een offer van goede reuk, moeten wij ook aangespoord worden door hetgeen gezegd wordt in de Schrift dat zij, die arme leden van Jezus Christus helpen en ondersteunen, medearbeiders worden der waarheid en dat is zulk een eretitel, dat niets gespaard moet worden om die te verwerven. Zoals zij die onderweg zijn zich haasten als zij de nacht zien naderen, mevrouw, zo moet ook uw leeftijd u aansporen om alle krachten in te spannen, zowel om een goed getuigenis in deze wereld na te laten, maar ook om dat mee te dragen voor God en Zijn engelen, dat u de Kerk van onze Heere hoger geschat hebt dan alle goederen en aardse eerbewijzen. Wanneer u, zoals het behoort, moed grijpt, hoop ik dat God uw grootmoedigheid en standvastigheid zo zal laten gedijen, dat alle gelovigen luidkeels en eenstemmig uw terugkeer in Frankrijk zullen zegenen; en erkennen, dat God waarlijk door u medelijden met hen gehad heeft en hun de hand heeft gereikt, toen Hij u op hoge leeftijd in uw vaderland gebracht heeft. Omdat dit een werk is, dat verre uitgaat boven alle menselijke kracht, verzoek ik u, mevrouw, u er dagelijks toe aan te sporen en op te wekken door de heilige vermaningen, die ons in de Schrift gegeven worden.

Daarmede, mevrouw, na mij nederig te hebben aanbevolen in uw goede gunst, enz.
16 januari 1561

17. Aan Jeanne d'Albret, koningin van Navarre

Haar echtgenoot heeft de zaak der Hervorming verlaten. Calvijn tracht haar te troosten en moed in te spreken. Hij wijst daartoe op het nut der beproevingen.

Mevrouw, het medelijden, dat ik heb met uw angst, laat mij althans ten dele gevoelen hoe hard en zwaar die voor u te dragen is. Maar hoe het ook zij, het is voor u veel beter, ter wille van een dergelijke oorzaak treurig te zijn, dan tot uw eigen verderf zwak te worden. Het is alleszins begerenswaard een stil en gerust leven te kunnen leiden, en als God dit goed aan Zijn kinderen schenkt, kunnen zij zich daarin van harte verheugen. Maar daar dit een voorrecht is dat niet altijd duurt, moeten wij Hem ook volgen op ruwe en moeilijke wegen, wanneer het Hem behaagt ons op een zware proef te stellen. Men heeft u geleerd, mevrouw, dat wij God zonder strijd niet kunnen dienen. De soort van strijd is verschillend, maar op welke wijze het ook God behaagt ons te beproeven, wij moeten bereid zijn. Als de aanvallen, die u, mevrouw, nu te doorstaan hebt, hard en verschrikkelijk zijn, toch moet u bedenken, dat God u een lange tijd van voorbereiding geschonken heeft. De koning, uw echtgenoot, is reeds lang door die twee hoornen van de duivel, D'Escarte en de bisschop van Auxerre, bewerkt. Niet alleen heeft hij zich door hen laten neerslaan, maar hij wapent zich nu tegen God en de Zijnen. Ik spreek als van een mij geheel bekende zaak. ik weet, mevrouw, dat u de eerste slagen moet opvangen. Maar al waren er honderdmaal meer

moeilijkheden, toch zal de kracht van boven, als wij er onze toevlucht toe nemen, de overwinning behalen. Alleen, mevrouw, word niet moe stand te houden, daar u God tot uw steun hebt. Wij gehoorzamen Hem immers niet op goed geluk, daar Zijn belofte, dat Hij uw standvastigheid met een gunstig gevolg zal bekronen, indien zij op Zijn Woord gegrond is, niet falen kan. Al zou de gehele wereld wankelen, als ons anker vastgemaakt is in de hemel, komen wij zeker in de goede haven aan, al worden wij nog zo heen en weer geschud. "Hij, Die u roept, is getrouw," zegt de heilige Paulus.

Wij weten, in Wie wij geloofd hebben en wij volharden daarin, terwijl wij medelijden hebben met hen, die zich vermaken met zulke ijdele verlokkingen, dat zelfs de kinderen er de spot mee drijven. Intussen zullen wij, mevrouw, u niet in onze gebeden vergeten, waartoe onze broeder, de heer Beza, ons opgewekt heeft, hetgeen wij ook naar uw wens zonder zijn verzoek zouden gedaan hebben.

Ik ben er van overtuigd, mevrouw, dat God uw zuchten en de onze verhoren zal, als wij Hem maar het offer van onze ootmoed, dat Hij eist, brengen. Want hoe stoutmoedig wij in de verdediging van Zijn zaak kunnen en moeten zijn, toch moeten wij het aan onze zonden toeschrijven, als de loop van het Evangelie vertraagd wordt. Hoe het ook zij, laten wij te midden van onze angsten ons het woord van de heilige Paulus in herinnering brengen: "Verblijdt u in de Heere te allen tijd, wederom zeg ik u verblijdt u." Zo zullen wij in al ons leed een onoverwinnelijke moed tonen.

Mevrouw, daar bringer dezès naar u teruggaat, om te horen waarheen het u behagen zal hem te zenden, zou ik u nog willen meedelen, dat hij zich hier zo goed gedragen heeft, dat wij hem gaarne hier gehouden hadden, als hij zich niet aan uw kerken wilde wijden. Ik geloof dat hij hier zijn tijd niet zoek gebracht heeft, wat uit de vrucht van zijn werk blijken zal.

22 maart 1562

18. Aan Jeanne d'Albret, koningin van Navarre

Haar echtgenoot, de koning van Navarre, is overleden. Calvijn wijst op de plichten der vorsten in betrekking tot de zorg voor de godsdienst.

Mevrouw, daar het God behaagd heeft, de koning, uw echtgenoot, van deze wereld te doen scheiden en daarmee u te belasten met de zorg voor uw landen en onderdanen, zult u er zeker goed aan doen, u van uw plicht te kwijten, daar u daarvan rekenschap moet afleggen aan een Meester en almachtige Heere, Die wil, dat Zijn recht gehandhaafd wordt. Wanneer Hij beveelt dat men Hem vrezen en de koningen eren zal, en u de eer bewijst, u van Zijn gezag deelgenoot te maken, is er wel reden om Hem met alle krachten te eren en te danken voor de staat en waardigheid, die van Hem ontvangt.

U zou niet dulden, dat de u toekomende soevereiniteit u door uw ambtenaren werd ontnomen, zo bent u dan ook verplicht, als u in Gods bescherming blijven wilt, te zorgen, voor zover u dat mogelijk is, dat al uw onderdanen Hem dienen en eren, waarbij uzelf het voorbeeld moet geven, dat zij te volgen hebben. Uw regering, mevrouw, kan alleen dan voor Hem bestaan, als u uw majesteit aan Hem onderworpen houdt. U weet, dat alle knie moet buigen onder de heerschappij van onze Heere Jezus Christus; aan de koningen is het echter bijzonder bevolen, om zich voor Hem als een bewijs van hulde te buigen, om duidelijk te tonen dat zij meer dan anderen verplicht zijn zich te verootmoedigen in de hoge plaats, die hun is toegewezen, opdat Hij

verhoogd wordt, Die het hoofd der engelen is in het Paradijs en bijgevolg de Allerhoogste op deze wereld.

Daar, mevrouw, heden het bestuur in uw handen gelegd is, moet u erkennen dat God ook de ijver en toewijding tot de ware dienst, die Hij van u vraagt, op de proef wil stellen. Verscheidene redenen beletten mij hierover breder uit te weiden. Ook wordt aan hen, die geroepen zijn tot regeren, gelast hun landen te zuiveren van alle afgoderij en vlekken, waardoor de zuiverheid van de ware godsdienst is bezoedeld. En als de heilige Paulus beveelt te bidden voor de koningen en hen, die in hoogheid zijn gezeten, dan is het niet zonder reden, dat hij er bijvoegt: opdat wij onder hen leven mogen in alle Godzaligheid en eerbaarheid (1 Timothelis 2: 2). Voordat hij spreekt van burgerlijke deugden, noemt hij de vreze Gods, waarmee hij te kennen geeft dat het ambt der vorsten is, te zorgen dat God zuiver wordt aanbeden. Ik zie de moeilijkheden wel, die u kunnen tegenhouden; de vrees en twijfel, die u kunnen ontmoedigen, en twijfel er niet aan, mevrouw, dat alle raadgevers, die u bij u hebt, u zullen trachten te verhinderen in uw voornemen. Maar het is zeker dat alle mensenvrees, die ons er van afhoudt God de eer te geven die Hem toekomt en ons verleidt om Hem van Zijn recht te beroven, ons er van overtuigt, dat wij Hem niet welbewust vrezen en Zijn onoverwinnelijke kracht niet op de juiste waarde schatten, waarmee Hij beloofd heeft ons te beschermen. Daarom, mevrouw, om alle moeilijkheden te boven te komen, steun op de verzekering, die u van boven gegeven wordt, als u volbrengt, hetgeen God van u vraagt.

Op twee zaken past het u vooral de ogen gevestigd te houden, zij moeten u zelfs tot vleugelen dienen om u op te heffen boven alle hindernissen der wereld; ten eerste Gods bevel en dat Hij niet zal nalaten u de behulpzame hand te bieden om te slagen in alles, wat u gehoorzaam aan Zijn bevel zult ondernemen. Ik ken de argumenten wel, die velen gebruiken om te bewijzen dat de vorsten hun onderdanen niet mogen dwingen om christelijk te leven. Maar het is een al te onheilige overweging, dat hij, die niets van zijn gezag wil afstaan, zou toelaten, dat zijn Lastgever in Zijn recht te kort gedaan wordt. Als het bevel niet voor ons voldoende is, dan moeten wij voor de bedreiging sidderen, dat elk rijk, dat Jezus Christus niet zal dienen, vergaan zal (Jesaja 60 : 12). Deze bedreiging heeft zeer zeker betrekking op de toestand der Christelijke Kerk. Welke mooie verontschuldigen dan ook diegenen mogen aanvoeren, die hun arbeid willen verbergen, zo verzoek ik u toch, mevrouw, tot uzelf in te keren en te oordelen, of het rijk van God niet verkozen moet worden boven de eer, die Hij u gegeven heeft en op dit punt zult gij weldra beslist zijn.

In de tweede plaats moet ge u wapenen met Zijn beloften, opdat uw geloof de wereld overwint, zoals de heilige Johannes zegt. Herinner u ook, wat de profeet Jesaja zegt en wat de heilige Petrus aanhaalt "En wie is het, die u kwaad doen zal, indien gij navolgers zijt van het goede? Maar indien gij ook lijdt om der gerechtigheid wil, zo zijt gij zalig; en vreest niet uit vreze van hen en wordt niet ontroerd." Wees ook niet bevreesd voor hun groot aantal, maar houd de Heere der heerscharen in ere, Die uw burg moet zijn.

Ik weet, mevrouw, hoe uw nabuur 1 op u loert, die geen gelegenheid zal laten voorbijgaan, om u te verontrusten, maar als u God vreest, behoeft u hem niet te vrezen. Hij wordt niet door ware ijver voortgedreven, all doet hij, of dat het geval is. Daar u ziet dat hij er op loert om u te benadelen. moet u versterken met de beste verdediging, die u hebben kunt. Als God de boze toestaat u enig kwaad te berokkenen, herinner ti dan de merkwaardige geschiedenis van de koning Hiskia. God vierde de teugel van de vijand om hem aan te vallen, hoewel hij toch juist alle bijgeloof had uitgeroeid; Rabsaké dreigde hem zelfs dat God hem niet helpen zou, omdat hij de

altaren had afgebroken. Maar de bewonderenswaardige hulp, die de koning van de hemel plotseling geschonken werd, moet voor u voldoende grond zijn om allen te trotseren die wanen dat zij wegens de verandering in uw land, de overhand over u hebben. Ik zeg echter niet, mevrouw, dat dat alles in één dag geschieden kan. God heeft u wijsheid gegeven om met oordeel uw gedragslijn vast te stellen; de omstandigheden zullen u ook de middelen aangeven, die het meest geschikt zijn en omdat een brief niet alles kan bevatten, heb ik het voornaamste meegedeeld aan bringer dezès, die ik als de geschiktste daartoe heb uitgekozen; ik hoop, dat u hem ook als zodanig zult leren kennen.

Ik heb bij onze kerkenraad en onze heren bewerkt, dat U hem behouden kunt voor de tijd, dat u hem gevraagd hebt en allen hebben gaarne daarin toegestemd, want er is niemand onder hen, die niet gaarne geheel tot uw dienst was.

Nog één ding wil ik u zeggen, mevrouw, het beste voor u zal zijn te beginnen op de plaatsen die u het moeilijkst schijnen, daar dit het meest in het oog valt. Want zij zullen zich dan met minder opschudding onderwerpen en als u er één gewonnen hebt, zullen spoedig de anderen volgen. Ik vestig er uw aandacht op, dat uw tegenwoordigheid niet noodzakelijk is en dat er zulke voorbereidingen getroffen moeten worden, dat de vijanden al overwonnen of zeer verzwakt zijn, vddr het tot een openlijke strijd gekomen is. Als het u behagen mocht, mevrouw, uit te voeren wat u overwogen hebt, zou dat een daad zijn, uwer majesteit waardig en zeer nuttig voor de christenheid; namelijk aan de vorsten van Duitsland een gezantschap te zenden om hen te verzoeken en te vermanen, om voort te varen in de ijver, die zij getoond hebben in het ondersteunen van de zaak van onze Heere. Men zou zich moeten wenden tot de keurvorst Paltsgraaf, de hertog Augustus van Saksen, keurvorst, de hertog van Wurtemberg, de landgraaf van Hessen; hoe spoediger dit geschiedt, hoe beter het is. Ik verzoek u dus, mevrouw, dit gezantschap te bespoedigen. Het overige laat ik aan bringer dezès over, om van mond tot mond te zeggen.

Mevrouw, na u mij zeer nederig te hebben aanbevolen in uw goede gunst, smEEK ik de Hemelse Vader, u in Zijn heilige hoede te nemen, u te besturen met Zijn Geest, u te sterken in kracht en standvastigheid en uwe majesteit te doen toenemen in het goed werk.

20 januari 1563

19. Aan de gravin De Roye in Straatsburg

Madame De Roye, schoonmoeder van Lodewijk van Condé (1530-1569), aanvoerder der Hugenoten, had zich tijdens de eerste godsdienstoorlog naar Straatsburg begeven met de kinderen van Condé. Na het sluiten van de vrede van Amboise na de eerste godsdienstoorlog, had zij aan Calvin geschreven, die daarop antwoordt. Calvin uit zijn ontevredenheid over de vredesvoorwaarden; hij hoopt, dat uit het grote kwaad nog iets goeds geboren wordt.

Mevrouw, de vredesvoorwaarden zijn zo ongunstig voor ons, dat wij alle redenen hebben God meer dan ooit te smeken, dat Hij medelijden met ons wil hebben en ons uit deze grote nood wil redden. Wij hebben echter het hoofd te buigen en ons te verootmoedigen voor God, Die een wonderlijke uitkomst kan geven, waar wij aanvankelijk met smartelijke verbazing vervuld zijn. Ik kan u echter niet verhelten, dat iedereen het verkeerd vindt, dat mijnheer de Prins (van Condé) zich zo toegevend heeft betoond, nog meer dat hij zo haastig is geweest om vrede te sluiten. Het schijnt

dat hij meer zorg gedragen heeft voor zijn eigen veiligheid, dan voor het algemeen welzijn der arme gelovigen. Maar hoe het ook zij, wij weten dat God ons opnieuw wil beproeven en dat gebiedt ons te zwijgen. Mijn raad zal steeds zijn, niet meer naar de wapenen te grijpen en liever allen om te komen, dan opnieuw de vreselijke verwarring mee te maken die men gezien heeft.

Ik hoop, mevrouw, dat u alle krachten zult inspannen om weer vooruit te brengen, wat nu teruggegaan schijnt te zijn. Ik smeed u in Gods Naam, daartoe alle krachten in te spannen.

Ik ben van mening, dat de verstokte woede van onze vijanden, misschien de koninginmoeder ¹ en velen, die ons tot dusver niet gunstig gezind waren, zó zal ergeren, dat alles zich nog ten beste keert. Zo kan God uit de duisternis het licht doen opgaan; deze verwachting verlicht enigszins mijn smarten. Maar ik kan toch niet ophouden te zuchten wegens de angst, die mij deze berichten veroorzaakt hebben.

Nadat ik mij, mevrouw, zeer nederig aanbevolen heb in uw welwillendheid, bid ik de hemelse Vader, u in Zijn heilige hoede te nemen en u gezond en wel thuis te brengen, met uw kleinkinderen, die God nu reeds de eer waardig keurt, als pelgrims in een vreemd land te vertoeven, hetgeen hun een aansporing zal zijn, als zij ouder worden, Hem hun ganse leven te dienen.

Genève, begin april 1563

¹ Catharina de Medicis (1519-1589), echtgenote van koning Hendrik II, moeder van drie opeenvolgende koningen, Frans II, Karel IX en Hendrik III, die allen aan haar leiband liepen. Zij begunstigde nu eens de rooms-katholieken, dan weer de protestanten, met het doel zelf de macht te houden.

20. Aan mevrouw de admirale de Coligny

Over het nut van ziek te zijn

Mevrouw, dat mijn laatste brief u gezonden werd zonder ondertekening, is niet een gevolg van mijn onbedachtzaamheid of slordigheid, maar van de te grote haast van de heer De Beza, die, terwijl ik ziek lag, de brief nam en zonder te kijken of hij behoorlijk gedateerd en ondertekend was, hem sloot en inpakte. Maar het doel is bereikt, nu u geraden hebt van wie hij kwam, want mijn ondertekening had er niets bevalligs aan toegevoegd. Intussen zal ik een volgende keer beter oppassen.

Mevrouw, ik dank God, dat Hij u weer opgericht heeft van een ziekte, waarvan men vrezen mocht dat ze dodelijk was, hoewel ik voor dit bijzonder gevaar niet in angst verkeerd heb. Echter heb ik wel voortdurend aan u gedacht, want er is wel reden voor, dat zowel mijnheer de admiraal als u zelf aan alle ware dienaars van God, waartoe ik ook hoop te behoren, hoewel ik er meer dan onwaardig voor ben, zeer na aan het hart liggen.

U weet, mevrouw, hoe wij ons voordeel moeten doen, zowel met de kastijdingen, die wij ontvangen van de hand van de hemelse Vader, als met de hulp, die Hij ons op de juiste tijd schenkt. Het is zeker, dat alle ziekten ons niet alleen moeten verootmoedigen, daar zij ons onze broosheid voor ogen stellen, maar zij moeten ons ook tot zelfonderzoek leiden, opdat wij onze zwakheid erkennen en onze toevlucht nemen tot Zijn genade. Zij moeten ons ook als geneesmiddel dienen, om ons los te maken van de genegenheid tot de wereld en weg te snijden wat overtollig in ons is en omdat zij boodschappers van de dood voor ons zijn, moeten wij leren bereid te zijn om heen te gaan, wanneer het de Heere zal behagen.

Intussen laat Hij ons telkens Zijn goedheid smaken, wanneer Hij er ons van bevrijdt, zoals het ook voor u, mevrouw, nuttig was het gevaar te erkennen waarin u verkeerde en waarvan Hij u verlost heeft. Met de heilige Paulus moet u instemmen, als hij zegt, dat wij uit duizend doden door Zijn hand gerukt zijn en dat Hij ons ook voortaan zal verlossen. Grijp dus daarom te meer moed, om u in Zijn dienst te stellen; bedenk het wel, dat Hij u daartoe gespaard heeft. Ik ben zeer verheugd, dat mijnheer de admiraal overweegt, bij de eerste de beste gelegenheid die zich zal aanbieden, naar het hof te gaan. Ik hoop dat die reis in verschillend opzicht van groot nut zal zijn, en wij bidden God dat Hij hem voorspoed wil geven. Mevrouw, na mij nederig in uw goede gunst aanbevolen te hebben, bid ik onze God en Vader, u, altijd in Zijn hoede te nemen, u rijk te maken in geestelijke goederen en u altijd te leiden, opdat Zijn Naam in u verheerlijkt worde.

Genève, 5 augustus 1563

21. Aan mevrouw de gravin van Seninghen

Françoise d'Amboise, echtgenote van Charles de Croi, graaf van Seninghen, behoorde tot de voornaamste Hugenootse vrouwen. Haar zoon viel als slachtoffer van de Bloedbruiloft. Calvijn schrijft over de waarde van het Evangelie, als we met tegenspoeden te kampen hebben.

Mevrouw, hoewel ik u tot dusver nog niet geschreven heb, moet dat niet geweten worden aan gebrek aan toewijding, om mij in uw dienst te laten gebruiken; ook moet u niet denken, dat ik u niet in gedachten heb voor God, zoals ik verplicht ben. Maar aangezien mijn brieven u niet veel voordeel kunnen brengen, daar mijn broeder, de heer De Beza, voor ons beiden schrijft, heb ik het nagelaten. Maar tenslotte heb ik gevreesd mijn plicht te verzaken en daarom heb ik niet langer willen uitstellen.

Welnu, mevrouw, ik dank God in de eerste plaats voor de standvastigheid, die Hij u heeft gegeven, om niet aan 't wankelen gebracht te worden door de onrust die Frankrijk verstoort. Door te volharden hebt u getoond, dat uw geloof goed gefundeerd was en krachtig wortel bij u geschoten had, om onbewegelijk te blijven. U moet nu ook moed vatten voor de toekomst, want al zouden er niet zulke harde aanvallen zijn als u doorstaan hebt, de duivel heeft genoeg middelen om de kinderen van God van de goede weg af te trekken; al was het maar door de slechte voorbeelden die hen van alle zijden omringen; daardoor zijn velen onstandvastig geworden, enigen van hen geheel afgeweken.

Sommigen verkoelen in de liefde, anderen zijn vijandig, weer anderen geven zich over aan een losbandig leven. In 't kort, alles is vol ergernissen. U hebt dus zoveel te meer nodig, mevrouw, om op uw hoede te zijn en u te versterken, zodat gij als een spiegel zijt om hen, die op het punt zijn van te verdwalen, weer op de rechte weg te brengen.

Naar ik hoor, mevrouw, oefent God u om in praktijk te brengen wat geduld is, door uw leven in Zijn hand te nemen, waardoor ge zeer zwak zijt en gekweld door veel ziekten, waarvan ik ook mijn deel heb om diezelfde oefenschool door te maken. Maar hoe het ook zij, wij hebben ons altijd wel tevreden te stellen, daar wij in onze ziekten ondersteund worden door de kracht en de Geest van God en bovendien, wij weten, dat dit aardse huis zal afgebroken worden, om in een ogenblik voor eeuwig hersteld te worden. Hoe het ook zij, wij hebben gelegenheid beter de waarde van het Evangelie te erkennen, wanneer er in deze wereld geen rust en voldoening voor ons is.

Mevrouw, na mij nederig in uw goede gunst aanbevolen te hebben, bid ik onze goede

God, u met Zijn kracht te versterken, u in Zijn hoede te nemen en u in alle goed en voorspoed te doen toenemen.

Genève, 28 augustus 1563

22. Aan de hertogin Renata van Ferrara in Montargis

De hertogin was in Parijs geweest; zij had daar huisgodsdienst oefeningen gehouden, wat tot oproerige tonelen aanleiding had gegeven. Daarop was zij weer naar haar kasteel in Montargis getrokken. De munt, waarvan sprake is, was een goudstuk, dat haar vader, Lodewijk XII, had laten slaan, toen hij in oorlog was met paus Julius H. Het opschrift was: Perdam Babylonis nomen: *Ik zal de naam van Babylon uitroeien.*

Calvijn wijst in dit schrijven op de plicht van de kerkeraad, om een goede tucht te handhaven.

De bode van Calvijn was Jean Budé, heer van Vérace.

De hofpredikant; zijn eigenlijke naam was François de Morel.

Mevrouw, ik geloof, dat u mijn laatste brief ontvangen hebt; ik wacht daarop nog antwoord om mij van mijn plicht te kwijten met betrekking tot dat, wat het u behaagt mij te schrijven. Intussen wilde ik de gelegenheid niet laten voorbijgaan, deze bode ook tot u te zenden, opdat u van hem vernemen zou, hoe het hier gesteld is. Het is beter hem dat met een mondelinge boodschap op te dragen, dan het papier er mee te belasten, daar hij een der vertrouwdste vrienden is, die ik heb en een betrouwbaar man, op wie men volkomen aan kan. Hij is een zoon van wijlen de heer Budé, meester van de verzoekschriften aan de koning, die om zijn kennis zeer beroemd was. Voor het overige, mevrouw, hebt u metterdaad getoond, dat het wonen in Parijs u in het geheel niet beviel. Het ware wel te wensen, dat u altijd aan het hof vertoefde, tot steun van de arme kerken, maar het verwondert mij niet dat u een rustiger plaats hebt opgezocht.

Nu, daar God u teruggebracht heeft in uw stad, past het u, uw zorgen te verdubbelen, om zowel uw huis als uw onderdanen goed te regeren. Ik weet, mevrouw, hoe nors het volk is en hoe u tot dusver zonder veel vrucht aan hun bekering gewerkt hebt. Hoe het ook zij, ik smeed u de vermaning van de heilige Paulus in deze plaats in toepassing te brengen: "Laat ons goed doen en niet vertragen" (Galaten 6 : 9), welke boosaardigheid u daarin ook zou willen doen verkoelen. Vooral moet uw huis een spiegel zijn om een voorbeeld te geven aan hen, die enigszins volgzaam zijn; en diegenen beschaamd te maken, die onverbeterlijk en geheel verstokt zijn. Om dit te doen, mevrouw, verzoek ik u de hand te houden, zo goed gij kunt, aan de handhaving van een goede tucht, om de ondeugden en de ergernissen te weren. Ik heb hier niet alleen het oog op de burgerlijke politie, maar ook op de kerkenraad; zij, die geroepen zijn toezicht te houden op de zeden, moeten lieden zijn die God vrezen, van een heilig leven en van zulk een oprechtheid en voortvarendheid, dat niets hen weerhoudt hun ambt uit te oefenen; ook van zulk een ijver om als het nodig is de ere Gods geheel te handhaven. Ook mag niemand - van welke rang of stand hij zij, en al bezit hij nog zozeer uw vertrouwen en hoogachting - zich schamen, zich aan de ordening te onderwerpen, die de Zoon van God Zelf heeft ingesteld, om de hals onder Zijn juk te buigen.

Ik verzeker u, mevrouw, dat er zonder dit geneesmiddel een teugelloze ongebondenheid zal ontstaan, die een verschrikkelijke verwarring ten gevolge zal hebben. Zij, die min of meer het christendom belijden, zouden dan uit elkaar geraken.

Kortom, er zou een vreemd en wispelturig Evangelie ontstaan, want men ziet wel, hoe ieder zich iets inbeeldt en zijn wellusten wil volgen. Het is verwonderlijk, dat zij, die zich vrijwillig onderworpen hebben aan de tirannie van de paus, niet willen dulden, dat Jezus Christus in alle zachtheid tot hun heil over hen heerst. Maar werkelijk, de duivel maakt van deze list gebruik, om de waarheid Gods te schande te maken, de zuivere godsdienst door het slijk te sleuren en de heilige Naam van onze Verlosser te lasteren. Zo is, mevrouw, voor een ware gezuiverde kerk meer dan noodzakelijk, dat er mannen zijn, die opzicht hebben over ieders leven. Opdat echter niemand zich gegriefd voelt om rekenschap af te leggen aan de daartoe aangestelde oudsten, is het nodig, dat zij gekozen worden door de gemeente, omdat er alle reden voor is dat deze vrijheid gehandhaafd blijft en ook, dat dit er toe dient, om met de grootste zorg de geschikte en bekwame personen te kiezen, die aldus door de gemeenschap zijn goedgekeurd.

Ik twijfel niet, mevrouw, of gij hebt onze broeder De Coulognes geholpen door uw gezag zulk een ordening in te voeren. Maar wetende aan hoeveel bederf de vorstenhoven onderhevig zijn, kwam het mij niet overbodig voor u aan te sporen die te handhaven. Het is zelfs goed u er opmerkzaam op te maken, dat de duivel zich te allen tijde ingespannen heeft, om de dienaren van het Evangelie door valse berichten en lasteringen verachtelijk, gehaat of bespottelijk te maken. De gelovigen hebben zich wel te hoeden voor deze sluwheid. Want wanneer iemand afkerig is geworden van de weide der zaligheid, is dat niet alleen schade voor het lichaam, want het gaat hierbij om het leven der zielen. Hoe het ook zij, mevrouw, als er lieden zijn, die, zij het ook indirect, u trachten af te houden van het werk, dat door u zo goed begonnen is, dan moet u die ontvlieden als een dodelijk gif, want de duivel heeft ze opgestookt om u van God te vervreemden, Die in Zijn dienaren erkend wil worden.

Laat u voor alles, mevrouw, er niet toe verleiden, iets in het wezen der Kerk, zoals de Zoon van God die door Zijn bloed geheiligt heeft, te veranderen. Want Hij is het, voor Wie alle knie zich moet buigen. Als iemand, om u te paaien, zegt, dat uw huis toch zijn voorrechten moet hebben, bedenk, dat men uw huis geen groter oneer kan aandoen, dan door het los te maken van het lichaam der Kerk, terwijl het daarentegen voor u de grootste eer is, als uw huis gereinigd wordt van alle vuiligheid. Ik vraag u, mevrouw, waar heeft men eerder geneesmiddelen nodig dan waar de ziekten veel voorkomen?

Ik laat u oordelen, of er aan de hoven niet makkelijker tot uitpattingen wordt overgegaan dan in de kleine huishoudingen, als men er geen maatregelen tegen neemt. Ik zeg niet dat, wanneer er enige ergernis is onder uw ondergeschikten, men u niet, als voornaamste lid der Kerk, daarop het eerst opmerkzaam moet maken om straf op te leggen, maar dat uw gezag niet de loop der gerechtigheid mag tegenhouden, daar, als uw dienaren gespaard werden, alle eerbied voor de kerkeraad als water zou wegvlieten.

Mevrouw, ik wil nu met iets anders beginnen; reeds lang heb ik het voornemen gehad, u een goudstuk ten geschenke te geven. Komt u dat niet al te vrijpostig voor? Daar ik echter in twijfel ben, of u reeds een dergelijk exemplaar hebt, heb ik het tot dusver nagelaten, want het heeft alleen waarde voor u, als u er nog geen hebt. Ik heb de munt meegegeven aan brenger dezes, om ze u te laten zien en als zij nieuw voor u is en het u behaagt ze te aanvaarden, is dit het schoonste nieuwjaarsgeschenk dat ik u kan aanbieden.

Mevrouw, na mij zeer nederig in uw goede gunst aanbevolen te hebben, smeed ik onze goede God, u in Zijn heilige hoede te nemen en u te doen toenemen in alle goeds en alle voorspoed. 8 januari 1564

23. Aan Renata, hertogin van Ferrara, te Montargis

Een uitvoerig schrijven over valse en goede liefde tot de vijanden. De hertog de Guise, Frans van Lotharingen (1519-1563), was gehuwd met Anna d'Este, dochter van Renata. De Guise was een groot vijand der Hugenoten, hij was medeplichtig aan het bloedbad van Vassy (1562) en werd in 1563 door een dweepziek Hugenoot, Poltrot de Méré, vermoord.

Francisco Porto was hoogleraar in de griekse taal te Genève; hij had de hertogin op een reis naar Frankrijk bezocht.

Koing van Navarre: Antoine de Bourbon (1518-1562), echtgenoot van Jeanne d'Albret, vader van Hendrik IV (1553-1610).

Mevrouw, uit uw laatste brief heb ik gehoord dat, toen u indertijd de heer Francisco' opdroeg mij te verzoeken hen, die zich gaarne christenen noemen, op te wekken tot liefde, dit voornamelijk betrekking had op enige predikanten die u, naar uw mening, tamelijk liefdeloos vond. Ik kan met grond aannemen, dat dit de overleden heer de hertog de Guise geldt, voor zover die predikanten al te vurig waren om hem te veroordelen.

Welnu, mevrouw, voor ik op de vraag zelf inga, moet ik u in de Naam Gods verzoeken er wel aan te denken, dat gij ook naar de andere zijde maat houden moet, want ook in een ander oordeel dan het oordeel van afkeuring, kan men te ver gaan. Zonder mij op anderen te beroepen, heb ik uit uw eigen brief gemerkt dat uw persoonlijke genegenheid u doet vergeten, wat u anders goed bekend zou zijn. Op mijn opmerking, dat David ons door zijn voorbeeld leert, de vijanden Gods te haten, zegt u, dat in zijn tijd onder de strenge wetten het nog geoorloofd zou zijn zijn vijanden te haten. Nu, mevrouw, zo'n uitlegging kon de ganse Schrift omver werpen en daarom moeten wij die mijden als een dodelijk vergif. Men ziet immers, dat David de beste mensen die men heden kan vinden, in goedheid overtrof. Want wanneer hij zegt, dat hij weende en veel tranen stortte in zijn hart over hen die hem naar het leven stonden, dat een zak zijn kleed was en hij om hen rouwde, dat hij hun kwaad met goed vergold (Psalm 35 : 12-14), dan zien wij, dat hij zo goedhartig was als men het maar zou kunnen wensen.

Wanneer hij dan echter toch zegt, dat hij tegen de verworpelingen een dodelijke haat koestert, dan is er geen twijfel aan, of hij roemt op zijn goede en zuivere ijver, die geheel in orde is, als er aan de drie volgende voorwaarden voldaan is: ten eerste, dat wij niet te rade gaan met ons zelf en ons persoonlijk belang; ten tweede, dat wij wijsheid en voorzichtigheid bezitten, om niet lichtzinnig te oordelen; ten derde, dat wij maat houden en niet de grenzen overschrijden, die ons gesteld worden.

Dat kunt u op verscheiden plaatsen van mijn commentaar op de Psalmen nog uitvoeriger vinden, wanneer het u behagen zou, de moeite te nemen dat na te lezen. Juist daarom heeft de Heilige Geest ons David als leidsman gegeven, opdat wij daarin zijn voorbeeld zouden volgen. Inderdaad is het ons gezegd, dat hij in deze ijver een voorafschaduwing van onze Heere Jezus Christus geweest is (Johannes 2 : 17) en als wij menen Hem, Die de Bron van alle medelijden en genade is, te kunnen overtreffen, dan wee onzer! En om een einde te maken aan alle twistgesprek, willen wij ons er mee tevreden stellen, dat de heilige Paulus deze spreuk op alle gelovigen toepast, *dat de ijver voor Gods huis hen verteert* (Psalm 69 : 10). Daarom heeft ook onze Heere Jezus, als Hij Zijn discipelen berispte, omdat zij gewenst hadden, dat er vuur van de hemel zou vallen op diegenen die Hem verwierpen, zoals Elias deed (Lucas 9 : 54,

55), niet gezegd, dat zij niet meer onder de strenge wetten leefden, doch hen gewaarschuwd, dat zij zich niet door hun hartstochten moesten laten meeslepen. Ja, zelfs de heil. lige Johannes, van wie gij het woord der liefde alleen onthouden hebt, toont ons duidelijk, dat wij niet onder het voorwendsel van mensenzelfde moeten verflauwen in onze plicht tegenover de ere Gods en de bewaring van Zijn kerk. Hij verbiedt ons zelfs hen te groeten, die ons op enige wijze van de zuivere leer afkerig zouden willen maken (2 Johannes 10). En nu, mevrouw, verzoek ik u, mij te vergeven, als ik u openhartig zeg, dat u naar mijn mening de vergelijking van de boog, die men naar de andere zijde buigt, wanneer hij te sterk aan de ene kant gekromd was, anders opgevat hebt dan hij die ze gebruikte. Hij wilde daarmee ongetwijfeld zeggen dat hij, daar hij u overdrijven zag, gedwongen werd heftiger te spreken en niet dat hij de Schrift vervalste of de waarheid bewimpelde.

Nu kom ik op het feit zelf, mevrouw, dat ik uit vrees u door te grote uitvoerigheid te ontstemmen slechts kort wil behandelen. U was het niet alleen, die de grote angsten en bitterheid ervaren hebt van deze verschrikkelijke troebelen, die over ons gekomen zijn. Het is waar, dat het kwaad u te bitterder kon treffen, nu het koningshuis, waaruit u stamde, in zo grote verwarring verkeerde. Maar toch was de rouw daarover bij alle kinderen Gods gelijk en hoewel wij zeggen konden: "Wee hem, door wie de ergernis gekomen is" (Mattheüs 18 : 7), toch hadden wij reden genoeg om te zuchten en te wenen, want een goede zaak is zeer slecht geleid geworden. Daar nu deze boze geschiedenis alle weldenkenden vertoornde, kon de heer De Guise, die het vuurtje aangestoken had, niet gespaard worden. Wat mij betreft, hoewel ik altijd gebeden heb dat God hem genadig zou zijn, heb ik toch dikwijls gewenst, dat God de hand aan hem zou leggen om Zijn Kerk van hem te verlossen, als hij zich niet bekeren wilde. Toch kan ik verklaren, dat het aan mij gelegen heeft, dat hij niet reeds vóór de krijg door mannen van de daad en van doortastend optreden is omgebracht; alleen mijn vermaning hield hen terug. Hem echter voor verdoemd te houden, is te ver gegaan, tenzij men een zeker en onfeilbaar getuigenis van zijn verwerping kan geven; men moet zich daarbij voor aanmatiging en roekeloosheid wachten, want er is maar één Rechter, voor Wiens stoel wij allen rekenschap hebben af te leggen.

Het tweede punt schijnt mij nog meer overdreven: de koning van Navarre in het Paradijs te plaatsen en de hertog De Guise in de hel. Als men beiden met elkaar vergelijkt, is de één een afvallige, de andere is altijd een openbare vijand van de waarheid van het Evangelie geweest. Zo zou ik in deze zaak grotere gematigdheid en nuchterheid willen eisen. Maar ik moet u toch verzoeken, mevrouw, u niet al te zeer te ergeren over het woord, dat men voor zo'n man niet bidden mag; leer eerst te onderscheiden, over welke vorm en soort van gebed het hier gaat. Wanneer ik immers voor iemands zieleheil bid, wil dat niet zeggen dat ik hem in alles en overal aanbeveel, alsof hij een lid der Kerk was. Wij bidden God, dat Hij hen, die naar het verderf toe ijlen, terugvoert op de rechte weg, maar daarmee maken we ze niet gelijk aan onze broeders en wensen ze in 't algemeen alle voorspoed toe.

Ik wil u hierbij iets vertellen van de koningin van Navarre, dat ter zake dient. Toen de koning, haar echtgenoot, zich had afgekeerd, liet haar hofpredikant na hem in het publieke gebed te gedenken. Daardoor vertoornd, deed zij hem verwijten en meende, dat hij het vooral voor de onderdanen niet mocht nalaten. De predikant verontschuldigde zich en verklaarde, dat hij de koning niet meer genoemd had om de oneer en de schande van haar echtgenoot te bedekken, te meer, daar hij van God niets anders kon afbidden dan zijn (des konings) bekering, waardoor zijn val openbaar

geworden zou zijn; als hij alleen maar vroeg, of God hem voorspoedig wilde maken, zou dat tot spot en ontheiliging van het gebed leiden. Toen zij dat antwoord vernomen had, hield zij zich stil, tot zij ook anderen om raad gevraagd had en toen zij bemerkte, dat deze van dezelfde mening waren, legde zij zich er bij neer. Mevrouw, zoals ik weet dat deze goede vorstin bereid was, van u te leren, zoals uw leeftijd het met zich meebrengt en uw deugden het waard maken, zo verzoek ik u, u niet te schamen haar op dit punt na te volgen. Haar echtgenoot stond haar nader dan uw schoonzoon het u gedaan heeft. Toch heeft zij haar genegenheid overwonnen, om niet de oorzaak te zijn dat de Naam van God gelasterd werd, wat wij doen zouden, als ons gebed gehuicheld was of de rust der Kerk stoorde.

En om dit onderwerp te sluiten met een woord der liefde, vraag ik u, mevrouw, of het juist is, terwille van de begeerten van één mens, geen rekening te houden met honderdduizend anderen en of het juist is dat onze liefde beperkt blijft tot degene, die alles in verwarring gebracht heeft, terwijl de kinderen Gods achtergesteld worden. Het middel daartegen is, het kwade te haten zonder op de personen te letten, maar ieder over te laten aan zijn Rechter. Als God mij de weldaad bewees, dat ik tot u spreken kon, zou ik u, naar ik hoop, tevreden stellen; nu verzoek ik u, mevrouw, wel te overwegen, wat ik hier heb aangestipt, opdat uw geest niet vertoornd of gekweld wordt door enige woorden, die men wel onder de voeten zou kunnen treden.

Men eist van u, de winkels der papisten te brandschatten en te plunderen. Ik kan dat niet goedkeuren, wie dat ook doet. Ik prijs veel meer uw deugd en grootmoedigheid, die in een zo onrechtvaardige eis niet heeft willen instemmen. Dat geldt ook van de andere buitensporigheden, waarover u schrijft. Wat de strijd betreft, die in uw huis tussen de beide door u genoemde personen ontstaan is, zo weet ik niet welke reden er is om tegen de vrouw op te treden. Ik ben overtuigd, mevrouw, door wat u mij erover zegt, maar ik weet niet of er enige boze aanwijzingen waren, die de heer De Coulonges dwongen, om zulk een waarschuwing als voorbehoedmiddel te geven, dan wei of hij te ver gegaan is en zonder nadenken gehandeld heeft. In elk geval is de echtgenoot te ver gegaan, daar men hem toch voldoening heeft aangeboden en ook het antwoord en de weigering van de heer De Coulonges verraadt meer eerzucht en wereldlijke ijdelheid, dan de bescheidenheid die aan een man van onze stand past; wat mij zeer bedroeft, want hij heeft zich te veel vergeten.

Wanneer de partijen overeenkomen hun zaak te regelen, zo wil ik mijn best doen het kwaad te helen, aan welke zijde het zich ook bevindt. In dit opzicht, mevrouw, geef ik toe, dat het te vrezen is dat God de goederen, die Hij ons gegeven heeft, niet lang meer zal laten genieten, daar ieder zozeer aan zichzelf denkt, dat hij zijn naaste niet in deemoed en liefde weet te dragen. En verre daarvan, onze vijanden lief te hebben, door te trachten het kwade door het goede te overwinnen, hebben wij niet eens zoveel liefde, om in broederlijke vriendschap met hen, die zich beroemen christenen te zijn, te leven.

Toch bid ik u opnieuw, mevrouw, niet vast te houden aan die bedrieglijke onderscheiding, alsof het onder de (oude) wet geoorloofd was zich te wreken, al staat er ook: oog om oog. De wraak was toen evenzeer verboden als onder het Evangelie, daar zelfs geboden werd het dier van zijn vijanden wel te doen (Exodus 23 : 4 en 5). Maar wat voor de rechters gold, paste ieder persoonlijk op zichzelf toe en zo bleef dan het misbruik, dat onze Heere Jezus Christus berispt (Mattheüs 5 : 38 v.v.). Hoe het ook zij, hierin stemmen wij overeen, willen wij als kinderen van God erkend worden, dan past het ons aan Zijn voorbeeld gelijk te worden en moeten wij trachten hun goed te doen, die het niet waardig zijn, zoals Hij Zijn zon laat schijnen over bozen en goeden. Haat en christendom zijn twee onverenigbare zaken. Ik bedoel de haat tegen

de personen, die tegenstrijdig is met de liefde, die wij hun verschuldigd zijn, namelijk hun geluk te wensen en het hun zelfs te verschaffen en alles in het werk te stellen, zoveel het mogelijk is, in eendracht en vrede met iedereen te leven. Wanneer zij, wier taak het is alle vijandschap en wraak neer te vellen, vijanden te verzoenen, tot lijdzaamheid te vermanen, elke lust tot wraak te onderdrukken, zelf twistzoekers zijn, dan is dat zoveel erger en is er te minder reden tot verontschuldiging

Ik hoop intussen, mevrouw, dat de fouten, die u mishagen, u niet doen verflauwen of verhinderen voort te gaan, zoals ge begonnen zijt. Ik weet, dat God u zo bekrachtigd heeft, dat het niet nodig is, u verder aan te sporen. Daarom vertrouw ik er op, dat u door uw voorbeeld hen, die niet weten wat liefde is, dat laat zien en door uw overtuiging en beslistheid hen beschaamt, die tegenover u gebruik maken van huichelarij en geveinsdheid.

Aan de andere zijde dank ik God, dat Hij u heeft laten zien welk een man de heer Admiraal is, zodat u welgevallen vond in zijn rechtschapenheid. Als het Hem behaagt, zal Hij ook voor het overige zorgen.

(Het slot ontbreekt.)

24 januari 1564

BRIEVEN VAN REFORMATOREN
vertaald door Ds. D. van Dijk.

STEMMEN UIT GENEVE
Preken, artikelen, brieven van J. Calvijn

De Gereformeerde Bibliotheek ZH. 1971

13 Brieven van Calvijn aan en van Melanchthon

1. LUTHER AAN MELANCHTHON.

(... Hij troost hem over het ontwrichten van zijn hand. Ook in belangrijker zaken moet men op God vertrouwen, die ook voor hen die stil zitten zal strijden.)

Wij hebben reeds de tweede brief van u ontvangen, lieve Philippus. En ook al vind ik het ellendig dat uw rechterhand ontwricht is, toch geloof ik voor mij evenmin in uw voortekens als in de mijne. Onze zaken worden niet door het toeval, maar door een vast beleid, - weliswaar niet het onze dat zó gelukkig is, - o neen, door dat van God alleen namelijk, bestuurd. Het Woord loopt voort, het gebed is vurig, de hoop verdraagt, het geloof overwint zolang wij gedwongen worden rond te tasten, en als wij geen vlees waren, zouden wij kunnen slapen en niets doen, gedachtig namelijk aan dat woord van Mozes: Gij zult stil zijn, de Heere strijdt voor u. Want ook al willen wij aller-waakzaamst alles anders leiden, zeggen, doen, - als God niet gestreden heeft, hebben wij tevergeefs wacht gehouden; doch als Hij strijdt, zullen wij niet onnut slapen. En het is zeker dat Hij strijdt, en dat Hij langzaam en schoorvoetend van de troon afdaalt tot dat gericht waar wij zeer verlangend naar uitzien. Er zijn maar al te veel tekenen die mij daarvan overtuigen. Bij u thuis is alles goed, Gode zij dank. Vrees niet, wees sterk en blijde, geen zorg. De Heere is dichtbij.

Laten de Hendrikken, de Bisschoppen, en daarenboven de Turk, en Satan zelf maar doen wat zij kunnen. Wij zijn kinderen van het koninkrijk die deze bespuwde en door die Hendrikken nog eens weer gedode Verlosser, vereren en verwachten.

22 april 1541.

Deze brief is te vinden in het Corpus Reformatorum (C.R. 301 - 1541) omvattende de werken van Melanchthon (deel 1 - 28), Calvijn (deel 29 - 87), Zwingli (deel 88 - 95).

NOOT VAN DE VERTALER.

Dit is zó echt Luther, dat ik niet kon nalaten deze brief van hem aan Melanchthon ook voor u te vertalen, en bij de volgende correspondentie tussen Calvijn en Melanchthon te voegen. Men kon anders van Luther eens een verkeerde indruk krijgen. Wanneer zullen wij eens afleren te zeggen: "Ik ben van Calvijn, ik van Melanchthon, ik van Luther?" "Ik ben van Paulus, ik van Apollos, ik van Petrus" zei men al in Corinthe (1 Cor. 1: 12). Paulus zelf bestraft dit terecht. Aangezien er wat dit kwaad betreft nog niet veel vooruitgang te bespeuren is, zullen wij goed doen die vermaning ter harte te nemen.

Hier volgen nu brieven van Calvijn aan Melanchthon, in tijdsvolgorde. De nummers daar boven geplaatst zijn die van het Corpus Reformatorum van Baum, Cunitz en

Reuss. Ook de nummers van de Duitse vertaling van Rudolf Schwarz in zijn driedelig werk "Johannes Calvins Lebenswerk in seinen Briefen" zijn daarbij gevoegd. Dit werk bevat niet minder dan 759 nummers, van de jaren 1531 -1564. Wie brieven van Calvijn wil lezen, kan hier te kust en te keur gaan, - mits hij Duits kan lezen. Bij de meeste vertalingen uit het oorspronkelijke Latijn heb ik ook van de Duitse vertaling een dankbaar gebruik gemaakt.

2. CALVIJN AAN MELANCHTHON.

(C.R. 454; Schwarz 95. 1543)

Zie eens aan welk een luie buik gij uw brief gegeven hebt. Want hij heeft mij die pas bijna vier maanden later overgebracht en wel door veel slijtage gescheurd en geschonden. Maar dat ze mij hoewel -laat bereikt heeft, heb ik een groot gewin geacht. want net is een wonder, dat hij ze terwijl hij ze hierheen en daarheen ronddraagt, niet ergens vergeten heeft. Dus hoezeer ik door zijn zorgeloosheid een tijd lang van het genot van een bijzondere vreugde beroofd ben, heeft hij toch gemakkelijk vergiffenis van mij verkregen toen ik ze ontvangen heb. Mocht het ons toch geoorloofd zijn, gelijk gij zegt, vaker tenminste door brieven samen te spreken. Dat zou u weliswaar niets toebrengen, maar voor mij zou niets wenselijker zijn in deze wereld dan mij te verlustigen in de vriendelijkheid van uw brieven. Ge zoudt nauwelijks geloven door welk een last van zaken ik hier neergedrukt en gedrongen word.

Maar onder deze benauwdheden zijn er twee dingen die mij het meest kwellen: dat de wettige vrucht van mijn arbeid voor mij niet aanwezig is, - en voorts omdat ik van u en enige anderen zo ver verwijderd ben, ben ik verstoken van die soort vertroosting die mij het meest zou kunnen helpen. Doch wanneer ook dit niet van onze wensen behoort af te hangen, dat ieder zich een plaats naar eigen wilsbeslissing uitkiest, waar hij Christus zal dienen, moeten wij op die standplaats blijven, die Hij voor ieder van ons bestemd heeft. Doch dat zal ons zeker geen verre afstand der landstreken ontnemen, dat wij niet met deze verbondenheid die Christus door Zijn bloed geheilgd, en door Zijn Geest ook in onze harten bekrachtigd heeft, tevreden zijn; terwijl wij op de aarde levend, staande gehouden worden door die zalige hoop, waartoe uw brief ons oproept: dat wij in de hemel eenmaal volkomen zullen overwinnen, waar wij van onze liefde en vriendschap zullen genieten.

Voorts dat ik in de studie die ik onlangs uitgegeven heb (1) van uw naam gebruik gemaakt heb, - ik verzoek dat gij dat om mijn liefde jegens u vergeeft, dit aan uw vriendelijkheid toestaat.

Onder de vele redenen waardoor ik daartoe gebracht ben, is dit niet de laatste, dat Pighius (1) Sadoletus uitgekozen had, onder wiens naam hij zijn nutteloze invallen uitventte. Maar ik heb het daarom verzwegen, om niet genoodzaakt te zijn tot een vergelijking te komen. Ook gebruik ik hier geen lange verontschuldiging, daar ik betuigd heb gedaan te hebben, wat ik zeker vertrouwde dat mij, naar uw vriendelijkheid en welwillendheid, die gij jegens mij betoont, geoorloofd was.

Onder onze aangelegenheden zijn er vele die ik kon schrijven, maar dit is het juist wat mij dwingt tot zwijgen, - omdat ik geen einde zou vinden. Ik arbeid hier en tob mij af op buitengewone wijze, en ik vorder maar weinig.

En toch verwonderen allen er zich over dat ik zoveel verder kom onder zoveel hindernissen waarvan het grootste deel komt van de Dienaren zelf. Toch is mij dit een grote verlichting van mijn arbeid, dat niet alleen deze kerk, maar ook de gehele

nabuurschap enige vrucht gevoelt van mijn aanwezigheid.

Voeg daarbij dat er ook nogal iets tot in Frankrijk en ook naar Italië uitstroomt. De toestand van uw Duitsland hoor ik niet zonder zeer bittere droefheid. En de rampen die ik vrees zijn niet lichter dan die waarover ik rouw. Want wanneer het waar is wat er verteld wordt, dat de Turk opnieuw met groter menigten de strijd aanbindt, - wie zal verhinderen dat hij wijd en zijd naar hartenlust woedt? En alsof het gering was dat voor het schandelijk uiteengevallen leger zoveel kosten tevergeefs besteed zijn, zoveel schande overkomen is, bovendien de voornaamste bloei der kracht eerst door een drie jaar durende pest, vervolgens door deze laatste ziekte omgekomen is, - leidt het nu nog veel zwaarder door de innerlijke verdeeldheden. Toch zijn onze vorsten nog niet wakker geworden, ook al zijn zij za' zwaar getroffen, - om te leren Christus eer te geven.

Toch is dit voor mij een weinig verkwikking, dat men zegt dat de Keulse bisschop en enige anderen er zich ernstig toe begeven hebben de kerken te zuiveren. En ik acht het ook geen geringe toenadering te zijn dat bisschoppen, uit wier rang tot nu toe niemand zich bij Christus gemeld heeft, nu met opgeheven hand de afvalligheid van de Roomse afgod beginnen te betuigen.

Wij moeten er nu alleen maar voor waken en ernaar streven om hun voortgang te bevorderen, opdat niet uit een halve Christus een erger monster tevoorschijn komt. Intussen brengt de Roomse opperpriester reeds het schaduwbeeld van een concilie te Trente naar voren, om de wereld door verwachting in spanning gehouden, nog een weinig tegen te houden en te vertragen.

Maar God zal het niet langer verdragen dat er met Hem gespeeld wordt. Als ik mij niet vergis brengt dit jaar een zeer grote ommekeer van zaken voort, die binnenkort tevoorschijn komt. Maar ik zeg reeds al te veel.

Vaarwel dus, op alle manier zeer begaafde man, en voor mij altijd in de Heere te vereren.

De Heere moge u lang ongedeerd bewaren tot glorie van Zijn Naam en opbouw van Zijn kerk. Ik vraag mij met verwondering af wat de reden is dat gij uw Daniël zolang thuis terughoudt. Want ik kan het niet met een kalm gemoed verdragen dat ik van de vrucht van het lezen ervan beroofd word.

Ik verzoek u Dr. Martinus² eerbiedig in mijn naam te groeten.

Wij hebben hier Bernardinus van Siëna, een groot en beroemd man, die door zijn overgang Italië niet weinig in beweging gebracht heeft. Die heeft gevraagd er een groet uit zijn naam voor ulieden bij te schrijven.

Nogmaals vaarwel met uw gezin, dat u de Heere altijd moge bewaren.

Genève, 15 februari 1543.

(1) Calvijn bedoelt hier zijn verhandeling over de vrije wil tegen Albertus Pighius van Kampen. De titel luidt: "Verdediging van de leer van de slavernij en de bevrijding van de menselijke wil, tegen Pighius".

Een korte slagzin, die de inhoud kenschetst, vindt men in de Amsterdamse Editie (Schipper) Tom. VIII fol. 164, 2e kolom: Nihil sine nobis, inquit Pighius. Augustinus autem, prorsus sine nobis, d.w.z.: Niets zonder ons, zegt Pighius; maar Augustinus zegt: *Geheel en al zonder ons*. Calvijn had deze studie aan Melanchton opgedragen.

(2) Martinus Luther

3. CALVIJN AAN MELANCHTHON.

(C.R. 544; Schwarz 112. 1544)

Aan de zeer beroemde man Dr. Philippus Melanchthon, een vriend voor mij die zeer te vereren is.

Daar ik hevig begeerde aan u te schrijven, als er maar iemand was aan wie ik de brief kon geven, boden zich mij vandaag na de prediking juist van pas twee jonge Duitse mannen aan, die wegens het krijgsumroer uit Frankrijk naar huis teruggingen.

De ene heeft beloofd naar Wittenberg te zullen reizen. Hoewel, om de waarheid te zeggen weet ik nauwelijks wat ik schrijven zal. Niet omdat de stof ontbreekt, maar omdat ik bij zulk een menigte en verscheidenheid van zaken, waarover, als wij persoonlijk onderling zouden samenspreken, ik liever breedvoerig met u zou willen handelen, - geen begin en geen einde vind. En vele zijn van dien aard, dat men ze niet geschikt genoeg in een brief kan samenvatten. Daar komt nog dit bij dat, waar de brieven zulk een langen tijd later dan ze geschreven zijn bij u aankomen, die dingen tevergeefs geschreven zouden worden, die het meest de brieven van vrienden plegen te vullen, wanneer zij wegens de korte afstand zich over en weer met elkander kunnen onderhouden.

Wij zijn hier tamelijk gezond, behalve dat er een zeer grote schaarste is aan levensmiddelen. En het gevaar bestond dat het nog erger zou worden, als de onzen niet gezorgd hadden voor aanvoer van koren van alle kanten. Wij hebben het tenminste rustig, hetgeen een bijzonder voorrecht is in deze zó woelige beroering van de christelijke wereld.

Want het geschil dat de onzen hadden met de Berners, is bijgelegd. Maar wij wachten af waarheen de dingen zich wenden. Overigens, ook als de Heere ons spaart, is het ook ellendig, in de geest te overdenken welke rampen anderen boven het hoofd hangen. Er zal dit jaar een bittere en wrede strijd gevoerd worden te land en ter zee.

Voor zover men echter de gissingen mag volgen, zal de voornaamste last op Italië overgebracht worden. De Keizer heeft er ook niet meer de vrije beschikking over daar op te houden, en hij zal niets uitwerken als hij niet een goed deel van zijn macht daarheen overbrengt. Men zegt dat er een slag geleverd is, dat er een grote ineenstorting geweest is, dat het leger van de Keizer van 18 duizend man deels neergeslagen deels op de vlucht gejaagd is. Opdat er voor Frankrijk niets zou ontbreken aan de uiterste ellende, heeft de Koning naar men zegt met de Paus onlangs een verbond gesloten, en dat met een dubbele verwantschap versterkt. Want hij geeft zijn dochter aan kardinaal Farnese, aan zijn zoon geeft hij tot vrouw een van de nichten van de Paus.

Om dat te bereiken geeft de stedhouder van Petrus alle heilige schatten prijs. De Venetiërs voegen zich daar bij. Ten slotte laat onze Koning niets achterwege om Italië aan de Keizer te ontrukken. Of hij wil of niet, het is noodzakelijk dat hij zijn krachten voor een groot deel daarheen brengt.

De Turken houden de Ligurise zee in handen. De burgers van Genua beginnen de Koning te smeken, omdat zij zich in de haven ingesloten zien, en er is geen twijfel aan dat zij de wetten die hun opgelegd worden zullen aannemen. Zij zullen zich gaarne met geld, hoeveel dan ook, vrijkopen. Totdat zij geheel Europa verwoest hebben zullen die twee beesten geen einde maken aan de razernij.

Intussen zijn wij koel in het uitbreiden van het rijk van Christus, ook waar de gelegenheid geboden wordt. Wat verhandeld is op die laatste bijeenkomsten (te Spiers), dient tot aanwijzing dat Duitsland ineengestort is.

Ik had, op verzoek van Bucer, een boekje 1) geschreven dat ik u toezend, omdat er hoop was dat door de nood der tijden de Keizer er toe gebracht zou kunnen worden om wat betreft de godsdienst een weinig van hem gedaan te krijgen. Maar omdat bij hem deze moeite verloren is, moge God bewerken dat het voor anderen ten voordeel is. Ik verontschuldig mijn stoutmoedigheid niet, dat ik u mijn geschriften durf opdringen. Want hoe zou ik daar bang voor zijn, daar ik zelfs niet gearzeld heb mijn nietigheden u openlijk toe te wijden. Ja zelfs durf ik u vragen dat ge mij, wanneer u een geschikte gelegenheid gegeven wordt, met weinige woorden aangeeft hoe het daar bij u ontvangen is. Gij weet wat ik zou willen.

Onlangs heeft Bullinger zich bij mij beklaagd, dat alle richters door Dr. Luther bitter verguisd zijn, en hij heeft een exemplaar van een brief gezonden waarin ik ook de welwillendheid begeer. Ik bezweer u, zoveel gij kunt, houd Dr. Martinus ervan terug of liever verhinder hem, aan zijn heftigheid tegen die kerk toe te geven. Hij heeft misschien een reden waarom hij boos op hen is, maar het is passend vrome en geleerde mannen zachter te behandelen. Kom gij dus naar uw bijzondere voorzichtigheid tussenbeide, om hem een weinig meer verzoeningsgezind te maken.

Vaarwel, zeer begaafde man, zeer getrouwe dienaar van Christus en vriend voor mij altijd te vereren.

De Heere moge u altijd door Zijn Geest regeren, en lang voor ons en Zijn kerk ongedeerd bewaren.

Genève, 21 april (1544).

Uw Johannes Calvijn.

Groet eerbiedig Dr. Martinus, Dr. Cruciger en de anderen.

Uw commentaar op Daniël heb ik gelezen. Ik betuig u dit, dat ik van geen geschrift van deze tijd zo zeer genoten heb.

1) Gericht aan de Keizer.

4. CALVIJN AAN LUTHER.

(C.R. 605. Schwarz 122) Januari 1545.

Calvijn zendt Luther 2 onlangs verschenen boekjes toe over het vermijden van de bijgelovigheden, en verzoekt hem zijn gevoelens over de hier behandelde kwestie ten behoeve van de Fransen op de een of andere wijze openbaar te maken. -

Aan de zeer uitnemende herder van de Christelijke Kerk Dr. Maarten Luther mijn ten zeerste te vereren vader.

Toen ik zag dat onze Fransen, zovelen er van de duisternissen van het pausdom tot het gezonde geloof teruggekeerd waren, toch niets van de belijdenis veranderden en zich geheel besmetten met de heiligschennis van de pauselijke, alsof zij generlei smaak hadden van de ware leer, heb ik mij niet kunnen bedwingen om een zó grote zorgeloosheid, gelijk ze het naar mijn oordeel verdiende, scherp te bestraffen. Want wat is dat voor een geloof, dat van binnen in het hart begraven, in generlei belijdenis van geloof uitbreekt? Wat is dat voor een godsdienst die verzonken ligt onder de veinerij van de afgodendienst?

Doch ik onderneem niet dit onderwerp te behandelen, dat ik in twee boekjes (1) breedvoerig nagegaan ben, waaruit gij als het niet te lastig zal zijn ze bij gelegenheid in te zien, beter zult zien, zowel wat mijn gevoelen is, als door welke redenen aangedreven ik er zó over denk. Sommigen van onze mensen toch zijn door het lezen daarvan wakker gemaakt, terwijl zij tevoren zorgeloos in diepe slaap verzonken waren, - begonnen te bedenken wat hun te doen zou staan. Maar omdat het zwaar valt hetzij zonder rekening met zichzelf te houden het leven in gevaar te stellen, of door het verwekken van aanstoot bij de mensen de haat van de wereld te ondergaan, of met achterlaten van het bezit en de geboortegrond vrijwillig in ballingschap te gaan, worden zij door deze moeilijkheden ervan teruggehouden iets zekers te besluiten. Weliswaar wenden zij andere redenen v66r, en wel schoonschijnende, maar daaruit blijkt dat zij enig voorwendsel zoeken.

Voorts omdat zij enigerwijze weifelend aarzelen, begeren zij uw oordeel te horen, - dat gelijk zij het terecht hoog schatten, zó ook voor hen als een grote versterking zal zijn. Zij hebben mij dus gevraagd om met deze bedoeling een betrouwbare bode tot u te zenden, om uw antwoord over deze zaak tot ons terug te brengen; en ik, - omdat ik het zowel van groot belang voor hen achtte dat zij door uw gezag geholpen werden, om niet voortdurend zó heen en weer bewogen te worden, alsook dat dit voor mijzelf bovendien ook begerenswaardig was, - heb hun niet willen weigeren wat zij vroegen. Nu dus, allermeeft hoog te schatten vader in den Heere, verzoek ik u dringend om Christus wil dat gij geen bezwaar maakt deze verdrietelijkheid ter wille van mij en van hen te slikken: allereerst dat gij de brief uit hun naam geschreven, en mijn boekjes, al spelenderwijs, in ledige uren doorloopt, of de moeite van het lezen iemand opdraagt die u de hoofdzaak verhaalt, - vervolgens dat gij uw oordeel in weinige woorden terugschrijft.

Weliswaar doe ik dit ongaarne dat ik u onder zoveel zo belangrijke en zó verschillende bezigheden deze moeite bezorg, - maar ik vertrouw dat gij, billijk als gij zijt, daar ik niet dan noodgedwongen dit doe, mij vergiffenis zult schenken. Mocht het mij vrijstaan daarheen te vliegen waar ik tenminste voor enige uren van een samenzijn met u zou kunnen genieten? Want ik zou veel liever, en dat zou veel beter zijn, niet alleen over deze kwestie maar ook over andere openlijk met u handelen. Doch wat hier op aarde niet gegeven wordt, zal ons binnenkort, naar ik hoop in het rijk van God te beurt vallen.

Vaarwel, zeer beroemde man, aller-voornaamste dienaar van Christus en vader die voor mij altijd te vereren zijt. Moge de Heere doorgaan u altijd door Zijn Geest te regeren tot het einde toe, tot algemeen welzijn van Zijn kerk.

Uw Johannes Calvijn.

(1) Voor de bedoelde boekjes zie Bundel 10 van de Gereformeerde Bibliotheek.

Titels: Een christen onder de papisten. De Nicodemieten.

Schwarz zegt in een bovenschrift van de voorgaande brief van Calvijn aan Luther het volgende: Calvijn had tegen de Nicodemieten, d.w.z. Evangelisch-gezinde Fransen, die echter uiterlijk aan de katholieke eredienst deelnamen, tamelijk scherp geschreven. Nu verzocht Antoine Fumée (Capnius), Raadslid te Parijs, hem ook van Luther, Melanchthon en Bucer goedkeuring te verkrijgen over de vraag, of het een Evangelische geoorloofd was, uiterlijk deel te nemen aan de Katholieke eredienst, en Calvijn zond daarom een jonge man uit Genève, Claude de Senarclens, naar Wittenberg.

Melanchthon waagde het echter niet, Calvijns brief aan Luther over te geven.

(bewijs hiervoor?)

Tegelijk met die aan Luther verzond Calvijn de volgende brief aan Melanchthon:

5. AAN MELANCHTHON TE WITTENBERG.

Het bovenschrift van C.R. luidt:

Nog meer dingen over dezelfde zaak met eenzelfde verzoek. Hij verzoekt hem de brief aan Luther over te geven. Wiens nieuwe aanval op de Zürichers op het bewaren van de vrede hem nauwelijks toelaat te hopen. Ook voegt de apologie van Osiander brandstof toe aan het vuur. De verzoeningspogingen van de Koning en de Keizer, het verlangen van de huichelaars en de comedie van het gesprek te Mélnun.

Aan de zeer beroemde man Dr. Ph. Melanchthon zijn bijzondere en allermeeft te vereren vriend wenst Johannes Calvijn heil.

Waarom deze edele en vrome jonge man deze reis op mijn verzoek naar u ondernomen heeft zal ik kort uitleggen.

Ik had een boekje uitgegeven in de volkstaal, waarin ik de veinzerij berispte van hen die, terwijl zij met het licht van het Evangelie begiftigd zijn, zich toch niet onthouden van enige godsdienstoefening van de pauselijker, waarvan zij weten dat ze vol heiligschennis en vervloeking zijn. Ge zoudt misschien liever willen dat ik iets van een zo nauwlettende strengheid afdeed. Maar welk een rechtvaardige reden ik gehad heb, zult ge oordelen als de zaak goed overwogen en ter kennis gekomen is. Daar ik hoorde dat velen over mijn strengheid klaagden, en voornamelijk van die soort die zichzelf des te wijzer toeschijnen als zij zorgvuldiger voor hun leven op hun hoede zijn, - heb ik een verontschuldiging opgesteld, die hun de oren een weinig harder wrijft dan het eerdere boekje.

Velen, voor wie de religie als een filosofische theorie is, zullen dit geheel zorgeloos verachten. Allen die God ernstig vrezen zijn althans zóver gevorderd, dat zij beginnen zichzelf te mishagen. Maar omdat de zaak hun onduidelijk toeschijnt, blijven zij nog in twijfel hangen, totdat zij door het gezag van u en Dr. Luther versterkt worden.

Ik vrees weliswaar dat zij u dáárom raadplegen, omdat zij hopen dat gij zachter voor hun zult zijn. Met welk een gemoed zij dit echter ook doen, - omdat ik er mij zeker van overtuigd houd dat gij hen trouw volgens uw oprechtheid en ook naar uw bijzondere wijsheid heilzame raad zult geven, heb ik gaarne op mij genomen dat ik zou doen wat zij vroegen, dat ik iemand opzettelijk daarvoor tot u zou zenden.

Daar ik het echter van het grootste belang achtte, dat niet alleen mijn gevoelen u duidelijk was, maar ook de redenen waardoor ik tot dit gevoelen gebracht ben niet onbekend waren, heb ik ervoor gezorgd dat de boekjes dadelijk in het Latijn vertaald werden. Hoewel het echter zou kunnen schijnen dat ik hieraan verkeerd deed, vraag ik u toch bij onze vriendschap, dat ge niet weigert de moeite te nemen ze te lezen.

Ik stel uw oordeel zozeer op prijs, gelijk billijk is, dat het voor mij zeer moeilijk zou zijn iets te ondernemen, wat u minder goed voorkomt. Ik weet toch dat gij naar uw uitnemende vriendelijkheid aan anderen veel toestaat, dat ge uzelf niet veroorlooft. Maar wij moeten zien wat ons geoorloofd is, opdat wij niet losmaken waar de Heere vastbindt. En ik vraag zeker niet dat gij het met mij eens zijt, wat al te onbeschaamd zou zijn, - of dat gij ter wille van mij op enigerlei wijze zoudt afbuigen van de vrije en

oprechte uiteenzetting van uw gevoelen, maar alleen dat gij geen bezwaar zult maken de moeite van het lezen te slikken. Ik begeer voorzeker dat wij het zo geheel samen eens zijn, dat er zelfs in geen enkel woordje enige schijn van onenigheid blijkt. Maar het komt u veeleer toe mij voor te gaan, dan te beschouwen wat mij behaagt.

Gij ziet hoe gemeenzaam ik met u omga; toch vrees ik niet dat ik de maat overschrijd; want ik weet hoeveel mij bij u naar uw bijzondere welwillendheid jegens mij, geoorloofd is.

Bij Dr. Martinus zal het een weinig meer moeite geven; want zoveel ik uit het gerucht en de brieven van sommigen heb kunnen begrijpen, zou het nog nauwelijks goed verzoende gemoed van de man door een lichte oorzaak in beroering kunnen komen. Daarom zal de boodschapper de brief die ik hem geschreven heb u laten zien, om na inzage daarvan de gehele zaak naar uw beleid te regelen. Het zal uw taak zijn ervoor te zorgen dat er dus niets verkeerd of onbedacht beproefd wordt dat later ongelukkig zou uitvallen, - hetgeen ik weet dat gij, naar uw grote bedrevenheid heel goed zult uitvoeren.

Overigens heb ik nog niet met zekerheid te weten kunnen komen met welke strijd gij daar beproefd zijt, en hoe de uitkomst geweest is, - behalve dat ik hoor dat er een grimmig boekje is uitgekomen, dat als een fakkel zal zijn om een nieuwe brand te ontsteken, tenzij de Heere de gemoederen van de andere zijde weerhoudt, die anders gelijk gij weet meer dan recht is verwoed en opgeblazen zijn. Maar hoe gaat het, waar zij zo uitgedaagd worden? Wanneer ik bedenk op welk een ongelegen tijd innerlijke twistingen ons meeslepen, verlies ik bijna de moed om te leven. Omdat de Zürichers tot nu toe enige welwillendheid jegens mij aan den dag gelegd hebben, ben ik dadelijk, toen ik de zaak gehoord had, tussenbeide gekomen, opdat die zich ook niet in de strijd zouden werpen. Wat ik met mijn tussenkomen bereikt heb weet ik niet. Maar daar ik sinds die tijd vandaar geen brief ontvangen heb, heb ik een voorgevoel van niets goeds.

Onlangs heeft een Neurenberger koopman die hier langs reisde, mij zekere apologie van Osiander getoond, waarover ik mij wat hem betreft hevig geschaamd heb. Want waarvoor diende het, de Zwinglianen iedere derde regel aan te vallen, en Zwingli zelf zo onmenselijk te laken, en zelfs de heilige dienstknecht van God Oecolampadius niet te sparen?

Mocht hij ons die maar voor de helft terugbrengen. Dat zou mij zeker heel veel meer waard zijn. En ik eis toch niet, dat hij zwijgend toelaat dat zijn goede naam ongestraft bespottelijk gemaakt wordt; maar ik zou wel willen dat hij er zich van onthield deze mensen schande aan te doen, wier gedachtenis bij alle vromen in ere behoort te zijn. Gelijk mij dus de overmoed mishaaft van diegene door wiens verzen hij klaagt dat hij onteerd is, zes verlang ik in hemzelf ook liever gematigdheid en voorzichtigheid en gezondheid.

Goede God, welk een groot en vrolijk vermaak verschaffen wij aan de papisten: Alsof wij onze arbeid aan hen verhuurd hebben. Maar ik handel ongepast, als ik door het opnoemen van al die kwade dingen, die gij niet verbeteren kunt de droefheid voor u doelloos vermeerder. Laten wij toch zuchten, daar het ons past getroffen te worden door de moeiten van de kerk; maar laten wij ons intussen staande houden door deze hoop, dat hoezeer wij verontrust en gekweld worden te midden van grote waterstromen, wij toch niet ten onder gebracht worden.

Aller gemoederen in Frankrijk strekken zich in grote verwachting uit naar een concilie; en het lijdt geen twijfel dat de Koning zelf, tenminste aanvankelijk, enige hoop en wil gehad heeft een concilie bijeen te roepen.

Want de Kardinaal Turnonius, van de Keizer teruggekeerd, had er hem van overtuigd,

dat de Keizer dit in den zin had. Intussen raadde hij uit naam van de Keizer, dat de Koning twee of drie van u tot zich zou roepen, - en dat afzonderlijk, - om daardoor aan ieder afzonderlijk iets door vleierij te ontlokken, of op welke wijze ook te ontwringen, wat hij niet van allen samen zou kunnen verkrijgen.

De Keizer beloofde dat, hij hetzelfde zou doen. Voorts was dit het doel, dat gij door die voorafgaande uitspraken gebonden, des te minder zoudt kunnen doen, wanneer het tot een ernstige gedachtewisseling zou zijn gekomen. Want omdat zij er aan wanhopen dat wij gebroken worden bij een rechte en eenvoudige behandeling van de zaak, zien zij geen beter en korter weg, dan als zij de vorsten afhankelijk hebben, en hun vrijheid als 't ware gebonden en met zich verbonden hebben.

Daar dit beleid de Koning behaagde, heeft Castellanus geweigerd dat de Franse Theologen met u tot de samenspreking bijeengebracht zouden worden, als zij niet tevoren goed ingelicht en voorbereid zouden zijn. Dat gij mensen waart in dit soort strijd geoefend; dat gij niet zo gemakkelijk aan het wankelen gebracht zoudt kunnen worden. Dat het te vrezen stond dat de Koning door het aan de dag brengen van de onkunde van de zijnen het gehele rijk aan grote bespotting bloot zou stellen.

De eerzucht van de Koning heeft gemaakt dat dit gevoelen de overhand kreeg. Twaalf zijn er uitgekozen, die te Mélnun over de voornaamste geschillen zouden disputeren, en uiteindelijk aan de Koning overbrengen wat zij van oordeel waren.

Onder ede hebben zij stilzwijgen beloofd. Maar terwijl zij zwijgen weet ik zeker, dat zij over niets zullen handelen dan over het onderdrukken van de waarheid; dat zij hoe dan ook veinzen dat zij allerlei hervorming zoeken; het is meer dan zeker, dat zij dit éne nastreven, hoe zij met begraven van het licht van de gezonde leer hun tirannie verstevigen.

Ik versta het zó dat de raad van Kardinaal Turnonius door God verbroken is, - opdat zij geen onvoorzichtige en niets dergelijks vermoedende uit de onzen zouden verstrikken.

Gij herinnert u dat gij door Langeus met dezelfde kunsten op de proef gesteld zijt. Voorzeker als wij op den Heere acht gegeven hebben, zullen zij ons tevergeefs aangrijpen met alle kunstgrepen.

Vaarwel, zeer beroemde man en voor mij een altijd te vereren vriend.

De Heere zij u altijd nabij, en beware u lang ongedeerd voor Zijn kerk.

Januari 1545. Uw Johannes Calvijn.

6. CALVIJN AAN MELANCHTHON.

(C.R. 1381. Schwarz 298)

Het Leipziger Interim had met instemming van Melanchthon een aantal Roomse Cultusvormen, vooral het priestergewaad, tot een onbelangrijke uiterlijkheid (Adiaforon) verklaard; om die reden werden de Wittenberger Theologen door de tegenstanders van het Interim die zich te Maagdenburg ophielden sterk bestreden; deze stad werd door Maurits van Sachsen als uitvoerder van de Rijksban belegerd. (Schwarz)

Zekere hekeldichter zeide oudtijds: *Als de natuur het niet toestaat, maakt de verontwaardiging tot dichter.* Met mij gaat het nu heel anders. Want de droefheid van het ogenblik houdt mij zó ver van welsprekendheid, dat ze mij eerder bijna sprakeloos maakt. Want behalve dat mij de woorden ontbreken om de aandoening van mijn gemoed uit te drukken, ben ik bijna verstomd van verslagenheid alleen reeds door de

gedachte aan de zaak waarover ik schrijven zal. Ik wilde dus wel dat gij acht dat ik meer zucht dan spreek. Hoezeer de vijanden van Christus zich verheugen over uw onenigheden met de Maagdenburgers, is uit hun spottereien en grimassen meer dan genoeg bekend. Zij verschaffen zeker een akelig en verfoeilijk schouwspel, allereerst aan God en de engelen, en voorts aan de gehele Kerk.

Hier zou het, mijn lieve Filippus, ook al zou u generlei schuld aankleven, toch een blijk van uw wijsheid en billijkheid zijn, hetzij een geneesmiddel om het kwaad te herstellen, of althans enige verlichting om het te verzachten te bedenken. Maar vergeef het mij, als ik u niet geheel van alle kwaad vrijspreek. En hieruit zoudt ge kunnen gissen, hoe streng de oordelen van anderen over u zijn, en hoe erg en hatelijk de gesprekken.

Verdraag intussen, mijn lieve Filippus, dat ik in een vrijmoedige vermaning de plicht van een waar vriend uitoefen; en als ik een weinig scherper met u handel, meen dan niet dat er daarom iets verminderd is van mijn oude toegenegenheid en hoogachting jegens u. Hoewel dat voor u niet nieuw of ongewoon zal zijn, dat ik eerder door een onopgesmukte eenvoudigheid kwets, dan vlelend ten gevalle van enig mens te spreken. Omdat ik daarentegen bemerk heb, dat u niets aangenamer is dan openhartigheid, ben ik er wat mij betreft ook minder bezorgd over dat ge het kwalijk zult nemen door mij berispt te worden, als iets terecht mishaaft.

Ik verlang toch dat al het uwe zowel door mij als door anderen wordt goedgekeurd. Maar nu klaag ik u bij uzelf aan, om niet gedwongen te worden diegenen bij te vallen die een afwezige veroordelen.

Dit is de hoofdzaak van uw verdediging, dat men niet hardnekkig moet strijden over uiterlijkheden, als maar de zuiverheid van de leer bewaard blijft. Maar als het waar is, wat overal voor zeker beweerd wordt, - dan strekt gij de "middelmatige" en onbelangrijke dingen al te ver uit. Het is u niet onbekend, dat de verering van God bij de papisten op duizend manieren vervalst wordt. Wij hebben het bederf, dat allermint te dulden was, weggedaan.

Nu bevelen de onGodvruchtigen, om over een onderworpen evangelie de triomf te vieren, diezelfde dingen weer te herstellen. Als iemand niet aarzelt te weigeren, zult ge dat dan aan hardnekkigheid toeschrijven? Ik weet hoe ver dat verwijderd is van uw bezonnenheid.

Wanneer gij te buigzaam geweest zijt in het toegeven, moet ge er u niet over verwonderen dat u dit door velen als een fout wordt aangerekend. Voeg daarbij dat van die dingen die gij onbelangrijk (media) maakt sommige duidelijk in strijd zijn met het Woord van God. Misschien dringen anderen op sommige dingen wat al te streng aan, en, zoals dat in twistgesprekken pleegt te gaan, overdrijven zij op hatelijke wijze sommige dingen, waarin niet zoveel kwaad steekt. Maar als ik in de Goddelijke dingen enig inzicht heb, hadden door u niet zoveel zaken aan de papisten moeten worden toegegeven; deels omdat gij losgemaakt hebt wat de Heere door Zijn Woord vastmaakt, deels omdat gij aanleiding gegeven hebt dat het evangelie onbeschaamd gehoond wordt. Of ziet gij niet dat Paulus, toen de besnijdenis nog geoorloofd was, omdat de listige en kwaadwillige vogelvangsters listige aanslagen pleegden op de vrijheid van de Godvrezenden, - hen een van God voortgekomen ceremonie standvastig weigert?

Derhalve beroemt hij er zich op dat hij voor hen zelfs geen ogenblik geweken is, opdat daardoor de waarheid van het evangelie zuiver zou blijven bij de heidenen. Heden ten dage echter vallen de vijanden ons niet lastig over de besnijdenis, - maar om ons niets onbedorvens over te laten, besmetten zij met hun onreine zuurdesem zowel de leer als alle uitoefeningen van godsvrucht.

Ik zie niet waartoe het strekt dat gij zegt dat de Maagdenburgers slechts twisting teweeg brengen over een linnen kleed. Want ik ben van mening dat het gebruik van het linnen kleed met vele verkeerde dingen, zowel bij u als bij hen vastgehouden is. Maar dat gij inderdaad met grover verkeerdheden de hand gelicht hebt, die duidelijk strekken tot bederf van de zuiverheid van heel de leer en het loswrikken van de vastigheid der kerk, mompelen goede en Godvruchtige mensen overal.

Als gij misschien vergeten zijt wat ik u wel eens gezegd heb, roep ik het nu in de herinnering terug: dat de inkt ons al te kostbaar is, als wij aarzelen schriftelijk te betuigen, wat zoveel martelaren midden uit de kudde dagelijks met hun bloed bezegelen. En zó sprak ik toch in de tijd, toen wij heel ver van het gebruik der wapenen verwijderd schenen.

Nu, nu de Heere ons in het strijdperk gebracht heeft, moesten wij des te mannelijker worstelen. Uw positie is een andere dan die van velen, gelijk gij weet. Want de onzekerheid van een leider of voorman brengt meer schande mee dan de vlucht van de gewone soldaten.

Dus, om de vreesachtigheid van anderen te sparen, - als gij niet een bestendig voorbeeld van onoverwinnelijke standvastigheid toont, zullen allen zeggen dat wankelmoedigheid in zulk een groot man niet te verdragen is. Derhalve hebt gij alleen door een weinig toe te geven meer klachten en zuchten opgewekt, dan honderd middelmatige lieden door een openlijk verlaten van het vaandel. Hoewel ik er echter vast van overtuigd ben, dat gij door vrees voor de dood nooit gedwongen zoudt zijn, om van de rechte lijn maar een nagelbreedte af te wijken, - vermoed ik toch dat het heeft kunnen gebeuren, dat een ander soort vrees uw gemoed verschrikte.

Want ik weet, welk een afkeer gij hebt van het misdrijf van onmenselijke strengheid. Maar ge behoort u te herinneren dat door de dienaren van Christus niet meer rekening moet worden gehouden met hun goed gerucht dan met hun leven. Want wij zijn ook niet meer dan Paulus, die rustig voortgegaan is door kwaad gerucht en smaadredenen heen. Dat wij gehouden worden voor onbuigzame en oproerige mensen, die liever hebben dat de gehele wereld ondergaat, dan dat zij zich met enige matiging inlaten, dat is weliswaar bitter en hard. Maar uw oren hadden reeds lang ongevoelig moeten zijn geworden voor die stemmen.

Gij zijt aan mij ook niet zó slecht bekend, of ik jegens u zó onbillijk, dat ik zou menen dat gij op de wijze van de eierzuchtige waarde hecht aan het volksgerucht. Maar ik twijfel er niet aan, of sommige van die steken verzwakken u nu en dan. Wat? Is het soms het werk van een verstandig en bedachtzaam man, de kerk te scheuren om geringe en vrijwel onbetekenende dingen? Moet men voor een wel te dulden misstand de vrede niet kopen? Wat een dwaasheid is het, zó tot het uiterste op alles te letten, dat de hoofdzaak van heel het evangelie verwaarloosd wordt?

Eertijds toen deze en dergelijke dingen door listige mensen rondgestrooid werden, meende ik te bemerken dat gij er meer dan recht is door bewogen placht te worden, - en ik leg het u openhartig bloot, - opdat niets uw waarlijk uitnemende grootmoedigheid moge belemmeren, waarmede ik weet dat gij anders overvloedig begiftigd zijt. De reden van deze heftigheid van mij is u niet duister, daar ik liever honderdmaal met u zou sterven, dan u de door u overgeleverde leer te zien overleven. En ik zeg dit niet, alsof er gevaar zou zijn, dat ooit de door uw bediening openbaar gemaakte waarheid Gods zou ondergaan, of dat ik enigerlei wijze uw volharding zou mistrouwen, - maar omdat ge nooit ijverig genoeg op uw hoede kunt zijn, dat de onGodvruchtigen de gelegenheid tot sofisterij niet zouden aangrijpen die zij najagen uit uw toegeeflijkheid. De verwonding van de Maagdenburgers heb ik nog niet aangeroerd.

Die hen met zijn vermogen had moeten beschermen en met zijn troepen te hulp komen

(1), heeft hen niet slechts trouweloos van alle bijstand ontbloot, maar is hen wreed vijandig. Dat gij zulk een misdadig woeden allermint goedkeurt, - daarover behoeft ge u bij mij niet te verontschuldigen. Ja, ge behoeft ook niet te betuigen hoe hevig ze u pijn doen; maar dat gij zeer vele dingen stilzwijgend voorbijgaat die gij niet kunt verbeteren, of er u niet scherp en kordaat genoeg tegen verzet, - het verwondert mij niets dat hun dat met uw menslievendheid niet in overeenstemming toeschijnt.

Want het is u ook niet onbekend, hoe zorgvuldig men zich in zulk een zaak voor de broeders moet inspannen. Als gij ontkent dat dit tot uw plicht behoort, meen dan niet dat goede mannen daarmee voldaan zijn. Opzettelijk ga ik veel voorbij, waarin hetzij kwaadwilligen, hetzij al te lichtgelovigen u berispen.

Zoals dat gij in het gebied van hem ook nog verder getrokken zijt, die gij om vele redenen had moeten ontvluchten. Maar daar er wel - licht voor u een genoegzame reden aanwezig is van het ondernomen plan, laat ik het vermelden van dergelijke oordelen na.

Intussen mishagt dit aan de allerbillijksten, dat Filippus stilzwijgend in de vijandelijke legerplaats zit, terwijl er tegen de broeders een beestachtige ruwheid woedt. En ik twijfel er niet aan dat de Maagdenburgers vele dingen ontvallen zijn, die uw gemoed zeer verbitterden. Daar gij echter in het begin genoeg verstond dat zij om de leer van het evangelie ten onrechte gezocht werden, meenden zij dat het tot uw plicht behoorde generlei afwijking van zulk een zaak ooit toe te laten. Dat zij echter ongeduldig droegen dat zij in de steek gelaten werden verwondert mij niet. Gij kent dat zeggen: dat degenen die minder voorspoedig zijn alles als een krenking opvatten. Nu terwijl de ongelukkige strijd verder uitgebroken is, en met grote schade van de kerk en smart van alle goeden woedt, zouden wij allen naar een geneesmiddel moeten zoeken. Als er geen meer over is, zult gij het mij vergeven, dat ik die jammerlijke hoewel vergeefse klachten in uw boezem uitstort.

Vaarwel, zeer uitnemende en door mij altijd van harte te vereren man. De Heere moge doorgaan u door Zijn Geest te regeren, u door de kracht van Zijn Geest ondersteunen, door Zijn bijstand beschermen. Amen.

Groet, verzoek ik u uit mijn naam de broeders, als er daar enige zijn. Hier zijn zeer velen die u eerbiedig groeten. Want velen zijn om de afgoderij te vermijden naar ons in een vrijwillige ballingschap uit Frankrijk heengevlucht.

Genève, 20 mei 1550.

(1) Maurits van Saksen.

7. MELANCHTHON AAN CALVIJN.

(C. R. 1656)

(In Duitsland is alles in de war; oorlog thuis en buiten.)

Eerwaarde man en zeer geliefde broeder, ik zou u dikwijls schrijven, als ik vaste postboden had. Ook zou ik liever willen samenspreken over vele zeer ernstige zaken, - omdat ik zowel uw oordeel van grote waarde acht, en ook weet dat de oprechtheid en zuiverheid van uw gemoed zeer groot is. Nu leef ik als een ezel in wespennesten. Maar misschien zal ik binnenkort uit dit sterfelijke leven tot het vlekkelozere gezelschap in de hemel toetreden.

Ik hoor dat Franciscus Dryander deze zomer bij u geweest is. Mij staan, als ik in leven blijf, nieuwe verbanningen te wachten. Daarom heb ik besloten met u samen te spreken als ik uit deze streken moet uitwijken. De bestudering van de wetenschappen zijn in deze gebieden middelmatig geweest. Nu worden zij door de pest en de

oorlogen verhinderd. En dikwijls betreur ik zuchtend de oorzaak van dit woeden bij de bestuurders.

Ik bid ook de Zoon van God dat hij deze rampen moge verzachten en de oorzaken wegnemen. Als ge mij vaker zoudt willen schrijven, zoudt ge de brieven aan Franciscus Dryander kunnen zenden. Op het blaadje, dat ik ingesloten heb, heb ik kort de gebeurtenissen van deze herfst geschreven.

Vaarwel 1 oktober 1552.

Melanchton:

Nu beantwoord ik de Gorgo (1) van Osiander. In Neder- Oostenrijk zijn drie Turkse Pasha's, die twee legers hebben; en onlangs hebben zij enige belangrijke steden bezet, en het leger van Koning Ferdinand in de pan gehakt.

Nu is de Hertog van Saksen Maurits naar Oostenrijk vertrokken, om het leger aan te voeren tegen de Turken. Intussen heeft Markgraaf Albertus na verwoesting van de omgeving van Neurenberg en na het teisteren van Frankfort, de steden in de districten van Mainz en Trier verwoest. Het leger van de Franse Koning is het gebied van Luik genaderd. Keizer Karel heeft te Spiers een leger verzameld, om de Franse Koning en de Markgraaf tegen te houden.

In Saksen heeft de zoon van Graaf Albert van Mansfeld een leger verzameld bij Bremen, en nadert nu deze plaatsen die onze naburen zijn, om zijn vaderland te hernemen, en de gehele landstreek in verwarring te brengen. Zo zijn er in Duitsland overal verwoestingen.

De kerken zijn in rouw en droefenis; en de studiën van de wetenschappen liggen stil. De kracht van degenen die oproerig om vrijheid roepen groeit.

Ik wens ulieden geluk met de rust, en ik bid God dat Hij voor ons ook onze ellenden moge verzachten.

Philippus.

(1) Melanchthon antwoordde op een verweerschrift- getiteld Gorgo - van Osiander in zijn "Rede waarin de lasteringen van Osiander weerlegd worden".

8. CALVIJN AAN MELANCHTHON.

(C 1676. Schwarz 349)

Melanchton had aan Calvijn een tamelijk klagelijk briefje geschreven (C. R. 1656) met berichten over de Duitse oorlogstoestanden en de pest. Hij had daarin gezegd dat hij, als hij nogmaals in ballingschap moest gaan, naar Calvijn zou komen. Calvijn had hem in Worms leren kennen.

Osiander, die in de brief vermeld wordt, was de 17e oktober gestorven, maar dat wist Calvijn nog niet.

C. heeft het volgende bovenschrijf:

Niets is wenselijker dan vrede en eendracht, ja noodzakelijker in deze tijd. Daarom wordt hij ten eerste door droefheid aangegrepen wanneer hij ziet dat sommigen de naam van zijn vriend gebruiken om hemzelf moeite aan te doen aangaande de leer van de voorbestemming.

Ook Osiander wordt bij deze gelegenheid vermeld en de toestand van het Gemenebest verwekt dagelijks ernstiger zorgen. Ten slotte handhaaft hij zijn gevoelen zeer streng.

Aan de zeer uitnemende man en aller-voornaamste leraar der Kerk Dr. Philippus Melancthon mijn zeer te vereren broeder.

Niets aangename dan uw brief, die ik de volgende maand nadat hij uitgegaan was heb ontvangen, kon mij in deze tijd gebeuren. Want bij de grote bezwaarnissen, waardoor ik hard genoeg verteerd word, is er bijna geen dag waarop er geen nieuwe smart of zorg bijkomt. Derhalve zou ik door de opeenstapeling van kwaden waardoor ik gedrukt word binnenkort wegwijnen, als de Heere hun bitterheid niet door zijn geneesmiddelen verzachtte; waaronder dit voor mij niet gering is geweest, dat te mijner kennis is gekomen dat ook gij tamelijk gezond zijt, zover tenminste uw leeftijd en de zwakke kracht van uw tengere lichaam het verdraagt; en dat er van uw liefde tot mij in het geheel niets veranderd is, daarvan ben ik nog zekerder geworden door de brief zelf. Mij was verteld, dat gij zó beledigd waart geweest door zekere al te vrijmoedige vermaning van mij, die u toch heel anders had moeten beroeren, dat ge de brief in het bijzijn van enige getuigen verscheurde.

Maar hoewel het bericht niet zeer betrouwbaar was, ben ik eindelijk gedwongen enige verdenking te koesteren, doordat het toch door de lange tijdsduur met verschillende tekenen bevestigd is. Met des te meer genoegen heb ik nu bemerkt, dat de verbondenheid tussen ons nog behouden blijft, - die voorzeker, gelijk ze uit een eendrachtige aandoening van godsvrucht gegroeid is, voortdurend heilig en onschendbaar behoort te zijn.

Terwijl toch voor ons van het grootste belang is, de vriendschap die God door de leiding van Zijn Naam geheiligd heeft, trouw en standvastig tot het uiterste te koesteren, - gaat het hier ook om het grote nut of de schade van heel de kerk. Want gij ziet hoeveler ogen op ons gevestigd zijn; dat de onGodvruchtigen aanleiding tot kwaadspreken uit onze onenigheden aangrijpen; dat alleen maar door duistere misverstanden de zwakken in verwarring gebracht worden. En het is zeker ook niet van geringe betekenis dat er geen schijn van enige tussen ons ontstane tweedracht tot het nageslacht uitgaat. Want het is meer dan ongepast dat nadat wij gedwongen zijn een afscheiding van de gehele wereld te maken bij het eerste begin sommigen zich van de anderen afsplitsen.

Voorts hoewel ik erken en gaarne toestem dat ik lang niet aan u toekom, is er, omdat mij toch niet onbekend is op welk een trap van zijn schouwtoneel God mij verheven heeft, geen reden mij te ontveinzen, dat onze vriendschap niet geschonden kan worden, zonder grote schade voor de kerk. En om nu met anderen geen rekening te houden, - schat eens uit uw eigen gevoelens, hoe bitter het voor mij zou zijn van die man vervreemd te worden, die ik èn buitengewoon liefheb en vereer, èn die God, om hem voor geheel Zijn kerk in het oog te doen vallen, niet slechts met bijzondere gaven heerlijk toegerust heeft, maar ook als een van Zijn eerste dienaren gebruikt heeft om allerbelangrijkste dingen te doen. En dit is voorzeker een verbazingwekkende en monsterachtige dwaasheid, dat tussen ons die heilige eenstemmigheid zo gemakkelijk gering geschat wordt, waaraan de hemelse boodschappers in de wereld veel gelegen moest zijn.

Intussen houdt satan niet op de zaden van tweedracht overal te verspreiden en onze zorgeloosheid maakt dat hij veel stof opeenhoopt. Eindelijk vindt hij ook zijn fakkels om de vuren te doen ontbranden. Laat ik verhalen wat ons in deze kerk met de hoogste kwelling van alle vromen is overkomen. En er is reeds een geheel jaar verlopen sedert wij onder deze strijd heen en weer bewogen worden.

Enige dwaalgeesten hebben, terwijl zij tegen ons strijd voerden en publiek beroering

verwekten over de genadige verkiezing van God en de ellendige slavernij van de menselijke wil niets gehad dat meer aannemelijk was om ons te bezwaren dan het voorwenden van uw naam. Toen zij bemerkten hadden hoe gemakkelijk het ons viel alle bedenkingen die zij inbrachten te weerleggen, trachtten zij ons namelijk met deze kunstgreep omver te werpen, - tenzij wij ons openlijk van u zouden willen verwijderen. En wij hebben toch zulk een gematigdheid in acht genomen, dat zij er allerminst uit konden wringen wat zij listig najaagden.

Ik en al mijn collega's hebben dus betuigd, dat ons hetzelfde doel voor ogen gesteld is waarnaar gij ook streeft in de leer. En er is in heel de discussie geen woord gevallen, dat óf jegens u minder eervol was dan betamelijk was, dat u het vertrouwen onttrok. Toch is het niet anders mogelijk, of mij kwelt intussen die stille gedachte: dat aan de onGodvruchtigen na onze dood, de gelegenheid overgelaten wordt de kerk te kwellen zo dikwijls het hun goeddunkt, wanneer zij de tegenstrijdige uitspraken in het gevecht brengen van hen die als uit één mond één en hetzelfde hadden behoren te zeggen.

Dat Osiander zich aan ons onttrokken heeft, ja zich niet zonder heftige drang losgescheurd heeft, is niet te verwonderen, en ook niet zozeer te betreuren. Want gij hebt vroeger al ondervonden, dat hij tot dat soort wilde dieren behoort die nooit getemd worden, en ik heb hem altijd onder onze schandvlekken gerekend.

Op de eerste dag toch dat ik hem ontmoet heb, heb ik de onheilige aard en de afstotende zeden van de man verfoeid. Zo dikwijls hij een zoete, edele wijn wilde prijzen, had hij deze woorden in de mond: *Ik ben die ik ben*. Alsook: *Dit is de Zoon van de levende God*, - hetgeen een openlijk bespotten van God aan de dag legde.

Des te meer heb ik er mij dikwijls over verwonderd dat zulk een beest door u aller toegeeflijkheid begunstigd werd. Voornamelijk was ik echter ontsteld, toen ik een plaats in een voorrede van u las (waar hij na een te Worms gegeven toonbeeld van onzinnigheid door u meer dan milddadig geprezen wordt). Maar laat die zich wegpakken; het is dienstig dat hij zich zo ver mogelijk van ons verwijdert. Sommige anderen zou ik liever vasthouden.

Doch om ook deze weg te laten, niet weinig pijnigt mij de tegenstrijdigheid die in onze leerwijze al te openlijk te zien is. Het is mij weliswaar niet onbekend dat, als men iets om menselijk gezag geeft, het veel billijker is dat ik u onderschrijf, dan dat gij tot mijn gevoelen afdaalt. Maar daar gaat het niet om, en dat moet men van Godvrezende dienaren van Christus ook niet verlangen. Het past namelijk beide dit te zoeken, dat wij eenstemmig zijn in de zuivere waarheid Gods.

Mij echter verhindert de godsvrucht, om het eerlijk te bekennen, om mij in dit stuk van de leer bij u te voegen, omdat het mij toeschijnt dat gij al te filosofisch over de vrije wil disputeert, - en bij de behandeling van de verkiezing niets anders voor ogen hebt, dan u te schikken naar het gewone menselijk begrip. Want men kan dit ook niet aan gedachteloosheid toeschrijven, dat gij, een scherpzinnig en wijs man en die in de Schrift zeer geoefend is, het uitkiezen van God met de beloften verwacht die algemeen zijn. Want niets is zozeer bekend dan dat de prediking van het Woord allen zonder onderscheid gemeen is, maar dat de Geest van het geloof alleen aan de uitgekozenen door een bijzonder voorrecht geschonken wordt.

De beloften zijn algemeen (universae). Hoe komt het dus dat hun uitwerking niet bij allen van geheel gelijke kracht is? Wel omdat God Zijn arm niet aan allen openbaart. En die zaak behoeft bij mensen die tamelijk in de Schrift geoefend zijn geen uiteenzetting; dat terwijl de beloften op gelijke wijze aan allen de genade van Christus aanbieden, en God door de uitwendige stem iedereen tot de zaligheid nodigt, - de gave van het geloof bijzonder is.

En ik meen dat ik heel deze kwestie, hoe moeilijk en netelig zij ook is, in een kort

geleden uitgekomen boekje (1) heel duidelijk uitgelegd heb. Daar de zaak ze) helder is, zal er niemand van gezond oordeel zijn die ge ervan overtuigt, dat gij uit innerlijk gevoelen heel iets anders overlevert. Het vermeerdert mij de zorg en tevens de smart, dat ik zie dat gij in deze zaak bijna uzelf niet gelijk zijt.

Want ik hoor dat gij, toen u de formule van onze overeenstemming met de Zürichers aangeboden was terstond de pen gegrepen hebt en de éne zin, *die de van God uitgekozenen van de verworpenen eenvoudig en nuchter onderscheidt*, doorgestreept hebt. Hetgeen zeker van de goedhartigheid van uw aard, om van andere dingen te zwijgen, ten zeerste afwijkt. Derhalve vraag ik u niet dat ge op u neemt mijn boekje te lezen of tenminste ervan te proeven, - omdat ik meen dat ik dat tevergeefs zal doen. Och, mocht het ons veroorloofd worden over deze dingen eens persoonlijk samen te spreken. Mij is uw zuiverheid, uw doorzichtige oprechtheid en gematigdheid bekend; uw vroomheid is voor de engelen en heel de wereld betuigd. Dus zou heel die zaak, naar ik hoop, gemakkelijk tussen ons opgelost kunnen worden. Daarom als de gelegenheid zich ooit zou voordoen, zou ik niets liever wensen dan naar u toe te gaan; maar als mocht gebeuren wat gij vreest, zal dat voor mij onder moeilijke en droeve omstandigheden geen geringe vertroosting zijn, u te ontmoeten en te omhelzen, voordat men uit deze wereld moet verhuizen.

Wij genieten hier allermint die rust die gij meent. Van binnen is er veel arbeid, moeiten en ook beroerten. Vijanden zijn op gezichtsafstand, van wie nieuwe gevaren onmiddellijk onze hals bedreigen. Van Bourgondië zijn wij slechts vijf uren reizen verwijderd. Van het Franse gebied kan men binnen een uur bij onze poorten komen. Maar omdat er niets gelukkiger is dan te strijden onder het vaandel van Christus, moeten die ongemakken u niet afschrikken ons te bezoeken.

Intussen zult ge een aangename dienst bewijzen, door uw eigen en de algemene toestand van de kerk te berichten. Vaarwel zeer uitnemende man, en voor mij een van harte te vereren broeder.

De Heere moge u door Zijn bijstand beschermen, door Zijn Geest regeren en uw heilige arbeid zegenen.

Mijn collega's en vele vrome en verstandige mensen groeten u eerbiedig.

Genève, 28 november 1552.

Uw Johannes Calvinus.

(1) Over de eeuwige voorbestemming van God, gedateerd 1 jan. 1552.

9. CALVIJN AAN MELANCHTHON.

(C.R. 2000. Schwarz 411)

Hij betreurt het dat die in het geschil over de voorbestemming en over het Avondmaal niet openlijk zijn gezag voor de Evangelische waarheid tegen die tegenstanders overstelt.

Hoewel het mij bedroeft en zeer verbaast dat er door u niet geantwoord is op mijn laatste brief, kan ik er u toch niet van verdenken dat dit door tegenzin of geringschatting geschied is, daar niets met uw aard en gewoonten minder overeenkomt. Dus heb ik, nu ik deze boodschapper gekregen heb, die mij zijn dienst aangeboden heeft om u een brief over te brengen, gemeend het nog eens te moeten beproeven, of ik u misschien iets zou kunnen ontlokken.

Ik spreek zó, niet omdat ik aan uw liefde jegens mij twijfel, die altijd overvloedig

geweest is, maar omdat uw stilzwijgen, gelijk ik van oordeel ben dat het voor de kerk van God schadelijk is, zo met recht voor mij bedroevend en moeitevol moet zijn. Ik schreef onlangs over dat hoofdstuk van de leer, waarin gij meer uw gevoelen verzwijgt, dan dat ge het met ons oneens bent. Want wat zou ik anders denken van een man van een zeer scherp oordeel en die zeer geoefend is in de hemelse leer, - daar het voor niemand die maar matig in de heilige dingen gevorderd is verborgen is, wat gijzelf alsof het onbekend was bedekt?

En toch gaat de kennis van de genadige barmhartigheid van God geheel te gronde, als wij dit niet vasthouden, dat door het loutere welbehagen van God van de verworpenen de gelovigen afgezonderd worden, die Hij tot de zaligheid heeft willen uitkiezen; en als vervolgens ook dit niet vaststaat, dat het geloof uit de verborgen verkiezing van God voortkomt, omdat Hij door Zijn Geest verlicht die het Hem goed gedacht heeft uit te kiezen voordat zij geboren werden, en door de genade der aanneming in Zijn huisgezin invoegt.

Overweeg, verstandig als ge zijt hoe ongerijmd het is dat deze leer door de grootste theoloog scheefgetrokken wordt. Gij ziet dat het een zeer slecht voorbeeld is, dat er beslist een duidelijke tweespalt in onze geschriften opgemerkt wordt. En ik schrijf toch niet deze wet van opheffing van de tegenspraak vóór, opdat gij mij zoudt bijvallen, - maar laten wij ons niet schamen de heilige godsspraken te onderschrijven. Welke wijze toch van zoeken van een overeenstemming u behagen zal, - ik zal die gaarne aanvaarden.

Zie, nu vernieuwen ongeleerde en woelzieke mensen van uw zijde de sacramentsstrijd; dat ook die door uw zwijgzaamheid begunstigd worden, daarover zuchten en klagen alle goeden. Want hoe stoutmoedig de onwetendheid ook is, niemand betwijfelt toch dat als gij ertoe zoudt overgaan meer vrijuit te betuigen wat uw gevoelen is, het u gemakkelijk zou vallen hun onstuimigheid althans voor een deel te doen bedaren.

En ik ben de menselijkheid toch ook niet zózeer vergeten, dat ik niet bij mijzelf overweeg, en ook de anderen laat zien, met welk soort van mensen gij te doen hebt; hoe die verwarde toestand u in angst en ontsteltenis houdt, met hoeveel dingen gij rekening moet houden die uw voortgaan verhinderen en vertragen. Maar niets is zó belangrijk, dat uw stilzwijgen de vrije teugel zou mogen geven aan deze verwoede mensen om de kerken te verwarren en te verstrooien.

Ik spreek er nu niet over hoe kostbaar ons de oprechte belijdenis van de gezonde leer moet zijn. Maar gij weet dat meer dan dertig jaar lang de ogen van een ontelbare menigte op u gericht zijn, die niets zozeer begeert dan zichzelf jegens u leerzaam te betonen. Hoe? Is het u vandaag onbekend, dat zeer velen door die dubbelzinnige manier van onderwijzen, waaraan gij al te schroomvallig vasthoudt in twijfel blijven hangen?

Wanneer gij niet de vrijheid hebt oprecht en ferm te betuigen wat nuttig zou zijn om te weten, dan moest er door u toch moeite gedaan worden de ongebondenheid te beteugelen van die lieden die op ongepaste wijze over niets beroering verwekken. Wat betekent dat toch, vraag ik.

Luther heeft zijn leven lang geroepen dat hij voor niets anders strijdt, dan om de sacramenten hun kracht te verzekeren.

Wij zijn het er over eens, dat het geen ledige tekenen zijn, maar dat zij in werkelijkheid uitwerken wat zij afbeelden. Dat er bij de doop de krachtwerking van de Geest tegenwoordig is, om ons af te wassen en te herbaren. Dat de heilige dis een geestelijke maaltijd is, waarbij wij waarlijk door het vlees en bloed van Christus gevoed worden. Derhalve schijnt de gelegenheid om de beroering te doen bedaren, die

verkeerde mensen opnieuw verwekken te gunstig, om die uit vrees voor ontevredenheid te verzuimen; de verschillende bewegingen daarvan kunt gij in die rang toch niet ontgaan.

Men moet alleen maar zijn best doen, dat die koperen muur van een goed geweten niet alleen deze, maar alle mogelijke heftige aanvallen van de gehele wereld krachtig doorstaat. Want wanneer ik hoor dat gij door de beschermheren van Osiander èn buigzaam genoemd wordt, èn meer toegewijd aan de profane filosofie, dan aan de hemelse leer, dan wondt mij die smaad meer, dan als hetzij kwaadwillige hetzij verdorven mensen u voor de voeten zouden werpen, wat niet slechts eervol zou zijn toe te stemmen, maar ook heerlijk om ten hoogste van te roemen.

Vaarwel zeer geliefde man en voor mij allermeeft te vereren broeder.

Moge de Heere voortgaan u door Zijn bij stand te beschermen en door de Geest te regeren ten einde toe.

Genève, 27 augustus 1554.

Uw Johannes Calvijn.

10. CALVIJN AAN MELANCHTHON.

(C.R. 2139. Schwarz 443)

Schwarz merkt op dat Melanchthon de uitdrukking Ar tolatrie, dat is Broodaanbidding, in zijn laatste brief over de avondmaalsleer van Luther zelf gebruikt had. Het bovenschrift van deze brief in het Corpus Reformatorum luidt: Hij verheugt er zich over dat hij zijn ijveren tegen Servet heeft goedgekeurd, maar wenst vurig, ja dringt er sterk op aan dat hij eindelijk eens over het artikel over het Avondmaal zijn gevoelens oprecht en zeer helder zal durven uitspreken.

Uw brief, zeer beroemde man, is mij niet alleen daarom aangenaam, omdat alles wat van u uitkomt mij dierbaar is, en verder omdat ik daaruit versta, dat in uw hart die liefde nog vast blijft waarmede gij mij van het begin af omgeven hebt, - maar allermeeft, dat gij daar met een duidelijke uitspraak mijn ijver in het bestrijden van de goddeloosheid van Servet prijst, - waaruit ik ook opmaak, dat gij door de eenvoudige vrijmoedigheid van mijn aanmaningen niet beledigd zijt. Er ontbrak aan, dat ik gewenst had dat hij vollediger was.

Toch wil ik niet al te ongepast aandringen, - maar zover uw rust het toelaat, zou ik u nog eens en nog eens gevraagd willen hebben, dat gij bij uzelf althans stilzwijgend overweegt waarover ik u geschreven heb. Want ik vertrouw dat gij zó moeite zult doen, om onderling een zuiverder vorm dan vóór dezen van onderrichting over de genadige uitkiezing van de vromen overeen te komen.

Over de broodaanbidding (artolatreia) is het innerlijk gevoelen van uw hart mij reeds lang bekend, dat gij ook niet verzwijgt in uw brieven. Maar mij mishaaft die al te grote traagheid van U, waardoor de onzinnigheid niet alleen begunstigd wordt, maar ook dagelijks toeneemt van hen die gij zó lichtvaardig ziet doordraven tot verderf van heel de kerk.

Maar ook al valt het U niet zo gemakkelijk zulke dieren in de toom te houden (welke vrees naar ik meen echter ijdel zou zijn, als gij maar durfde) weet gij toch dat onze ambtsvervulling allermintst afhangt van de hoop op succes, daar wij ook in de meest wanhopige omstandigheden moeten uitvoeren wat God eist.

Ook voldoet mij die verontschuldiging niet, dat de kwaadwilligen, die U in het nauw

begeren te brengen, hieruit een aannemelijke aanleiding aangrijpen. Want wat zullen de dienstknechten van Christus doen, als zij niet met verachting van de ontevredenheid, zonder acht te geven op verkeerde beroerten, met terzijdestelling ook van vrees voor een beslissing, alle hindernissen die Satan teweeg brengt met overwinnende standvastigheid het hoofd bieden?

Het is zeker dat hoezeer zij tegen u woeden, u niets ergers van hen boven het hoofd hangt, dan dat gij gedwongen wordt van hier heen te gaan. Hetgeen voor u, naar mijn oordeel, om zeer vele redenen volgaarne te wensen zou zijn.

Doch ook al is het aller-uiteerste te vrezen, het is voor u eenmaal nodig vast te stellen, wat gij Christus verschuldigd zijt, opdat gij niet de oprechte belijdenis der waarheid onderdrukkend als 't ware een stilzwijgende bescherming aan goddeloze mensen verleent om haar te onderdrukken. Ik heb om hun beroering te bedwingen, de hoofdzaak van onze leer opnieuw in een korte hoofdsom samengevat.

Alle Zwitserse kerken hebben het onderschreven. De Zürichers hebben het ook buitengewoon goed gevonden.

Nu zie ik zeer verlangend naar uw oordeel uit; ook wat de anderen bij u hetzij denken hetzij zeggen, bekeer ik hevig te weten. Wanneer dus degenen die ons zo vijandig ten toon stellen niet ophouden rumoer te maken, zullen wij ons best doen dat de gehele wereld ons groep duidelijk te horen krijgt.

Vaarwel, zeer beroemde en door mij ten zeerste te vereren man.

De Heere regere u door Zijn Geest, bescherm u door Zijn bijstand en ondersteune u door Zijn kracht, en houde ons bijéén in een heilige samenstemming, totdat Hij ons verzamelt in Zijn hemels koninkrijk.

5 maart 1555.

11. MELANCHTHON AAN CALVIJN.

(C.R. 2204)

Bovenschrift C. R.: Hij meldt dat er door twee tegenstanders iets belangrijks tegen hem beraamd wordt. Hij zegt dat hij deze zal antwoorden, zelfs een ballingschap, als het noodzakelijk zal zijn, niet weigerend.

Aan de eerwaarde man, uitstekend door ontwikkeling en deugd, Ds. Johannes Calvinus zijn zeer geliefde broeder.

Eerwaarde Heer en zeer geliefde broeder.

Ik weet dat gij naar uw uitnemende wijsheid uit de geschriften van uw tegenstanders beoordeelt hoe hun aard is en dat zij de toeschouwers op het oog hebben. Daarom zal ik niets over hen schrijven.

Alleen bid ik de Zoon van God, dat Hijzelf aan Zijn verscheurde kerk genezing mag schenken, gelijk die Samaritaan aan de gewonde reiziger.

Ik hoor nu dat de Trotse en de Haan aan de oever van de rivier de Ister (= Donau) een dik boek voor de schandzuil tegen mij gereed maken; wanneer dat uitgegeven wordt, heb ik besloten eenvoudig en zonder dubbelzinnigheid te antwoorden. En ik ben van oordeel dat ik deze arbeid aan God en de kerk verschuldigd ben. Ook ben ik in deze ouderdom niet zeer bevreesd voor ballingschappen en andere zwarigheden. Het ga u wèl en wees gelukkig.

De 12e dag van mei 1555.

Philippus.

N.B. De mannen die tegen Melanchthon gingen schrijven waren Johann Stolz te Weimar en Nikolaus Hahn te Regensburg, dat aan de Donau ligt. Melanchthon duidde hen aan met de (Duitsers woorden voor trots (Stolz) en haan (Hahn). Joachim Camerarius was een intieme vriend en later de biograaf van Melanchthon.

Hier volgt nu het antwoord van Calvijn op bovenstaand schrijven van Melanchthon.

12. CALVIJN AAN MELANCHTHON. (C.R. 2278. Schwarz 460)

Bovenschrift C.R.: Hij wekt zichzelf en zijn vriend op om aen strip voor uen waerneia Krachtig voort te zetten enz.

Gij brengt zeker terecht en verstandig onder de aandacht, zeer begaafde man, dat onze tegenstanders alleen op het oog hebben zichzelf aan de toeschouwers te verkopen. Hoewel zij echter in hun mening, naar ik hoop en geloofwaardig is, zeer teleurgesteld zullen worden, moeten wij, gelijk zij de toejuicing van heel de wereld wegdragen, met des te meer ijver op de hemelse Kamprechter, onder wiens ogen wij strijden, opmerkzaam zijn. Hoe? Staat de heilige vergadering der engelen, die ons door hun toewijding opwekken en de weg van ijverig arbeiden door hun voorbeeld ons aanwijzen, ons toe traag te worden of de voeten aarzelend te bewegen? Wat doet heel de schare van heilige vaders?

Voegt die er geen aansporingen bij? En voorts de kerk van God die in de wereld verkeert? Terwijl wij weten dat zij en door gebeden met ons strijdt en door ons voorbeeld beziel wordt, - is dan soms haar bijval bij ons van generlei betekenis? Laten dát mijn toeschouwers zijn, met wier goedkeuring tevreden, ofschoon heel de wereld mij uitfluit, ik de moed nooit verliezen zal, - zover is het er vandaan, dat ik de geesteloze schreeuwers benijd, als zij in een donker hoekje voor korte tijd van de lauwerkranen van hun beetje roem genieten. Het is mij niet verborgen wat voor de wereld loffelijk of gehaat is. Maar voor mij is er niets hogers, dan de maatstaf te volgen die door de Meester is voorgeschreven.

En ik twijfel er niet aan of deze eerlijkheid zal ten slotte de vromen en gezonden aangenamer zijn, dan een buigzame en soepele leerwijze, die een ijdele vrees aan de dag legt. Ik bezweer u dat gij wat gij erkent dat ge God en de kerk verplicht zijt, zo spoedig mogelijk afdoet. En ik dring op deze zaak niet aan, omdat ik door een deel van de kwade gezindheid op u over te laden vertrouwd dat ik evenveel verlichting ontvangen zal.

Veeleer zou ik bereid zijn, als het geoorloofd was, wat er aan last reeds op U gelegd is, naar mijn liefde en verering voor u, op mijn schouders te nemen. Maar het staat aan U te betalen, opdat ik niet als vermaner optreed, - als gij de Godvrezende mensen die naar U zien niet tijdig van de twijfel bevrijdt, of gij wel ooit betalen zult.

Voeg daar nog bij dat als dit late en avondlijke hanengekraai u niet wakker maakt, allen u met recht traag zullen noemen. Vaarwel zeer uitnemende en door mij van harte te vereren man. Christus de trouwe Wachter over de Zijnen zij U altijd nabij, regere en bescherme u. Amen.

Groet de Heer Camerarius, en bovendien de andere vrienden als zij daar zijn, uit mijn naam.

Genève, 23 augustus 1555.

**CALVIJN AAN MELANCHTHON.
(C.R. 2531. Schwarz 508)**

Frankforters klaagt hij over de woede van de Lutheranen en dringt er bij zijn vriend op aan om de handen uit te steken om een vergadering bijeen te roepen over het sluiten van vrede.

Schwarz deelt in een bovenschrijft van deze brief mede dat de Doctor Med. Justus Wels van Haag in 1544 als Professor in de Philosophie in Straatsburg geweest was, vervolgens naar Keulen beroepen als Professor, daar echter als evangelische gevangen gezet was en nu in Frankfort op grond van "Profetische Gezichten" tegen Calvijn optrad, om met hem over de vrije wil te disputeren.

De geschillen waarmede de satan de kleine kerk van onze taal die er hier is reeds bijna volle twee jaren verscheurd had hadden mij hierheen getrokken; reeds dreigde het grootste gevaar, als er niet zo spoedig mogelijk een geneesmiddel toegepast werd. Sedert ik de stad binnengekomen ben, is er geen vrijheid gegeven om op adem te komen.

Maar alsof ik nog niet genoeg te doen had met deze zaak, heeft een zekere onzinnige Velsius, aan wie gij tweemaal geschreven hebt ons in nieuwe moeilijkheden verwickeld. Maar wij hebben aan zijn ongepastheid slechts twee dagen besteed. Ik word nog voortdurend in beslag genomen door het beslechten van die geschillen, die door de lange tijdsduur diepe wortels geschoten hebben. Derhalve zult ge de kortheid van mijn brief vergeven, omdat mij toen ik aan de maaltijd kwam gezegd is dat er morgen vroeg een bode vertrekt.

Hoewel ik niet teveel moeite doe om vergeving te vragen, omdat ik uit uw stilzwijgen afleid, dat mijn brieven door u niet zozeer begeerd worden. En toch ben ik zozeer overtuigd, niet alleen van uw billijkheid, maar van uw oprecht en zuivere liefde jegens mij, dat ik niet betwijfel dat mijn plichtsbetrachting u in dezen aangenaam zal zijn.

Terwijl ik hier ben heb ik uit enige brieven van u aan de vrienden verstaan hoezeer u de grote woede foltert van hen die niet zonder dodelijke schade voor de kerk zich in twisting en strijd vermeien. Maar hoezeer sommigen u persoonlijk kwellen, toch denk ik dat gij overeenkomstig uw godsvrucht ernstiger getroffen en langduriger geplaagd wordt door de algemene rampspoed.

Derhalve zal het geneesmiddel dat tot mijn blijdschap uw goedkeuring heeft tijdig aangewend moeten worden, opdat zulk een grote ongebondenheid niet langer ongestraft voortwoedt. En door ons moet een bijeenkomst des te meer nagestreefd worden, naarmate zij die hardnekkiger afwijzen, ja naarmate zij daarvan een heftiger afkeer hebben. Het was weliswaar de plicht van de vorsten hen daartoe te brengen, omdat zij vrijwillig nooit zullen komen.

Maar zolang de vorsten door andere zaken wellicht al te zeer beziggehouden, talmen, anderen misschien ook de vrees voor verbittering terughoudt, zijt gij terecht en verstandig van oordeel dat door privaat beleid een samenspreking beraamd moet worden, - wanneer wij maar verstandig uitvoeren hetgeen gij schrijft. En men moet ook niet afwachten totdat velen zich daar bijvoegen. Maar wanneer gij het teken zult geven, zullen diegenen bijeenkomen die de rust van de kerk ter harte gaat.

Waart gij maar naar de Paltsgraaf toegegaan; het was van het grootste belang geweest dat hij in het begin door goede en gezonde raadgevingen bestierd werd. En als er zich een gelegenheid voordoet, is het beter laat dan nooit. Wat ge echter zult besluiten, - ik

vraag en bezweer u dat ge mij zo spoedig mogelijk op de hoogte brengt.
 Vaarwel zeer uitnemende en voor mij altijd van harte te vereren man.
 De Heere ondersteune u altijd met Zijn kracht, besture u door Zijn Geest, bescherm u
 door Zijn bijstand. Groet de vrienden als ze daar zijn.
 Frankfort, 17 september 1556.
 Uw Johannes Calvijn.

13. CALVIJN AAN MELANCHTHON. (C.R. 2677. Schwarz 531)

Melanchthon bevond zich voor het Godsdienstgesprek in Worms; hij en zijn aanhangers, de Philippisten werden door de strengere Lutheranen in het Hertogdom Sachsen heftig aangevallen. Calvijn zond hem met deze brief zijn laatste geschrift tegen Westphal.

Bovenschrift C. R.: Hij klaagt dat hij reeds lang niets van hem ontvangen heeft, en spoort hem krachtig aan om eindelijk eens het zwijgen te verbreken en de goede zaak openlijk te durven verdedigen, daar de gelegenheid zich nu aanbood, of tenminste niet veronachtzaamd moest worden als die aangeboden werd.

Hoe het gekomen is dat gij reeds in volle drie jaar niets op mijn brieven geantwoord hebt, weet ik niet; omdat men echter uit zulk een lang zwijgen met recht mocht afleiden dat ze U niet zo erg aangenaam waren en dat ook mijn ijver door u afgewezen werd, - zou ik nu niets hebben durven schrijven, als ik niet van deze uitnemende grijsaard de verzekering ontvangen had dat gij altijd jegens mij dezelfde genegenheid koestert, - hetgeen anders moeilijk te geloven was. Nadat ik nu nieuw vertrouwen verkregen heb, heb ik, omdat ik vertrouw dat gij deze maand in Worms zult zijn, waar mijn brief u zowel veiliger als spoediger zal bereiken, - deze gelegenheid niet willen laten voorbijgaan. Ik zou alleen maar wensen dat ik een heugelijker onderwerp had. En toch, als gij nog een deel van de oude liefde jegens mij overhebt, zult gij dit, hoe verdrietig het ook is gemakkelijk verdragen, dat ik mijn zorgen en droefenissen gemeenzaam in uw boezem uitstort.

Dat uw naburen met zulk een grote ongebondenheid tegen mij tekeer gaan, - ik twijfel er niet aan dat u dat, naar uw bezonnenheid en menslievendheid, zeer mishaaft, - omdat zij immers niet één mens maar alle Godvruchtigen, en ook niet de persoonlijke leer van één maar het gemeenschappelijk geloof bestrijden, moet u de gemeenschap met de zaak een niet alledaagse droefheid aanbrenge.

Overigens, daar het iemand die eenmaal in dit strijdperk binnen getrokken is niet vrijstaat de voet daaruit snel terug te trekken, maar het ongerijmd zou zijn woedende beesten op een menselijke manier te behandelen, zult gij mij de heftigheid vergeven, die door mij bij zulk een laaghartigheid niet bedwongen kon worden. Als iets u persoonlijk treft, denk ik dat er geen lange verontschuldiging nodig zal zijn. Omdat ik zag dat de tegenstanders om de onkundigen te misleiden herhaaldelijk misbruik maakten van uw naam, heb ik niet gearzeld meermalen aan uw getuigenis bewijs te ontlenu, opdat het niet zou schijnen dat ik in een zó duidelijke zaak uitvluchten zocht (hetgeen allermint eerlijk was). In deze zaak erken ik zozeer geen schuld, waarvan het de moeite waard zou zijn mij te zuiveren, dat het mij met het volste recht geoorloofd is over uw talmen te klagen; ofschoon gij een afkeer hebt van het strijdgevoel, weet gij toch wat Paulus door zijn voorbeeld aan alle dienstknechten van Christus voorschrijft.

Voorzeker moet gij geen meerder lof van gematigdheid zoeken, dan in hem gezien is. Wanneer hij dan met de grootste zachtheid begiftigd onverschrokken door oproeren heengegaan is, moet ook ons heden ten dage eenzelfde gesteldheid niet ten last zijn. En gij vooral moet er tijdig voor zorgen, dat uw al te grote zwijgzaamheid u bij het nageslacht niet tot oneer wordt. Wanneer gij, terwijl die Centauren u van alle zijden met hun pijlen doorboren, afwacht, - staat het weer te vrezen dat een belijdenis die door zulk een grote noodzaak is afgeperst, weinig van pas geacht wordt. Hoe komt het als de dood overrompelt?

Zullen zij dan niet, om u alle gezag te ontnemen en het vertrouwen te ontzeggen, luid roepen dat gij slaafs bang geweest zijt?

Gij hoeft niet met meer woorden vermaand te worden om u te haasten deze smaad van u af te wentelen. Als er een wijze van vredesluiten gezocht wordt, is de enige hoop een godsdienstgesprek, en ik twijfel er niet aan dat gij dit wel wenst, - ik zou alleen maar begeren dat er hartstochtelijker op werd aangedrongen. Want daar ge ziet dat de vorsten niet slechts verzuimen, maar ook door hun leraren ergens anders heengetrokken worden, kunt ge daar zonder twijfel uit opmaken dat alle toegangen gesloten zijn, als uw gezag niet voor sommigen als een teugel, voor anderen als een spoorslag is.

Onlangs heb ik gehoord, wat ik allermint verwacht had, dat de Hertog van Wurtemberg hiertoe eigener beweging reeds geneigd was; ja, als er die vriendelijkheid geweest was die er behoorde te zijn, was de gelegenheid geboden die wij altijd gewenst hebben; maar omdat er in veler hart een verkeerde argwaan zetelt, dat de gemoederen van de vorsten teveel van ons vervreemd zijn dan dat wij rustig zouden worden aangehoord, zijn zij bevreesd voor alle vergaderingen. Zij voegen er ook dit bij, dat er alleen maar onbuigzame mensen, u alleen uitgezonderd, zullen komen, die heerszuchtig voorschrijven, dat er van hun leerstellingen niet afgeweken wordt.

Toch is de eigenzinnigheid van hen die ze, spreken niet zo groot, dat zij niet gaarne zullen komen als zij geroepen worden; houd het er voor, dat deze last nu op uw schouders rust, dat door uw rede overtuigd onze vorsten tot een samenspreking uitnodigen, - hetzij er te Straatsburg, of te Tilbingen, of te Heidelberg, of ook te Frankfort een geschikte plaats zou zijn, - als gij dit alleen maar bewerkt, dat beide partijen bereid zijn tot een rustige gedachtewisseling te komen, - dan verwacht ik dat de uitkomst beter zal zijn, dan vele argwanende mensen vermoeden.

Wanneer gij terwijl deze zaak niet afgedaan is weer naar Saksen teruggaat, dan vrees ik dat het u te laat berouwen zal, dat er voor die verderfelijke beroeringen door uw arbeid geen geneesmiddel is aangebracht. En bedenk nu dat er hier door u niet zozeer met wensen gehandeld moet worden dan met ingespannen zorg, om een weinig vuriger dan gij gewoon zijt bezig te zijn 'in het benaastigen.

Evenwel, als de vorsten niet zo toegeeflijk zullen zijn, moet toch niet verwaarloosd worden wat gij verleden jaar aan enige vrienden geschreven hebt, dat gij moeite zoudt doen, om zelf met Godvruchtige, ongerepte en gematigde mannen samen te komen. Als gij oordeelt dat ik daar één van ben, - welke noodzaak er ook van elders dringt, toch is dit een van mijn voornaamste wensen vóórdat de Heere ons in Zijn hemels koninkrijk verzamelt, om des te opgewekter de dood tegemoet te snellen, van uw hoogst aangenaam bijzijn nog eenmaal op aarde te genieten en in het beklagen bij u van de verkeerde dingen die wij niet kunnen herstellen enige verlichting te gevoelen.

Vaarwel zeer uitnemende man, en door mij altijd van harte te vereren.

De Heere regere u altijd door Zijn Geest, beschermte u door Zijn bijstand en ruste u toe met heilige wijsheid en onoverwinnelijke sterkte voor dit werk, en zegene uw Godvruchtige pogingen.

3 augustus 1557.